

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Barbara GOTOVNIK

**VPLIV IZBRANIH KMETIJSKO-OKOLJSKIH PLAČIL
NA KULTURNO KRAJINO**

DIPLOMSKO DELO

Univerzitetni študij

Ljubljana, maj 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Barbara GOTOVNIK

**VPLIV IZBRANIH KMETIJSKO-OKOLJSKIH PLAČIL NA
KULTURNO KRAJINO**

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

**INFLUENCE OF AGRI-ENVIRONMENTAL PAYMENTS ON
CULTURAL LANDSCAPE**

GRADUATION THESIS
University studies

Ljubljana, maj 2007

Diplomsko delo je zaključek Univerzitetnega študija krajinske arhitekture na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo je za mentorja diplomskega dela imenovala doc. dr. Mojco Golobič.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik: prof. dr. Janez MARUŠIČ
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: doc. dr. Mojca GOLOBIČ
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: doc. dr. Andrej UDOVČ
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo

Datum zagovora: _____ 2007

Diplomsko delo je rezultat lastnega raziskovalnega dela.

Podpisana se strinjam z objavo svoje naloge v polnem tekstu na spletni strani Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete. Izjavljam, da je naloga, ki sem jo oddala v elektronski obliki, identična tiskani verziji.

Barbara Gotovnik

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD	Dn
DK	UDK 711: 712.24: 338.434: 631.155.6 (497.4) (043.2)
KG	kulturna krajina/kmetijstvo/naravne razmere/kmetijsko-okoljska plačila/ neposredna plačila/kmetijsko-okoljski ukrepi/ planinska paša/travniški sadovnjaki/ekstenzivno travinje/ kmetijska zemljišča/zaraščanje/prostorske značilnosti
KK	AGRIS E10
AV	GOTOVNIK, Barbara
SA	GOLOBIČ, Mojca (mentor)
KZ	SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
ZA	Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
LI	2007
IN	VPLIV IZBRANIH KMETIJSKO-OKOLJSKIH PLAČIL NA KULTURNO KRAJINO
TD	Diplomsko delo (univerzitetni študij)
OP	XIII, 72 [2] str., 6 pregl., 30 sl., 1 pril., 33 vir.
IJ	sl
JJ	sl/en
AI	Kulturno krajino v največji meri oblikuje kmetijstvo, ki se na območjih s primernejšimi pogoji za kmetovanje intenzivira, na manj primernih pa prihaja do opuščanja kmetijske rabe, kar privede do zaraščanja kmetijskih zemljišč in izginjanja kulturne krajine. Da bi to preprečili, je kmetijska politika EU uvedla določena neposredna plačila. Na kulturno krajino najbolj vplivajo kmetijsko- okoljski ukrepi. Glavni cilj te naloge je bil ugotoviti, kakšni so učinki teh ukrepov na kulturno krajino. Pri tem sem v prvi fazi zbirala in proučevala obstoječo literaturo na to temo. Sledil je izbor ukrepov in opis njihovih možnih učinkov na kulturno krajino ter izbor testnih območij. Na podlagi analize testnih območij sem preverila vplive ukrepov planinska paša, travniški sadovnjaki in ohranjanje ekstenzivnega travinja na kulturno krajino. Pri tem so mi bili v veliko pomoč tudi intervjuji s kmeti. Analiza je potrdila hipotezo, da kmetijsko- okoljska plačila predstavljajo denarno pomoč kmetom in posledično tudi vplivajo na kulturno krajino in prispevajo k njeni ohranitvi. Neposredna plačila večini kmetom predstavljalo pomemben finančni vir in večina obdeluje svojo zemljo samo zato, ker morajo izpolnjevati pogoje za izvajanje posameznega ukrepa. Kmetje poudarjajo, da je potrebno upoštevati prostorske pogoje posameznega območja in posamezne kmetijske dejavnosti prilagajati prostoru. Koncept kulturne krajine v kmetijski politiki temelji na njenem ohranjanju in vzdrževanju, ne upoštevajo se drugi vidiki kulturne krajine. Ukrepi se prenašajo neposredno iz Evropske kmetijske politike, pri čemer pa so značilnosti prostora premalo upoštevane. Tako se utegne zgoditi, da se bo zmanjšala krajinska pestrost.

KEY WORDS DOCUMENTATION

DN Dn
DC UDC 711: 712.24: 338.434: 631.155.6 (497.4) (043.2)
CX cultural landscape/agriculture/natural conditions/agri-environmental payments/direct payments/agricultural-environmental measures/mountain meadow/meadow orchard/ extensive meadows/agricultural sites/ overgrowing/spatial characteristics
CC AGRIS E10
AU GOTOVNIK, Barbara
AA GOLOBIČ, Mojca (supervisor)
PP SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
PB University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Department for Landscape Architecture
PY 2007
TI INFLUENCE OF AGRI-ENVIRONMENTAL PAYMENTS ON CULTURAL LANDSCAPE
DT Graduation Thesis (University studies)
NO XIII, 72 [2] p., 6 tab., 30 fig., 1 ann., 33 ref.
LA sl
AL sl/en
AB Cultural landscape is mainly shaped by agriculture, which is intensified on the areas with more appropriate conditions; however on areas with less appropriate conditions there is phenomenon of abandoning agricultural usage which leads to overgrowing of agricultural lands and disappearing of cultural landscape. To prevent this, the agricultural politics of EU has introduced certain agri-environmental payments. Cultural landscape is influenced mainly by agri-environmental measures. The main aim of this paper was to figure it out what are the effects of selected agri-environmental measures on cultural landscape. In the first phase I collected and studied the existent literature on this topic. What followed were the selection of measures and the description of their possible effects on cultural landscape as well as selection of testing areas. Based on the analysis of testing areas I examined the influences of the following measures: mountain meadow, meadow orchard, and retaining of extensive meadows on cultural landscape. Interviews with farmers were of big help to me. Analysis confirmed the hypothesis that agri-environmental payments represent a financial support to the farmers and consequently also have influence on the cultural landscape and contribute to its retainment. Agri-environmental payments represent an important financial source to majority of the farmers and most of them cultivate their land only in order to meet the conditions for executing an individual measure. Farmers emphasize that it is important to consider the spatial conditions of certain areas and the certain agricultural activities should be adapted to the area. The concept of cultural landscape is based on its retainment and maintenance, however other aspects of cultural landscape are not being considered. Measures are transferred directly from the European agricultural politics but the characteristics of the area are not considered enough. That is why it may happen that the reduction of cultural diversity will occur.

KAZALO VSEBINE

Ključna dokumentacijska informacija	III
Key words documentation	IV
Kazalo vsebine	V
Kazalo preglednic	VII
Kazalo slik	VIII
Kazalo prilog	IX
Okrajšave in simboli	X
Slovarček	XI
1 UVOD	1
1.1 OPREDELITEV PROBLEMA	2
1.2 CILJI NALOGE	2
1.3 DELOVNA HIPOTEZA	2
1.4 METODE DELA	2
2 KULTURNA KRAJINA	3
2.1 OPREDELITEV POJMA KULTURNA KRAJINA	3
2.2 TEMELJNE DOLOČILNICE KULTURNOSTI KRAJINE	3
2.3 DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA PODOBO KULTURNE KRAJINE	4
3 ZNAČILNOSTI KMETIJSTVA V SLOVENIJI	6
3.1 NARAVNE RAZMERE	7
3.2 TIP KMETOVANJA	8
3.2.1 Živinoreja	8
3.2.2 Rastlinska pridelava	8
3.3 VELIKOSTNA STRUKTURA KMETIJ	10
3.4 POMEN ZNAČILNOSTI KMETIJSTVA ZA KULTURNO KRAJINO	11
4 NEPOSREDNA PLAČILA	12
4.1 OPREDELITEV POJMA	12
4.2 ZAČETKI UVAJANJ	13
4.2.1 Pred osamosvojitvijo	13
4.2.2 Po osamosvojitvi	14
4.2.3 Članstvo v EU	15
4.3 NAMEN UVAJANJ	15
4.3.1 Preprečevanje zaraščanja	15
4.3.2 Ohranjanje kmetijske pridelave in ohranjanje poseljenosti	16
4.3.3 Uvajanje okolju prijaznejših tehnologij	17
4.4 VRSTE KMETIJSKO-OKOLJSKIH PLAČIL	18
5 KMETIJSKO-OKOLJSKI UKREPI	20
5.1 SPLOŠNI POGOJI PRIDOBIVANJA NEPOSREDNIH PLAČIL	22
5.2 UKREPI SLOVENSKEGA KMETIJSKO-OKOLJSKEGA PROGRAMA	23

5.2.1 Skupina I: Zmanjševanje negativnih vplivov na okolje	24
5.2.2 Skupina II: Ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine	25
5.2.3 Skupina III : Varovanje zavarovanih območij	25
6 ANALIZA UKREPOV ZA OHRANJANJE NARAVNIH DANOSTI, BIOTSKE PESTROSTI, RODOVITNOSTI TAL IN TRADICIONALNE KULTURNE KRAJINE	27
6.1 METODOLOGIJA	27
6.1.1 Merila za izbor ukrepov iz II. skupine SKOP-a	27
6.1.2 Izhodišča za izbor testnih območij	29
6.2 PODROBNEJŠI OPIS IZBRANIH PODUKREPOV	30
6.2.1 Planinska paša (PP)	30
6.2.2 Travniški sadovnjaki (TSA)	33
6.2.3 Ohranjanje ekstenzivnega travinja (ETA)	35
6.2.4 Pričakovani učinki izbranih ukrepov na kulturno krajino - povzetek	36
7 INVENTARIZACIJA IN ANALIZA KULTURNE KRAJINE NA TESTNIH OBMOČJIH	37
7.1 OPIS IZBRANIH OBMOČIJ	37
7.1.1 Krajine predalpske regije - krajinska podenota Uršlja gora	37
7.1.2 Krajine predalpske regije - krajinska podenota Golica	40
7.2 ANALIZA SPREMEMB KULTURNE KRAJINE NA TESTNIH OBMOČJIH	44
7.2.1 Prikaz območij izvajanja ukrepov	44
7.2.2 Analiza sprememb kulturne krajine	47
8 INTERVJUJI S KMETI	53
8.1 VZOREC	53
8.2 REZULTATI INTERVJUJEV	54
8.2.1 Dogodki s kmetijami v preteklosti	54
8.2.2 Želje in pričakovanja kmetov za njihove kmetije	55
8.2.3 Pojem kulturna krajina	55
8.2.4 Vzroki za odločitev za izvajanje in prejemanje kmetijsko-okoljskih plačil	56
8.2.5 Pomembnost neposrednih plačil kot vir prihodka	56
8.2.6 Koristi, ki jih prinaša izvajanje določenega ukrepa kmetu	56
8.2.7 Splošno mnenje o neposrednih plačilih in njihovem vplivu na kmetijstvo in kulturno krajino	57
8.2.8 Dejavnosti, ki bi jih bilo smiselno subvencionirati v prihodnje	59
9 OCENA MOŽNIH SPREMEMB KULTURNE KRAJINE ZARADI VPLIVA KMETIJSKO-OKOLJSKIH PLAČIL	61
10 RAZPRAVA IN SKLEPI	63
11 POVZETEK	68
12 VIRI	70
PRILOGA	

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1: Cilji kmetijsko-okoljskih ukrepov (Program ..., 2006: 129)	21
Preglednica 2: Začetek izvajanja ukrepov II. skupine SKOP-a v obdobju 2001-2004 (Program ..., 2003: 39)	28
Preglednica 3: Opis podukrepa planinska paša (Priloge ..., 2006: 25)	32
Preglednica 4: Opis podukrepa ohranjanje travniških sadovnjakov (Priloge ..., 2006: 29)	34
Preglednica 5: Opis podukrepa ohranjanje ekstenzivnega travinja (Priloge ..., 2006: 36)	35
Preglednica 6: Izbrani ukrepi in njihovi pričakovani učinki na kulturno krajino	36

KAZALO SLIK

Slika 1: Struktura rabe kmetijskih zemljišč za leto 2005 (%), (MKGP, 2006)	7
Slika 2: Razdelitev kmetijsko-okoljskih plačil (Slovenski ..., 2001)	18
Slika 3: Delitev kmetijsko-okoljskih ukrepov (Program ..., 2006)	24
Slika 4: Shema delovnega postopka	27
Slika 5: Krajine alpske regije in krajine predalpske regije (kart. podloga: Marušič, 1998c)	29
Slika 6: Položaj izbranih krajinskih podenot v prostoru (kart. podloga: Marušič, 1998c)	30
Slika 7: Planinski pašnik (Cortese, 2004)	31
Slika 8: Visokodebelni travniški sadovnjak	33
Slika 9: Položaj krajinske podenote Uršlja gora v prostoru (kart. podloga: Marušič, 1998b)	37
Slika 10: Ključne značilnosti: celek, iglasti gozdovi, kopasto hribovje ... (v ozadju Uršlja gora)	38
Slika 11: Relief (pogled z Uršlje gore)	38
Slika 12: Poselitev: zaselek Zgornji Razbor	39
Slika 13: Položaj krajinske podenote Golica v prostoru (kart. podloga: Marušič, 1998a)	40
Slika 14: Ključne značilnosti: gorski hrbet, gozdnatost, ekstenzivna kmetijska krajina ...	41
Slika 15: Hruška planina (Planinska zveza Slovenije, 2006)	42
Slika 16: Dovje	43
Slika 17: Počitniško naselje: Javorniški rovt	43
Slika 18: Uveljavljanje posameznih ukrepov na območju Uršlje gore (kart. podloga iz leta 2003-2005: GERK, 2007)	45
Slika 19: Uveljavljanje posameznih ukrepov na območju Golice (kart. podloga iz leta 2005: GERK, 2007)	46
Slika 20: Analiza sprememb kulturne krajine na območju Uršlje gore (kart. podloga iz leta 2003-2005: GERK, 2007)	48
Slika 21: Analiza sprememb kulturne krajine na območju Golice (kart. podloga iz leta 2005: GERK, 2007)	49
Slika 22: Travnik leta 1998 in isti travnik v zaraščanju leta 2005: Ravne (Golica) (kart. podloga: GERK, 2007)	50
Slika 23: Čiščenje travnatih površin, ista površina leta 1999 in leta 2004: Spodnji Razbor (Uršlja gora) (kart. podloga: GERK, 2007)	50
Slika 24: Odstranitev drevnine na območju nekdanjega travnika, ista površina leta 1999 in leta 2004: Spodnji Razbor (Uršlja gora) (kart. podloga: GERK, 2007)	51
Slika 25: Planinski pašnik na Uršlji gori	51
Slika 26: Isti planinski pašnik leta 1998 in leta 2005: pašnik na Golici (Golica) (kart. podloga: GERK, 2007)	52
Slika 27: Primer travniškega sadovnjaka: Javorniški rovt	52
Slika 28: Velikostna struktura kmetij glede na vsa zemljišča v uporabi, 2007	53
Slika 29: Vpliv kmetijsko-okoljskih plačil na ohranjanje kulturne krajine, 2007	58
Slika 30: Simulacija sprememb kulturne krajine na izbranem odseku. Prva slika prikazuje stanje leta 2005, druga stanje čez dvajset let, Ravne (Golica) (kart. podloga: GERK, 2007)	62

KAZALO PRILOG

Priloga A: Vprašalnik

OKRAJŠAVE IN SIMBOLI

GVŽ/ha – glav velike živine na hektar

MKGP – Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano

BDP – bruto družbeni proizvod

EU – Evropska unija

PRP 2007-2013 – Program razvoja podeželja Republike Slovenije 2007-2013

EU-15 – petnajst članic Evropske unije pred širitvijo 1.5.2004

KZU – kmetijska zemljišča v uporabi

EKUJS – Evropski kmetijski, usmerjevalni in jamstveni sklad

SAPARD – predpristopna pomoč EU za področje kmetijstva in razvoja podeželja, ki je namenjena državam kandidatkam za vstop v EU

SKOP – Slovenski kmetijsko-okoljski program

SKP – skupna kmetijska politika

GERK – grafična enota rabe kmetijskih zemljišč

EKO 0 – neposredna plačila, ki se izplačujejo na ha površine oziroma na GVŽ

EKO 1 – izravnalna plačila na območjih s težjimi pridelovalnimi razmerami za kmetijstvo

EKO 2 – podpore za vzdrževanje in ohranjanje kulturne krajine ter varovanje habitatov na določenih občutljivih (zavarovanih) območjih

OMD – območja z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo

AKTRP – Agencija RS za kmetijske trge in razvoj podeželja

PP – planinska paša

ETA – ekstenzivno travinje

TSA – travniški sadovnjaki

NVatlas – Interaktivni naravovarstveni atlas

DOF – digitalni ortofoto načrt

SLOVARČEK

Ekstenzivno travinje – travinje, ki se najmanj enkrat letno rabi (paša ali košnja), košnja se izvrši v obdobju po polnem cvetenju trav

Kmetijska politika – urejanje razmer in odločanje o njih na področju kmetijstva

Kmetijsko-okoljski ukrepi – posebni programi vzdrževanja in ohranjanja kulturne krajine ter varovanja obstoječih habitatov na določenih občutljivih območjih in podpore okolju prijaznejšim postopkom kmetovanja

Kulturna krajina – krajina, ki je rezultat naravnih procesov in razmer ter človekovega delovanja v prostoru, v katerem uresničuje svoje potrebe

Neposredna plačila – državne pomoči kmetijstvu

Planinska paša – posebna oblika gospodarjenja, ki se začne vsako leto s premikom živine iz doline na planinske pašnike in jeseni nazaj v hlev

Travniški sadovnjak – ekstenzivni nasad visokodebelnih sadnih dreves, katerih najmanjša gostota je 51 dreves/ha, največja pa ne presega 200 dreves/ha

1 UVOD

Kulturna krajina je odraz dveh dejavnikov: narave in človeka. Narava krajino oblikuje skozi dolgo trajajoče procese, človek pa jo s svojo navzočnostjo in dejavnostjo precej hitreje spreminja. V primeru opustitve določene človekove dejavnosti narava kulturno krajino ponovno osvaja. Spremembe so vidne v obliki zaraščanja kmetijskih zemljišč. Glavni oblikovalec kulturne krajine je kmetijstvo. Naravne razmere so nekje bolj primerne za kmetovanje, drugje manj. V želji povečati kmetijsko pridelavo in z njo zagotoviti gospodarsko trdnost kmetijstva, se na območjih, ki so ugodnejša za kmetovanje, kmetijstvo intenzivira. Posledično se povečuje pritisk na okolje in spreminja se kulturna krajina. Za boljši pridelek je namreč potrebna vse večja uporaba pesticidov in gnojil, kar povečuje pritisk na okolje, s spremembami tehnologije obdelave in pridelave pa se spreminja tudi videz kulturne krajine. Na območjih, ki so manj primerna za kmetijsko pridelavo, poteka povsem nasproten proces. Tu prihaja do opuščanja kmetovanja. To za seboj potegne veliko stvari: območja se demografsko praznijo, slabi se ekonomska moč teh območij in prihaja do zaraščanja kmetijskih površin. Vse to pa se kaže v stanju kulturne krajine.

Slovensko kmetijstvo zaradi naravnih razmer in družbeno-političnih razmer v preteklosti ne more biti dovolj konkurenčno. Slovenija je namreč pretežno hribovita dežela. Malo je ravnin in kotlin, kjer je mogoča učinkovita kmetijska dejavnost. Slovensko kmetijstvo je nekonkurenčno tudi zaradi neugodne velikostne strukture kmetij in majhnosti ter razdrobljenosti posesti. Po drugi strani pa hribovitost in manjša obremenjenost okolja s kmetijsko pridelavo predstavlja prednost, ki je v drugih državah članicah Evropske unije manj izrazita. Okolje je manj degradirano, potrebno je le ohraniti kulturno krajino na zadovoljivem nivoju. To se da narediti z ohranjanjem kmetijstva na teh območjih.

V ospredje stopa vse večji neekonomski pomen kmetijstva. Ljudje se zavedajo, da kmetijstvo ni pomembno le za zagotavljanje hrane, temveč je tudi glavni oblikovalec kulturne krajine in kot tak vpliva na kulturno krajino, poseljenost in okolje. Vse to so vrednote, ki so pomembne za človekovo bivanje, počutje, razvoj in delo.

Evropska unija je začela nuditi kmetom denarno pomoč v obliki neposrednih plačil tudi zaradi želje po ohranitvi tradicionalne kulturne krajine in biotske pestrosti ter zmanjšanju negativnih vplivov kmetijstva na okolje. Ta naj bi motivirala kmete, da bi ohranjali kmetijsko obdelavo in kmetovali v skladu z dobro kmetijsko prakso. Z vstopom Slovenije v Evropsko unijo leta 2004 je Slovenija začela v polnosti izvajati kmetijsko-okoljske ukrepe. Le-ti so razdeljeni v tri skupine: ukrepi za zmanjševanje negativnih vplivov na okolje, ukrepi za ohranjanje naravne danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine, ter ukrepi za varovanje zavarovanih območij. Vsaka skupina ukrepov naj bi na svoj način vplivala na okolje in kulturno krajino ter pripomogla k ohranjanju in varovanju le-te. Ugotoviti ali kmetje tudi v resnici izvajajo določene ukrepe in če jih, kakšen je njihov dejanski vpliv na kulturno krajino, pa je glavni cilj te diplomske naloge.

1.1 OPREDELITEV PROBLEMA

Na videz kulturne krajine in spremembe v njej vpliva kmetijstvo s svojo proizvodnjo. Naravne danosti so za kmetijstvo v mnogih državah manj ugodne in posledično ne omogočajo konkurenčne sposobnosti kmetij. Zato v prostoru prihaja do depopulacije v območjih, ki so za sodobno kmetijstvo manj primerna, in do opuščanja kmetijskih zemljišč. Vse to se odraža v kulturni krajini; tako se Slovenija sooča s problemom zaraščanja kulturne krajine. Država je kmetom sicer namenila dodatno proračunsko podporo v obliki neposrednih plačil, vprašanje pa je, kaj to pomeni za kulturno krajino, in ali bodo neposredna plačila res vplivala na preprečevanje zaraščanja kmetijskih zemljišč in s tem na ohranjanje kulturne krajine.

1.2 CILJI NALOGE

- predstaviti vrste neposrednih plačil in njihove možne vplive na kulturno krajino;
- na podlagi analize izbranih testnih območij preveriti vplive nekaterih kmetijsko-okoljskih plačil;
- preveriti ali so spremembe v kulturni krajini res posledica kmetijsko-okoljskih plačil;
- napovedati potencialne spremembe kulturnih krajin zaradi vpliva kmetijsko-okoljskih plačil.

1.3 DELOVNA HIPOTEZA

Neposredna plačila ne predstavljajo le denarne pomoči kmetom, temveč tudi vplivajo na kulturno krajino. Kmetijsko-okoljska plačila sicer sledijo zastavljenim ciljem, ki jih določa kmetijska politika, vendar v realnosti zaradi vpliva zunanjih dejavnikov, kot so npr. specifične značilnosti prostora, odstopajo od zastavljenih, kar vpliva tudi na spremembe v kulturni krajini.

1.4 METODE DELA

- zbiranje, kritična analiza ter proučevanje literature, spletnih virov in obstoječe zakonodaje;
- inventarizacija in analiza stanja kulturne krajine ter identifikacija vplivov in sprememb na testnih območjih v obdobju pred začetkom uvajanja neposrednih plačil ter v obdobju v katerem se že izvajajo določena neposredna plačila, in sicer na podlagi fotografij, letalskih posnetkov, temeljnih topografskih načrtov, katastrskih načrtov ter terenskega ogleda;
- intervjuji s kmeti s testnih območij;
- ocena sprememb kulturne krajine zaradi vpliva izbranih kmetijsko-okoljskih plačil.

2 KULTURNA KRAJINA

2.1 OPREDELITEV POJMA KULTURNA KRAJINA

»Izraz »krajina« pomeni območje, kot ga zaznavajo ljudje in katerega značilnosti so plod delovanja in medsebojnega vplivanja naravnih in/ali človeških dejavnikov« (Zakon o ratifikaciji ..., 2003). Krajino oblikujejo naravni procesi in zakonitosti na eni, ter gospodarski, socialni in kulturni ter politični interesi na drugi strani. Sestavljajo jo naravne in kulturne sestavine, njihova navzočnost in razmerje pa določata večjo ali manjšo »kulturnost« oziroma »naravnost«. Tako ločimo kulturno in naravno krajino.

»Naravna krajina obsega dele zemeljskega površja, ki se kažejo v krajinski sliki kot izrazito naraven svet, v katerem teče razvoj po zakonih narave, brez človekovih posegov. Merilo stopnje naravnosti krajine je ohranjenost ekosistema, pri čemer je izhodišče njegovo klimaksno stanje« (Odlok o strategiji ..., 2004). Ker v realnosti skoraj povsod zasledimo vpliv človeka in o čisti naravni krajini težko govorimo, sta glavni merili naravne krajine velika naravna ohranjenost in velika biotska raznovrstnost.

Nasprotje naravni krajini je kulturna krajina, ki je rezultat naravnih procesov in pogojev ter človekovega delovanja v prostoru, v katerem uresničuje svoje potrebe. »Je del krajine in je tisti del prostora, katerega razvoj, strukturo in procese določata naravna zgradba in tehnologija rabe. Kulturna krajina je torej rezultat človekovih potreb, je antropogena tvorba, ki se razvije in oblikuje izključno skozi zakonitosti rabe zemljišč. Kulturna krajina odseva družbeno in gospodarsko življenje, zrcali odnos človeka do svojega bivalnega in delovnega okolja, kaže njegovo kulturno stopnjo ter je tudi kakovostni potencial za razvoj kmetijstva, turizma, rekreacije, ipd.« (Novak in Hladnik, 1999).

V splošnem velja, da kulturno krajino v največji meri oblikujejo kmetijska dejavnost, gozdarstvo in poselitve. V praksi pogosto prihaja do enačenja kulturne krajine s kmetijsko. Pojem kmetijska krajina se veže predvsem na rabo prostora, in ne toliko na vrednote, ki jih poleg tega kulturna krajina še vsebuje (Bartol, 1999).

2.2 TEMELJNE DOLOČILNICE KULTURNOSTI KRAJINE

Krajina tvori pretežni del sveta okoli nas in tako v največji meri določa vidne vtise, ki jih prejemamo iz okolja. Govorimo o videzni privlačnosti krajine, ki je temeljna in najpomembnejša kakovost krajine. Pogled na krajinska prizorišča sproža v nas estetsko doživetje. Le-to pa je najpomembnejše za obiskovalce nekega krajinskega prostora, kar se uporablja pri umeščanju novih rab v prostor, predvsem za turistične in pristočasne dejavnosti v prostoru. Videzna privlačnost krajine je pogojena z zgradbo krajine. Bolj ko je krajina sestavljena, členjena in pestra, večja je videzna privlačnost. Za naše dožemanje krajinske zgradbe je pomembno tudi v kakšnem medsebojnem razmerju so prvine v prostoru, kakšen je formalni red, kako so prvine razvrščene, pomemben je ritem, itd. (Ogrin, 1997).

Videzno privlačnost pogojuje tudi krajinska pestrost, ki je ena od prepoznavnih značilnosti Slovenije. Krajinska raznovrstnost se je izoblikovala na stiku naravnih pokrajinskih enot kot posledica rabe prostora in načina življenja naših prednikov. Tradicionalno kmetovanje

je povzročilo nastanek določenih tipov drugotnih habitatov, ki imajo tudi izreden pomen za ohranjanje biotske raznovrstnosti. Značilno krajinsko raznovrstnost ogroža opuščanje kmetijske rabe na nekaterih območjih (kraške košenice in pašniki, visokogorski pašniki) in intenzifikacija kmetijske proizvodnje, zaradi česar se spreminjata videz krajine in biotska raznovrstnost (izginjanje mokrotnih in suhih travišč). Na raznovrstnost krajine negativno vplivajo tudi posledice neurejene prostorske politike in urbanizma, sprememb v načinu kmetovanja ter preusmerjanja iz kmetijstva v druge panoge (npr. turizem) (Program ..., 2003). Kulturna krajina ima poudarjeno izraženo pravilnost zgradbe, ki se prepleta z naravnimi elementi in dopolnjuje z grajenimi sestavinami, kar ji daje poseben čar.

Pomembna vrednota, ki jo vsebuje kulturna krajina, je njena enkratnost. Ta daje človeku osnovo za prepoznavanje krajine in hkrati osnovo za identifikacijo s prostorom. Tako govorimo tudi o identiteti krajin. Spremembe, ki se odvijajo v krajini, siromašijo ali celo prispevajo k izgubljanju krajinske identitete. Če so te spremembe posledica vse večjega poenotenja oblik življenja in bivanja ter tehnologij delovanja v krajini, vodijo k izničenju enkratnosti krajine. Za berljivost krajine, orientacijo in spoznavanje v njej, je pomembna tudi tipološka opredeljenost krajinskih vzorcev, ki daje možnost, da si v zavesti uredimo naša spoznanja o prostoru (Marušič, 1998c).

Kulturna krajina lahko ima tudi globlji, sekundarni pomen. Gre za simbolne kakovosti (pričevalnost krajine, zgodovinski vidiki) (Marušič, 1998c).

Temeljna značilnost kulturne krajine je njena dinamičnost oziroma spremenljivost. Kulturna krajina kot dinamična stvaritev človeka lahko dolgo obdrži enako zgradbo ali pa se naglo in korenito spremeni, vendar vselej kot odsev družbenih dogajanj (Ogrin, 1997). »Zgradba kulturne krajine ni absolutna ali družbeno in časovno neodvisna, njeno delovanje je podvrženo družbeno-ekonomskim tokovom ... Njene naravne sestavine kažejo bolj ali manj značaj stalnic, spremembe so praviloma spontane, počasne in postopne. Drugače je z menjavami kulturnih sestavin, katerih vir dinamike sta raba in poseg v krajino, kar more krajino predrugačiti v kratkem času« (Novak in Hladnik, 1999). Tako se dandanes soočamo z naglim spreminjanjem fizične podobe krajine, hkrati pa smo vse bolj varovalno naravnani.

2.3 DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA PODOBO KULTURNE KRAJINE

Na podobo kulturne krajine najizraziteje vplivajo naravne razmere in dejavnosti, ki se odvijajo v njej (kmetijstvo, gozdarstvo ...) kot posledica družbenih in gospodarskih odločitev.

Med naravnimi dejavniki imajo največji vpliv relief, pedološka zgradba, vodne razmere in podnebje. Zemeljsko površje so v največji meri oblikovali tektonski premiki, udori in narivi. Pri oblikovanju reliefa igra pomembno vlogo tudi voda, ki odnaša in kopiči gradivo, pronica v podtalje in na apnencu povzroča različne oblike zakrasevanja. V visokogorju je na podobo površja vplivala ledeniška dejavnost. Pri reliefu so ključnega pomena nagib (z večanjem naklona je otežena strojna obdelava, velik naklon pogosto pomeni opuščanje kmetijskih zemljišč), ekspozicija, ki je pomembna v gričevnatem in hribovitem svetu (na prisojni strani se pojavljajo njive, sadovnjaki in vinogradi, na osojni pa gozdovi), naravne geomorfološke oblike: rečne in ledeniške doline, kraška polja, vrtače, uvale kot

najprimernejše oblike za kmetijsko rabo, in nadmorska višina (z večanjem nadmorske višine se spreminjajo klimatske razmere in slabšajo možnosti za kmetijstvo).

Zelo pomemben naravni dejavnik je pedološka zgradba, ki je odvisna od geološke zgradbe. Tako se pojavlja več talnih tipov, ki so osnova za oblikovanje vegetacijskega pokrova in kmetijsko izrabo. Pri tem je odločujoče tudi podnebje (količina padavin, temperatura - dolžina vegetacijske dobe, vetrovnost, sončno obsevanje, klimatske spremembe), ki v povezavi s talnimi tipi odloča o uspevanju rastlinstva, njegovi botanični sestavi in o njegovi vodoravni ali višinski razporeditvi.

Družbene dejavnike predstavlja človekovo delovanje v krajini. Družbeni dejavniki se hitreje spreminjajo kot naravni, kar posledično vpliva na hitrejše spreminjanje kulturnih sestavin krajine, npr. krajinskih vzorcev. Na razvojno dinamiko v zgradbi krajine vplivajo novosti tehniške, obdelovalne, gojitvene in postopkovne narave.

Pri preurejanju in obdelovanju kmetijskih zemljišč so pomembni tehnični gojitveni sistemi, ki morajo izražati gospodarnost rabe, npr. prilagajanje sistema sajenja je močno vplivalo na obliko vinogradniških parcel. Na podobo kulturne krajine vplivajo posestne razmere (za Slovenijo je značilna velika razdrobljenost parcel) in poljska delitev (odvisna od talnega tipa, npr. polja v sklenjenih progah, celki ...), raba tal, ki je odvisna od naravnih razmer in vplivov družbenih dejavnikov, prilagajanje tržnim razmeram, npr.: izbor in razširjenost določene kulture zaradi konkurence na trgu, ponudbe kmetijskih pridelkov ter njihove cene, politična in administrativna ureditev v preteklosti, deagrarizacija, ki pomeni zmanjševanje vloge kmetijstva ter vnos novih rab - vrtičkarstvo, vikendaštvo, in poselitev, ki je odvisna od razdelitve polj, tako ločimo razložena naselja, celke, obcestne vasi ... (Ogrin, 1997).

Kulturno krajino oblikuje v največji meri človek s svojimi dejavnostmi. Tako je najizrazitejši oblikovalec kulturne krajine kmetijstvo, ki zaseda največ površin in s spreminjanjem pridelovalnih tehnologij neposredno spreminja podobo krajine.

3 ZNAČILNOSTI KMETIJSTVA V SLOVENIJI

Kmetijstvo je že od nekdaj odločilno sooblikovalo podobo kulturne krajine in jo bo tudi v prihodnje. Kje so se s krčenjem prvobitne vegetacije oblikovala kmetijska zemljišča je bilo odvisno predvsem od primernosti zemljišč za kmetijsko rabo in od njihove kakovosti. Obseg krčenja pa je bil odvisen od potreb prebivalstva po hrani. Tudi danes sta to dva ključna dejavnika, ki vplivata na to kje in koliko zemlje bo obdelane. Poleg teh dveh pa danes vse močnejše vplivajo na kmetijstvo tudi ekonomski in socialni dejavniki, zlasti ponudba kmetijskih pridelkov, ki je vse bolj globalna, cene kmetijskih proizvodov, ki so relativno vse nižje, tehnološka raven v kmetijstvu, ki omogoča vse intenzivnejšo pridelavo in zahteva vse manj živega dela pa tudi demografska sestava prebivalstva, ki postaja vse bolj staro (Kovačič, 1999). Vse to vpliva na razvoj kmetijstva in posledično na kulturno krajino.

Ena temeljnih značilnosti slovenskega kmetijstva je zaostajanje konkurenčne sposobnosti slovenskih kmetij glede na kmetije v bolj razvitem delu Evrope. Razlogov za zaostanek je več. Slovenija se med evropskimi državami uvršča med tiste z najmanjšim deležem kmetijskih in obdelovalnih zemljišč. Neugodna velikostna struktura kmetij se odraža v slabši storilnosti in nižji intenzivnosti pridelave, kar zmanjšuje konkurenčno sposobnost slovenskega kmetijstva. Majhnost in razdrobljenost posesti ter neugodne naravne razmere dražijo pridelavo, značilna je neustrezna tehnologija (neučinkovito izkoriščanje produkcijskih sredstev, nizka produktivnost delovne sile, visoke cene kapitala) in nezadostna tržna usmeritev kmetij. Vzroke gre iskati tudi v socialnem delu kmetijstva, saj sta značilni ostarelost in neugodna izobrazbena raven slovenskih kmetov (Kmetijstvo, 2005). V večini primerov velikost kmetij ne omogoča polno zaposlenost na kmetiji vsem družinskim članom, zato prevladujejo dopolnilne in mešane kmetije (katerih je okrog 75 %) (Pregled ..., 2001: 15).

Z razvojem prihaja do sprememb tehnologije pridelave in do opuščanja pridelovanja nekaterih poljščin. Zaradi strojnega dela pa se vse bolj obdelujejo le najboljše kmetijska zemljišča. Prihaja tudi do opuščanja kmetovanja in sprememb proizvodnih usmeritev kmetij (Perpar, 2003). Proces opuščanja kmetijske pridelave vzporedno z demografskimi in socialnimi spremembami intenzivno vpliva na spreminjanje kulturne krajine, kar se kaže v pospešenem spreminjanju rabe kmetijskih zemljišč in njihovemu zaraščanju, slabšanju gospodarske in socialne infrastrukture ter v propadanju kulturne dediščine podeželja (Slovenski ..., 2001). Spremembe rabe kmetijskih zemljišč potekajo v Sloveniji povečini stihijsko, v prostoru pa se kažejo v nadaljnjem zmanjševanju površine njiv in zatravljanju, povečevanju površine travnikov, zmanjševanju površine ekstenzivnih pašnikov in planin zaradi opuščanja pridelave in zaraščanja.

Dohodki iz kmetijstva precej zaostajajo za povprečnimi dohodki v gospodarstvu. V skupnem BDP Republike Slovenije predstavlja kmetijstvo 2,0 %. Ob zmanjševanju gospodarskega pomena kmetijstva se povečujejo druge funkcije kmetijstva, ki vplivajo na razvoj – večnamenskost kmetijstva. Gospodarski pomen kmetijstva pa ostaja relativno visok v pretežno podeželskih območjih z manj razvitim gospodarstvom.

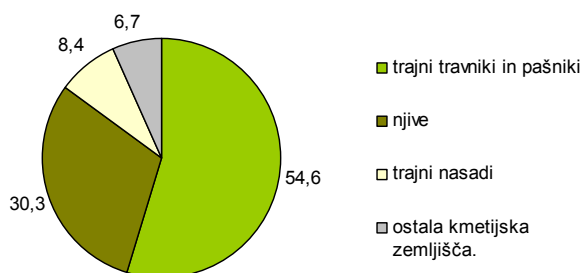
V zadnjem desetletju, še posebej pa po vstopu Slovenije v EU, se je vendarle pričelo obdobje spreminjanja agrarne strukture. Ta se kaže predvsem v pospešeni koncentraciji posesti in zemljišč in posledičnem povečevanju povprečne velikosti kmetijskih obratov.

3.1 NARAVNE RAZMERE

Kmetijstvo kot primarna dejavnost je izrazito odvisno od naravnih značilnosti. Naravne danosti so v Sloveniji za kmetijsko pridelavo razmeroma neugodne. Značilnost Slovenije je velika gozdnatost in skromen delež kmetijske zemlje, ki večinoma leži na območjih z neugodnim reliefom, kar otežuje kmetijsko pridelavo. Velika gozdnatost sicer neposredno ne omejuje kmetijske pridelave, kaže pa na to, da je velik del zemljišč manj primeren za kmetovanje.

Značilnost kmetijskih zemljišč, katerih skupna površina v Sloveniji po podatkih iz leta 2005 (MKGP, 2006) znaša nekaj manj kot 650 000 ha (32,1 % glede na vso površino Slovenije), je v velikem deležu travinja in nasprotno razmeroma majhnem deležu njiv in trajnih nasadov. Razmerje med travniškimi in njivskimi površinami se je predvsem v zadnjem stoletju še posebej izrazito spremenilo v korist travinja.

Ker so za kmetijsko proizvodnjo najprimernejša tla z ugodnimi kemijskimi, fizikalnimi in biotskimi lastnostmi, se najboljša kmetijska zemljišča nahajajo v nižinskih predelih na severovzhodu Slovenije in manjših sklenjenih območjih na dnu kotlin. Njivski svet je tako omejen na razmeroma majhne površine, ki jih dodatno ogroža urbanizacija. Takšnih površin je le slaba četrтина. V strukturi rabe kmetijskih zemljišč (slika 1) zavzemajo največji delež trajni travniki in pašniki (54,6 %), sledijo jim njive (30,3 %) ter trajni nasadi (8,4 %). Slabih 7 % kmetijskih zemljišč predstavljajo ostala kmetijska zemljišča (MKGP, 2006). To so predvsem zemljišča, kjer je bilo gospodarjenje zaradi različnih naravnih, ekonomskih in socialnih vzrokov v preteklosti opuščeno (Program ..., 2006).

Slika 1: Struktura rabe kmetijskih zemljišč za leto 2005 (%), (MKGP, 2006)

V evropskem merilu se Slovenija zaradi svoje razgibanosti in goratosti ter velikega deleža kraških območij uvršča v krog držav z najtežjimi pridelovalnimi razmerami. V območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo je kar 72,5 % kmetijske zemlje, dve tretjini kmečkega prebivalstva pa živita na kmetijah s težjimi pridelovalnimi razmerami (Slovenski ..., 2001: 14). V hribovskih območjih sta naravna zaviralna dejavnika strm naklon zemljišč in slabša kakovost kmetijskih zemljišč.

Neugodne naravne danosti vplivajo na pridelovalne razmere in na manjšo proizvodno sposobnost kmetijstva, ožijo izbor kultur, s tem pa otežujejo prilagajanje tržnim razmeram in dražijo pridelavo. To vodi v manjšo konkurenčno sposobnost kmetij. Območja z manj primernimi razmerami za kmetijstvo se tudi prej in hitreje zaraščajo, zaradi česar se površina kmetijskih zemljišč zmanjšuje.

3.2 TIP KMETOVANJA

Slovenija sodi v krog evropskih držav z najmanjšo stopnjo specializacije v kmetijstvu. Medtem ko je v okviru EU-15 skoraj 85 % vseh kmetijskih gospodarstev usmerjenih v določeno vrsto rastlinske oziroma živinorejske pridelave, pa je v Sloveniji specializiranih gospodarstev po podatkih vzorčnega popisa kmetijskih gospodarstev iz leta 2003 le 43,5 %. Za rastlinsko pridelavo je značilna razmeroma intenzivna specializacija na področju vrtnarstva in gojenja trajnih nasadov ter zmerna specializacija na področju poljedelstva. Živinorejska gospodarstva se specializirajo predvsem v prirejo mesa in mleka.

Specializirana gospodarstva v Sloveniji gospodarijo na več kot polovici kmetijskih zemljišč (55 %) in ustvarijo 62,7 % celotne vrednosti standardnega pokritja kmetijske pridelave v Sloveniji. Proizvodna struktura slovenskih kmetij je neposreden odraz strukture rabe kmetijskih zemljišč. V rastlinski pridelavi je setvena sestava razmeroma zožena in poenostavljena. Tri vodilne kulture – koruza, pšenica in silažna koruza – zavzemajo skoraj dve tretjini vseh njivskih površin v Sloveniji. Visok delež kmetij, ki pridelujejo posamezne poljščine ter praviloma majhne povprečne površine, kažejo na nizko stopnjo specializacije in veliko razdrobljenost poljedelske pridelave. Skoraj polovica (48,8 %) kmetij se uvršča v enega izmed tipov z mešano pridelavo, bodisi v tip mešana živinoreja, mešana rastlinska pridelava ali pa kombinacija obojega. Čistih proizvodnih tipov je razmeroma malo. V okviru rastlinske pridelave so to predvsem kmetije, ki so usmerjene v gojenje trajnih nasadov (Program ..., 2006).

3.2.1 Živinoreja

Govedorejo kot prevladujočo tržno proizvodno usmeritev narekujejo že naravne danosti ter posredno velik delež travinja v strukturi kmetijskih zemljišč. Na kmetijah v Sloveniji sta prevladujoča predvsem dva proizvodna tipa; tip reja pašne živine (vanj sodi 26 % gospodarstev) in tip mešana živinoreja (vanj se uvršča 28 % gospodarstev). Dobrih 12 % predstavlja reja prašičev, preostalo pa drugi prežvekovalci (konji, drobnica), kunci, perutnina in ostale živali. V zadnjem času se razvija tudi reja drobnice.

Govedoreja se večinoma izvaja na zasebnih mešanih kmetijah, predvsem na območjih z omejenimi dejavniki. Prevladuje pa tudi v nižinskem svetu, kar je posledica velikosti kmetij. Te so premajhne, da bi omogočale preživetje družine samo od kmetijstva, govedoreja pa omogoča redno zaposlitev izven kmetije (Slovenski ..., 2001).

3.2.2 Rastlinska pridelava

Slovenija nima večjih sklenjenih območij primernih za poljedelsko pridelavo. Zaradi razgibanega površja so njivske površine v glavnem omejene na ravninske dele dolin in

kotlin. Intenzivno pridelovanje poljščin je mogoče le na večjih kmetijah. Značilen je majhen delež njiv (30,3 %) (MKGP, 2006), ki so večinoma pestre rabe, vendar so razmeroma majhne in razdrobljene, kar otežuje kmetovanje. Povprečna intenzivnost poljedelstva je pri večini poljščin in vrtnin razmeroma nizka, sicer narašča, vendar so povprečni hektarski donosi še vedno precej nižji kot v EU.

Medtem ko se po površini kmetijske zemlje na prebivalca (0,32 ha) Slovenija še lahko primerja z evropskim povprečjem, pa se glede na površino njiv na prebivalca (0,11 ha) nahaja na samem repu evropskih držav (Program ..., 2006).

Tako kot za večino držav članic EU je tudi za Slovenijo značilno, da v strukturi rabe njiv prevladujejo površine namenjene pridelavi žit. Po podatkih Popisa kmetijskih gospodarstev iz leta 2000 (Dermulc in sod., 2002) (pri družinskih kmetijah zavzemajo žita več kot polovico površine njiv, pri kmetijskih podjetjih pa kar dobre tri četrtine. Glede na izrazito usmerjenost slovenskega kmetijstva v živinorejo so druga najpomembnejša skupina poljščin na njivah krmne rastline, tem pa sledijo industrijske rastline (sladkorna pesa). Posebnost je tudi pridelovanje hmelja kot trajne kulture. Ostale skupine poljščin so zastopane v manjšem obsegu. Za njihovo pridelavo je značilna pretežna razdrobljenost. To se kaže tako na ravni povprečne velikosti pridelovalnih površin kot tudi na ravni velikostne strukture gospodarstev.

Travinje (travniki in pašniki) obsega skoraj dve tretjini vseh kmetijskih zemljišč v uporabi, in sicer 353 901 ha kmetijskih zemljišč (MKGP, 2006) ter tako predstavlja največji delež v strukturi rabe kmetijskih zemljišč. Razlogi za to so: razgibanost reliefa in členjenost površin, humidnost klime, ki z nadpovprečno vlažnostjo in razmeroma ugodno letno razporeditvijo padavin in temperatur nudi ugodne razmere za rast travniških rastlinskih vrst, nadmorska višina, ki skupaj z reliefno razgibanostjo predvsem v hribovskih in gorsko višinskih območjih onemogoča druge intenzivnejše rabe, kraški značaj površja v večjem delu države, ki zaradi plitvosti in slabše kakovosti tal pogojuje predvsem travniško rabo tal (Program ..., 2006). Kljub velikemu deležu je za travnati svet v Sloveniji značilno, da je ekonomsko razmeroma slabo izkoriščeno, saj ekstenzivni travniki še vedno predstavljajo večji delež kot intenzivni.

Kot vinorodna in sadjarska dežela ima Slovenija povsem primerljivo površino trajnih nasadov na prebivalca kot EU. Kmetij z izključno ali pretežno sadjarsko in vinogradniško proizvodnjo je okoli 10 %. Popis kmetijstva je registriral tudi 0,5 % specializiranih vrtnarskih obratov (Kovačič in Udovč, 2003: 8). Zaradi geografske lege, ki je deloma submediteranska in deloma subpanonska, je delež območij, kjer bi lahko uspevala vinska trta, sadje in oljke, razmeroma velik. Vendar velja, da je tam relief zelo razgiban. Območja so gričevnata ali celo hribovita, kar omejuje možnost postavitve nasadov. Vinogradi in sadovnjaki so večinoma omejeni na lege v nagibu.

Sadovnjaki obsegajo po podatkih iz leta 2003 11 880 ha kmetijskih zemljišč (2,6 %), od tega je 44,0 % intenzivnih sadovnjakov in 56,0 % kmečkih sadovnjakov (Statistični urad ..., 2006). Naravne razmere omogočajo pridelavo različnega sadja, prevladujoča vrsta so jabolane. Kmečki sadovnjaki predstavljajo tradicionalno obliko travniško-sadjarske rabe kmetijskih zemljišč. Površina kmečkih sadovnjakov se zmanjšuje, povečuje pa se površina

intenzivnih sadovnjakov (Statistični urad ..., 2006). Travniški sadovnjaki predstavljajo identiteto slovenskega podeželja, vendar zaradi nekonkurenčnosti izgubljajo na pomenu.

Vinogradništvo je tradicionalna kmetijska dejavnost, saj se z njo v obliki dopolnilne dejavnosti ukvarja kar 41 % družinskih kmetij (Slovenski ..., 2001: 17). Vinogradi predstavljajo 3,2 % kmetijskih zemljišč v uporabi (Statistični urad ..., 2006). Glede na povprečno velikost gospodarstev sodi vinogradništvo med proizvodne usmeritve z največjo zemljiško razdrobljenostjo. Vinorodne lege se uvrščajo med najbolj kakovostne na svetu, pa tudi najzahtevnejše, saj vsaj dve tretjini vinogradov ležita na nagibih nad 20 % in ena tretjina na nagibih nad 45 %. Poglavitni problem so poleg zahtevnih naravnih razmer še neugodna starostna struktura vinogradov in zastarela tehnologija s prepočasno obnovo, kar se odraža v majhnih hektarskih pridelkih (Slovenski ..., 2001: 17).

3.3 VELIKOSTNA STRUKTURA KMETIJ

Velikostna struktura (majhnost) kmetij je poleg zemljiške in posestne razdrobljenosti eden največjih razvojnih problemov slovenskega kmetijstva. Povprečna velikost kmetijskih gospodarstev v Sloveniji je neprimerljiva z velikostjo kmetijskih gospodarstev v državah članicah EU. Po rezultatih raziskav o strukturi kmetijskih gospodarstev se je leta 2005 v Sloveniji s kmetijsko pridelavo ukvarjalo 77 175 kmetijskih gospodarstev (enako kot v letu 2003), kar je za dobrih 10 % manj kot leta 2000. Kljub upadu števila kmetijskih gospodarstev v letu 2003 v primerjavi z letom 2000 je ostala površina kmetijskih zemljišč v rabi okvirno nespremenjena. Povprečna velikost kmetijskih gospodarstev v Sloveniji je po statističnih podatkih iz let 2003 in 2005 znašala 6,3 ha (Program ..., 2006).

Medtem ko je bila še pred desetimi leti več kot polovica kmetij manjših od 2 ha in skoraj 70 % manjših od 5 ha in so te kmetije obdelovale več kot dve tretjini vseh kmetijskih zemljišč v Sloveniji, se v zadnjem obdobju težišče pridelave vendarle premaknilo v korist večjih in razvojno sposobnih kmetij. Delež majhnih kmetij (pod 2 ha KZU¹) znaša le še nekaj več kot 23 %, obdelujejo pa le še dobre 4 % vseh KZU. Nasprotno se je samo v obdobju 2000-2005 število kmetij večjih od 20 ha KZU povečalo za več kot 50 %. Na račun razmeroma hitrega povečevanja posesti te kmetije obvladujejo že več kot 23 % vsega kmetijskega prostora. Kljub navedenim premikom je velikostna struktura kmetij v Sloveniji še vedno večinoma neprimerljiva z EU, kjer imajo podobno strukturo le še nekatere sredozemske države (Grčija, Italija) ter Portugalska (Program ..., 2006).

Celotno posest v enem kosu ima le ena osmina kmetij. Te obdelujejo slabih 10 % vse kmetijske zemlje v uporabi. Sicer pa je večina zemlje v obdelavi družinskih kmetij, ki imajo posest v 2 do 10 kosih (povprečna površina kosa znaša nekaj manj kot 1,4 ha).

Neugodna zemljiška struktura predstavlja pomembno strukturno oviro pri nadaljnjem razvoju kmetijstva. V zadnjih letih je sicer zaznati določen napredek, ki ga še vedno ovirata premalo učinkovita zemljiška politika in nemobilnost trga kmetijskih zemljišč. Leta je eden ključnih pogojev za izboljšanje posestne strukture. Z nasprotnega vidika razdrobljenost kmetijskih površin pripomore k ohranjanju biodiverzitete, habitatov in okoljskih posebnosti, kar predstavlja pozitivno karakteristiko v smislu ohranjanja okolja (Program ..., 2006).

¹ KZU – kmetijska zemljišča v uporabi

Omenjene probleme in neugodna stanja v slovenskem kmetijstvu skuša država reševati z izvajanjem ukrepov kmetijske strukturne politike, predvsem v obliki raznih podpor in programov. Na ta način država pospešuje prestrukturiranje kmetijske pridelave in proizvodne strukture, izboljšuje se ekonomska učinkovitost in s tem tudi konkurenčna sposobnost kmetij. Obenem pa se velika pozornost posveča tudi ohranjanju narave in kulturne krajine.

3.4 POMEN ZNAČILNOSTI KMETIJSTVA ZA KULTURNO KRAJINO

Kmetijska raba ima odločilen vpliv na podobo kulturne krajine. Pri tem imajo pomembno vlogo še podnebje, relief, geološka zgradba tal in raba tal oziroma površinski pokrov. Vsi ti dejavniki se v sorazmerno majhnem prostoru močno spreminjajo in prav zato je Slovenija dežela velike krajinske pestrosti, ki jo zaznamuje relativno visoka stopnja naravne in kulturne ohranjenosti ter velikega bogastva krajinskih vzorcev.

Temeljne značilnosti krajinske zgradbe tradicionalnih slovenskih kulturnih krajin so skladna razmerja med obdelovalnimi površinami, poselitvijo in gozdovi. Kmetijska raba prispeva k členjenosti kulturne krajine. Krajinsko pestrost soustvarja veliko odprtega prostora iz travinja, sadovnjakov, vinogradov in drugih nasadov, razdrobljene njive pestre rabe ter menjavanje rab (kmetijske površine, gozdovi in naselbine). K temu pripomorejo še značilnosti parcelne strukture in prostorskih razmerij: strnjena naselja in stiki naselbin z obdelovalnimi površinami, prostorski poudarki in drobna členjenost kmetijskih površin, značilne tradicionalne stavbe oziroma gospodarska poslopja razmeščena v krajini (kozolci, zidanice) in prisotnost drobnih vegetacijskih prvin v krajini, kot so živice, posamična drevesa, obvodna zarast. Na podlagi teh dejavnikov so se oblikovali različni tipi kulturnih krajin.

Pestrost prostora prispeva k vizualni privlačnosti in kakovosti krajine. Pri tem igra pomembno vlogo razmeščenost krajinskih prvin v prostoru, njihova pojavnost in prostorska razmerja: menjavanje zelenih ploskev travinja, gmot drevja in pasastih vzorcev njiv, ki vnašajo v prostor razlikovalne barve in pravilne oblike. Specifična kmetijska raba v odvisnosti od naravnih razmer daje določenemu območju prepoznavnost in soustvarja simbolne vrednosti krajine, kar omogoča identifikacijo ljudi s prostorom njihovega bivanja.

Zaradi sprememb tehnologije pridelave in načinov kmetovanja na eni ter opuščanja rabe na drugi strani se krajina spreminja. Spreminja se njena zgradba, predvsem vidne značilnosti. Na najboljših kmetijskih zemljiščih se kmetijstvo intenzivira. Izenačevanje prostora z oblikovanjem razsežnih monokultur in združevanje posesti zmanjšuje njegovo pestrost in zanimivost. Opuščanje kmetovanja v hribih prav tako povečuje monotonost krajine. Zmanjševanje števila njiv, zatavljanje njiv, povečevanje površine travnikov, zmanjševanje površin ekstenzivnih pašnikov in planin ter širjenje gozda, pomeni izgubo krajinske pestrosti.

4 NEPOSREDNA PLAČILA

4.1 OPREDELITEV POJMA

V zadnjem desetletju skupna kmetijska politika poleg uresničevanja osnovnih ciljev namenja vse večjo pozornost tudi varovanju okolja in razvoju podeželja. Skupna kmetijska politika za uresničevanje zastavljenih ciljev uporablja številne in zelo raznolike mehanizme. Njeno jedro tvorijo pravila in ukrepi, ki so zapisani v predpisih imenovanih skupne tržne ureditve, ki jih pogosto imenujejo prvi steber skupne kmetijske politike. Skupne tržne ureditve so sprejete za posamezne kmetijske pridelke med katerimi so za slovensko kmetijstvo pomembni predvsem: žita, sladkor, olja in masti, sveže sadje in zelenjava, predelano sadje in zelenjava, vino, seme, hmelj, okrasne rastline, mleko in mlečni izdelki, goveje meso, ovčje in kozje meso, prašičje meso, jajca in perutninsko meso. Tržne ureditve se med seboj razlikujejo po vrsti ukrepov, ki se izvajajo, in po vsebini ter intenzivnosti podpor. Ukrepi kmetijske tržno-cenovne politike imajo neposreden vpliv na trg kmetijskih pridelkov in živil ter so usmerjeni predvsem v zagotavljanje stabilnih in za uresničevanje ciljev kmetijske politike primernih prihodkov kmetijskim pridelovalcem.

Skupne tržne ureditve predstavljajo naslednji ukrepi:

- zunanje trgovinski ukrepi (izvozne podpore in uvozne dajatve);
- intervencije na notranjem trgu (javni nakupi, določitev institucionalnih cen, podpore skladiščenju ...);
- omejevanje ponudbe (proizvodne kvote, progami prahe²);
- neposredna plačila³ (plačila na hektar kmetijske zemlje ali glavo živine).

Vse večjo težo dajejo v Evropski uniji ukrepom iz drugega stebra skupne kmetijske politike, tj. strukturnim ukrepom in ukrepom za razvoj podeželja. To so vsi netržni ukrepi v podporo kmetijstvu. Usmerjeni so k povečanju učinkovitosti in konkurenčnosti pridelave ter predelave kmetijskih pridelkov oziroma živil, okolju prijazni kmetijski dejavnosti in ohranjanju poseljenosti podeželja ter krajine ob upoštevanju okoljske in naravovarstvene sprejemljivosti.

Ti ukrepi so (Zakon o kmetijstvu, 2000):

- kmetijsko-okoljski ukrepi in izravnalna plačila za območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko pridelavo;
- podpore naložbam v kmetijska gospodarstva;
- podpore za zgodnje upokojevanje, za mlade prevzemnike in delovno usposabljanje;
- podpore za izboljšave v predelavi in trženju kmetijskih proizvodov;

² Bistvena značilnost prahe je, da tla mirujejo običajno celo proizvodno leto da si opomorejo. Praha je lahko v obliki: zemljišč brez kakršnih koli posevkov, zemljišč z naključnim rastjem, ki se lahko uporabi za krmo ali podor, zemljišč, ki so zasejana izključno za pridelavo zelenega gnojila (zelena praha) (Uredba komisije ..., 2002).

³ Zakon o kmetijstvu opredeljuje neposredna plačila kot dodatno denarno pomoč pridelovalcem, kadar cene kmetijskih pridelkov oz. živil ne omogočajo doseganja primerne dohodkovne ravni. Izplačajo se na hektar zemljišča, enoto kmetijskega pridelka ali živali. Uporabljajo se tudi pri kmetijsko-okoljskih ukrepih.

- podpore gozdarstvu in podpore za strukturne prilagoditve in razvoj podeželskih območij.

Pojem kmetijsko-okoljska plačila se uporablja za vse vrste neposrednih plačil, ki se izplačujejo kmetom iz jamstvenega dela Evropskega kmetijskega usmerjevalnega in jamstvenega sklada (EKUJS). So tržno-nevtralna, proizvodno nevezana plačila, s katerimi kmetijska politika plačuje delo vloženo v družbeno pomembne storitve (poseljenost, kulturna krajina, okolje), ki niso neposredno tržno merljive. Namen teh plačil je povrnitev dela stroškov zaradi izvajanja okolju prijaznejših tehnologij in za kmetovanje v območjih s težjimi pridelovalnimi razmerami, kjer kmetijstvo ne more biti konkurenčno in obstaja širši družbeni interes, da se ohrani poseljenost, kulturna krajina in regionalna identiteta. Plačila se vršijo v okviru izravnalnih plačil⁴ za kmetijsko pridelavo v območjih s težjimi pridelovalnimi razmerami za kmetijstvo ter neposrednih plačil v okviru kmetijsko-okoljskega programa (Slovenski ..., 2001).

S podporami se skuša dosežati zastavljene cilje kmetijske strukturne politike. Ti cilji so naslednji (Slovenski ..., 2001):

- izboljšanje učinkovitosti in konkurenčnosti slovenskega kmetijstva;
- izboljšanje agrarne (velikostne, socioekonomske, proizvodne) in organizacijske strukture v kmetijstvu;
- uvajanje in spodbujanje načinov gospodarjenja, ki so okolju prijazni in ohranjajo krajinske vrednote prostora;
- ohranjanje biodiverzitete in značilnih habitatov;
- izboljšanje ekonomskega in socialnega položaja podeželskih območij s širitvijo razvojnih in zaposlitvenih možnosti v drugih gospodarskih panogah (turizem, manjši industrijski obrati, obrt, trgovina);
- podpora zasebnemu podjetništvu in uvajanju alternativnih proizvodnih usmeritev;
- izboljšanje prometne, komunalne in socialne infrastrukture.

4.2 ZAČETKI UVAJANJ

4.2.1 Pred osamosvojitvijo

V času pred osamosvojitvijo RS je kmetijska politika v prvi vrsti hotela povečati kmetijsko pridelavo. Temeljala je na zaviranju razvoja zasebnega kmetijstva in dajanju prednosti večjim družbenim posestvom in farmam. Obstajali so različni ukrepi med katerimi so bili pomembni zlasti regresji za reprodukcijski material. Cene kmetijskih proizvodov, predvsem pšenice, mleka, sladkorja in olja, so bile določene administrativno na zvezni ravni. Cenovne podpore so bile največje pri poljščinah.

Ker družbeno kmetijstvo ni moglo zadostiti potrebam po hrani, je začela država spodbujati tehnološki razvoj in naložbe v zasebno kmetijstvo. Vse večje javne strukturne podpore so postale tako dostopne tudi zasebnemu kmetijstvu, ki je vlagalo predvsem v posodobitev hlevov in izboljšanje genetskega potenciala čred. Temu ustrezno so se izboljšali proizvodni

⁴ Izravnalna plačila se izplačajo na območjih s težjimi pridelovalnimi razmerami z namenom izravnave stroškov zaradi težjih pridelovalnih razmer.

rezultati. Slovenija je začela proti koncu tega obdobja uvajati nove strukturne ukrepe, npr. podpore za območja s težjimi razmerami za kmetovanje (Pregled ..., 2001).

4.2.2 Po osamosvojitvi

Po osamosvojitvi je Slovenija še nekaj časa ohranjala velik del ukrepov kmetijske politike značilne za prejšnje obdobje. Vlada je na podlagi Strategije razvoja slovenskega kmetijstva iz leta 1993 vedno bolj poudarjala pomen varstva okolja in socialno vlogo kmetijstva kakor tudi vlogo družinskih kmetij. Poleg ukinitve omejitev glede zasebne lastnine in uporabe zemlje, se je vlada zavezala, da bo izboljšala posestno sestavo in pripomogla k večji konkurenčnosti slovenskih proizvajalcev. Razširila je programe pomoči območjem s težjimi pridelovalnimi razmerami za kmetovanje in naložbam na kmetijskih gospodarstvih, ob tem pa uvedla tudi nekatere nove programe razvoja podeželja.

V sredini devetdesetih let je članstvo v Svetovni trgovinski organizaciji narekovalo prehod na manj izkrivljajoče oblike podpor. To je zahtevalo spremembe kmetijske politike v smeri ukrepov, ki so bili sicer ciljno naravnani, vendar manj neposredno vezani na proizvodnjo. Leta 1995 je Slovenija tako začela uvajati plačila na glavo. Vzporedno je zniževala podpore v obliki dodatkov k odkupnim cenam in regresiranju inputov. Leta 1998 so se neposredna plačila razširila še na rastlinsko pridelavo z uvedbo plačil na hektar za hmelj, sladkorno peso, pšenico in rž (Pregled ..., 2001).

Zaradi približevanja Slovenije Evropski uniji in posledično potrebe po uskladitvi svoje kmetijske politike s skupno kmetijsko politiko je vlada sprejela nove reforme in programe. Cilji kmetijske politike se niso pomembneje spremenili, spreminjati pa sta se začeli oblika in vsebina posameznih ukrepov, da bi bili čimbolj smotni in učinkoviti. Tako se je preneslo težišče ukrepov od tržno-cenovnih podpor k neposrednim plačilom. Strukturni in okoljevarstveni ukrepi ter ukrepi za razvoj podeželja so pridobili na veljavi.

Nekateri ukrepi s kmetijsko-okoljskim značajem so bili prisotni že leta 1992. Najdlje je v Sloveniji prisotna podpora za rejo živali na planinskih pašnikih, ki je bila uvedena že sredi osemdesetih let. Temu je nato sledila podpora ohranjanju genetskega materiala slovenskih avtohtonih in tradicionalnih sort in pasem prek financiranja genskih bank. V obdobju do leta 1999 so bila vlaganja države v kmetijsko-okoljske ukrepe razmeroma nizka. V letih 1999 in 2000 so se vsako leto več kot podvojila, kar je povezano z uvajanjem novih plačil in povečanim interesom kmetov za naravi prijaznejše kmetovanje kot sta integrirana in ekološka pridelava (Udovč, 2001). V letu 2001 so se v okviru sprejetega slovenskega kmetijsko-okoljskega programa (v nadaljevanju SKOP) pričeli izvajati tudi kmetijsko-okoljski ukrepi⁵. Deset ukrepov SKOP se je tega leta izvajalo poskusno (Rejec Brancelj, 2003: 62). Odzivi so bili zadovoljivi. Za kmetijsko-okoljska plačila je zaprosilo dobrih 20% vseh kmetijskih gospodarstev. V letu 2002 se je izvajalo dvanajst ukrepov in v letu 2003 že štirinajst ukrepov (Program ..., 2003).

⁵ Kmetijsko-okoljski ukrepi so ukrepi, s katerimi se zmanjšuje negativne vplive kmetijstva na okolje. Z njimi se skuša ohraniti naravne danosti, biotsko raznovrstnost, rodovitnost tal in tradicionalno kulturno krajino ter varuje zavarovana območja.

4.2.3 Članstvo v EU

Vstop Slovenije v EU ni prinesel večjih novosti v sami usmeritvi nacionalne kmetijske politike, ki se je v zadnjih letih približala skupni kmetijski politiki tudi v izvajanju. Tako sta se postopoma povečali število primerljivih ukrepov in višina finančnih podpor kmetijskim pridelovalcem. Slovenija je v procesu pogajanj zaradi specifičnosti svojega kmetijstva uspela uveljaviti načelo doplačevanja iz nacionalnega proračuna. Višje finančne podpore so preprečile poslabšanje dohodkovnega položaja kmetov, kar je bil tudi eden od osrednjih ciljev kmetijske politike. Leta 2004 se je začelo izvajati vseh 21 kmetijsko-okoljskih ukrepov.

Vlada Republike Slovenije je 1. junija 2006 sprejela sklep o modelu izvedbe reforme SKP na področju neposrednih plačil za Slovenijo v obdobju 2007-2013, kjer je Slovenija obravnavana kot ena regija. Uredba o izvedbi neposrednih plačil v kmetijstvu ukinja večino proizvodno vezanih plačil in uvaja plačilne pravice, ki predstavljajo vrednost plačila na hektar upravičene površine in so osnova za pridobitev neposrednih plačil od leta 2007 dalje.

V Sloveniji ločimo tri vrste plačilnih pravic (Program ..., 2006):

- plačilna pravica je pravica do plačila na hektar upravičene površine, do katerega je upravičeno kmetijsko gospodarstvo;
- plačilna pravica z dovoljenjem za pridelavo sadja, zelenjave in krompirja;
- plačilna pravica za praho.

Ohranja se tudi nekatera proizvodno vezana plačila. To so (Demšar, 2006):

- posebna premija za bike in vole;
- dodatno plačilo za poseben način reje;
- premija za ovce in koze;
- neposredno plačilo na površino hmeljišča v obdelavi.

4.3 NAMEN UVAJANJ

Kmetijske podpore so bile prvenstveno namenjene povečanju kmetijske pridelave. Ker pa s splošnim razvojem moč kmetijstva na nekaterih območjih slabi, drugje pa prihaja do intenziviranja kmetijske proizvodnje, ob tem pa narašča skrb za okolje, so poleg zagotavljanja dohodka iz kmetijstva namenjene tudi ohranjanju kmetijske pridelave, uvajanju okolju prijaznejših tehnologij pridelovanja in ohranjanju kulturne krajine.

4.3.1 Preprečevanje zaraščanja

Kmetijstvo je za ohranjanje in vzdrževanje kulturne krajine najpomembnejša dejavnost. V kolikor prihaja do opuščanja kmetovanja na nekem območju, se začnejo v krajini dogajati določene spremembe. Prihaja do zaraščanja. Zaraščanje kmetijskih zemljišč je proces, ki je najbolj opazen v kulturni krajini. Pospešuje izgubljanje raznolikosti in s tem vizualne kakovosti krajine. Odvisno je od predhodne rabe in lege zemljišč ter od vegetacije v sosedstvu. Najbolj je opazno v odročnih in hribovitih predelih, kjer je strojno obdelovanje oteženo ali onemogočeno, in kjer je relativno nizka donosnost na enoto površine.

Najhitrejšje je na pašnikih, počasnejše na košenih travnikih, najpočasnejše pa na njivah. Na območjih z ugodnimi klimatskimi razmerami je zaraščanje zelo hitro. Drevesna sestava zaraščajoče se vegetacije je odvisna od tipov gozdov in rastišč v bližini. Glede na lego zemljišč je zaraščanje najintenzivnejše pri mozaičnem prepletanju kmetijskih zemljišč in gozdov in pri večji dolžini gozdnega roba. Proces zaraščanja vodi k nadaljnji marginalizaciji območij v gospodarskem, kulturnem in socialnem pogledu.

Vračanje narave je opazno tudi v ravninskih območjih, predvsem tam, kjer je razdrobljenost parcel velika. Majhne in razpršene parcele namreč niso zanimive niti za zakup (Kovačič, 1999).

Zaraščanje ne vpliva samo na spremembe videza kulturne krajine, ampak tudi na zmanjšanje proizvodnih potencialov kmetijstva. Proces zaraščanja poteka že od konca 19. stoletja, najbolj intenzivno pa se je začel po drugi svetovni vojni. Že danes pokrivajo gozdovi več kot polovico ozemlja države; tako je gozd ena najbolj opaznih prvin v slovenskih krajinah.

Do opuščanja kmetijstva in posledično do zaraščanja prihaja zaradi slabega ekonomskega stanja v kmetijstvu, majhnosti in razdrobljenosti slovenskih kmetij, slabe starostne strukture in nezagotovljenosti nasledstva (Perpar, 2003).

Po podatkih Popisa kmetijskih gospodarstev iz leta 2000 (Dermulc in sod., 2002) je nekaj manj kot 10 % vse popisane kmetijske zemlje na gospodarstvih zunaj aktivne kmetijske rabe. Glede na intenzivnost opuščanja pridelave se nahajajo bodisi v obliki neobdelanih zemljišč (0,9 % vseh kmetijskih zemljišč) bodisi v obliki neobdelanih zemljišč v zaraščanju (8,7 % vseh kmetijskih zemljišč).

Sklepati je mogoče, da se bo število kmetij v prihodnje zmanjševalo v prid povečanja površine ostalih kmetij. Na nekaterih bo prišlo do postopnega opuščanja kmetovanja, zaraščanja kmetijskih zemljišč in s tem posledično do propada kulturne krajine.

Zaraščanje ni nujno negativen proces. Z vidika varovanja narave je pozitiven v kolikor se s tem izboljšuje stanje okolja in krajine. Ne pomeni nujno izničenje kulturnosti krajine, potrebuje pa nedvomno obliko nadzora s pomočjo posrednih ukrepov. Direktnih ukrepov za vzdrževanje površin v zaraščanju ni, ker so te površine izven kmetijske rabe in jih splošni predpisi izločajo iz shem podpor (Kmetijstvo, 2005). Ukrep odpravljanje zaraščanja se je sicer izvajal od leta 2001 do 2003, vendar je bil leta 2004 ukinjen. Glavni razlog zakaj je bil ukinjen, je mnenje Evropske komisije, da stroški, ki jih ima kmetijsko gospodarstvo z odpravljanjem zaraščanja, ne morejo biti opravičljivi stroški (Senegačnik, 2007). Ukrepi, ki pomenijo podporo proti zaraščanju, so tisti ukrepi, kjer je za pridobitev podpore potrebna vsaj minimalna obdelava površin (npr. travniki morajo biti vsaj enkrat letno pokošeni).

4.3.2 Ohranjanje kmetijske pridelave in ohranjanje poseljenosti

Majhnim kmetijam klasična kmetijska pridelava ne more prinesiti dovolj dohodka. Če se te kmetije nahajajo v odročnih in za kmetijsko proizvodnjo manj primernih območjih, kot so npr. hribovska območja, kjer so številne težave povezane s klimatskimi razmerami in

osamitvijo večjega dela gorskih naselij, prihaja do opuščanja kmetijske pridelave in posledično do praznjenja območja. Prebivalci se odseljujejo, ker jim kmetijstvo ne daje več dovolj dohodka, ni nasledstva in tako na kmetijah ostajajo le starejši ljudje. Prihaja do siromašenja socialnih in kulturnih stikov. Zmanjša se obseg in intenzivnost pridelovanja, kar vodi v zaraščanje kmetijskih zemljišč. S kmetijskimi podporami in z diverzifikacijo kmetijskih dejavnosti se skuša kmečki del prebivalstva obdržati na določenem območju in tako prispevati k ohranjanju poseljenosti Slovenije. Tako se ohranjanja kmetijska obdelava določenega območja. S tem se preprečuje zaraščanje, hkrati pa se ohranja tudi kulturno krajino.

4.3.3 Uvajanje okolju prijaznejših tehnologij

Zaradi vse večje intenzivnosti kmetijske pridelave ter vse večje uporabe gnojil in pesticidov so se povečale obremenitve na okolje. Ker je kmetijstvo vezano na naravne vire, spreminja kakovost le-teh. Negativne učinke na okolje predstavljajo predvsem emisije nevarnih snovi iz gnojil in pesticidov, ki onesnažujejo prst in podtalnico. Kmetijstvo je bilo prepoznano kot pomemben obremenjevalec iz razpršenih virov. V primeru velikih živinorejskih obratov, ribogojnic ter neprimerne shranjevanja in odlaganja sredstev za varstvo rastlin pa tudi kot točkovni vir obremenitev. Neprimerna obdelava zemlje (nepravilno namakanje, čezmerna paša, uporaba težke mehanizacije) lahko privede do erozije tal in uničevanja fizikalnih lastnosti in rodovitnosti tal.

Intenzivni, enostranski proizvodni postopki pomenijo odstranitev naravnih biotopov in naravnih krajinskih elementov zaradi učinkovitejše pridelave. Sredstva za varstvo rastlin, mehanizacija, načini obdelave in zemljiške operacije siromašijo biološko raznovrstnost. Slednja pa ima tudi estetsko in kulturno vrednost.

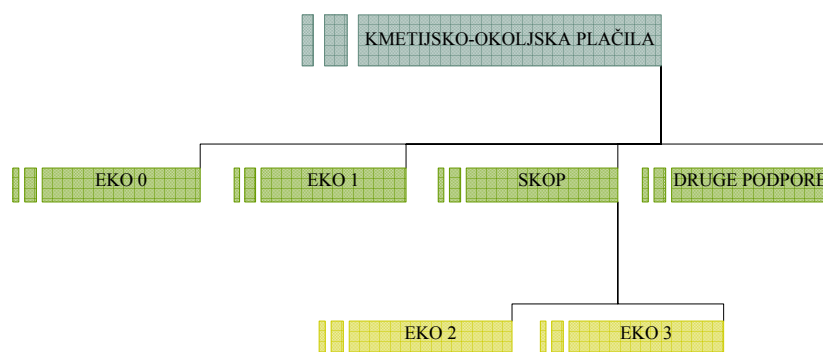
Največje obremenitve okolja se pojavljajo predvsem na ravninskih območjih, kjer je večja intenzivnost kmetijske pridelave in kjer prihaja do koncentracije prebivalstva v ravninskih območjih.

Da bi se te obremenitve in negativni vplivi kmetijstva na okolje zmanjšali, je država uvedla podpore uporabi okolju prijaznejših tehnologij pridelovanja. Poglavitni cilj teh podpor je zmanjšanje za okolje škodljivih učinkov kmetovanja, pospeševanje ekstenziviranja in podpiranje kmetovanja, ki ohranja genetsko raznovrstnost in prispeva k ohranjanju okolja. Tak primer je ekološko kmetijstvo.

4.4 VRSTE KMETIJSKO-OKOLJSKIH PLAČIL

Kmetijsko-okoljska plačila zajemajo (Slovenski ..., 2001) (slika 2):

- EKO 0: neposredna plačila, ki se izplačujejo na hektar površine oziroma glavo živine. Opredeljuje jih prvi steber kmetijske politike – skupne tržne ureditve;
- EKO 1: izravnalna plačila na območjih s težjimi pridelovalnimi razmerami za kmetijstvo;
- EKO 2 in EKO 3: kmetijsko-okoljski ukrepi (SKOP);
- podpore naložbam v kmetijska gospodarstva;
- podpore za zgodnje upokojevanje, za mlade prevzemnike in za delovno usposabljanje;
- podpore za izboljšave v predelavi in trženju kmetijskih proizvodov. Te ukrepe opredeljuje drugi steber kmetijske politike – strukturni ukrepi.

Slika 2: Razdelitev kmetijsko-okoljskih plačil (Slovenski ..., 2001)

Ukrepi, ki neposredno zadevajo kulturno krajino in okolje, so EKO 0, EKO 1, EKO 2 in EKO 3 (Slovenski ..., 2001):

- EKO 0:
Izplačevanje neposrednih plačil različnih vrednosti na hektar v odvisnosti od rabe površin (travinje, njive, trajni nasadi) v skladu z minimalnimi okoljevarstvenimi kriteriji. Ta sklop primarno podpira ohranjanje proizvodnje in s tem tudi ohranjanje konkurenčnosti kmetijstva. Vpliva tudi na ustrezne načine obdelave zemljišč in spodbuja okolju prijazne tehnologije. Ohranjajo se tradicionalne oblike poselitve, kulturna krajina in kakovosti okolja.
- EKO 1:
Podpore kmetijstvu na območjih z omejenimi dejavniki za kmetijstvo, katerih namen je izravnava stroškov zaradi težjih razmer za pridelavo in preko tega podpora ohranjanju kulturne krajine in poseljenosti območij z oteženo obdelavo.
- EKO 2:
Posebni programi vzdrževanja in ohranjanja kulturne krajine ter varovanja obstoječih habitatov na občutljivih območjih, ki se določijo glede na specifične lastnosti, ki so za državo ali lokalno skupnost posebnega pomena (varovanje podtalnice, ohranjanje biodiverzitete, ohranjanje izrednih krajin in bogatih habitatov, naravne in kulturne dediščine na podeželju).

- EKO 3:

Podpore okolju prijaznejšim postopkom kmetovanja (ekološko kmetovanje, integrirana predelava, reja ogroženih pasem domačih živali in sort kmetijskih rastlin, planinska paša in podobno).

Zaradi narave diplomske naloge in značilnosti posameznih ukrepov se v nadaljevanju osredotočam na kmetijsko-okoljske ukrepe (SKOP).

5 KMETIJSKO-OKOLJSKI UKREPI

Kmetijsko-okoljski programi so nastali kot spremljevalni inštrument k reformi skupne kmetijske politike EU leta 1992. Takrat je bila sprejeta uredba o metodah kmetijske proizvodnje, ki so združljive z zahtevami izhajajočimi iz varovanja okolja in ohranjanja podeželja. Postavila je okvir za večino sedanjih kmetijsko-okoljskih programov v EU, ki so s to uredbo postali obvezni za vse države članice. Kmetijsko-okoljski programi pridobivajo na pomenu predvsem v državah, kjer naravne in strukturne danosti (alpski in skandinavski del EU) onemogočajo konkurenčnost kmetijske pridelave, se pa kmetijstvu priznava opravljanje drugih javnih funkcij (Udovč, 2001).

Na področju 2. osi je prednostna naloga ohranjanje kmetijske krajine v območjih z neugodnimi razmerami za kmetovanje (območja, ki so za intenzivno kmetovanje neprimerna in kjer je potrebno s pomočjo izravnalnih plačil kmetom zagotavljati dodaten vir dohodka – OMD). Druga prioritetna usmeritev te osi pa je spodbujanje okolju prijaznih kmetijskih praks, ki so naravi prijazne in dolgoročno ugodno vplivajo na okoljske danosti – SKOP (preglednica 1).

Kmetijsko-okoljska plačila podpirajo kmetijstvo v njegovi okoljski funkciji in prispevajo k dolgoročnemu izboljšanju naravnih virov v Sloveniji. Tako s spodbujanjem sonaravnih načinov kmetovanja prispevajo k zmanjševanju onesnaževanja okolja, ohranjajo biotsko raznovrstnost in specifične vrednote slovenskega podeželja, kot so tradicionalno kmetovanje ter s tem povezano ohranjanje kulturne dediščine in tipičnih slovenskih krajin. Plačila, ki prispevajo k trajnostnemu razvoju podeželskih območij in zagotavljanju javnih koristi, ki so odraz zahtev družbe po okoljskih storitvah, se dodelijo kmetijskim gospodarstvom za izvajanje kmetovanja, ki omogoča varovanje in izboljšanje okolja, elementov krajine, naravnih virov in genetske raznovrstnosti, varuje pa tudi zdravje ljudi (Program ..., 2006). SKOP posebno pozornost namenja ohranjanju avtohtonih sort kmetijskih rastlin in pasem domačih živali. Ukrepi naj bi spodbujali tudi ekstenziviranje pridelave in vzpostavljanje ekstenzivnih pašnih sistemov v živinoreji, ohranitev okoljsko občutljivih kmetijskih območij, ohranjanje krajinskih in zgodovinskih značilnosti kmetijskih površin in k okoljskemu načrtovanju v kmetijski praksi (Juvančič, 2001).

Ukrepi se načrtujejo in izvajajo v skladu s principi trajnosti in sonaravnosti ter upoštevajo usmeritve s področja varovanja okolja. Celoten program pomeni bistven napredek od uveljavljenih konvencionalnih oblik gospodarjenja in omogoča prehod na okolju prijaznejše načine kmetovanja, ki povzročajo manjše onesnaževanje okolja in ohranjajo habitate prostoživečih vrst rastlin in živali.

Vsaka država članica EU pripravi sebi primeren program, ki mora imeti pozitiven učinek na okolje in mora presegati načela dobre kmetijske prakse⁶. Države članice lahko postavijo zgornje meje intenzivnosti proizvodnje (npr. obtežba živali) ali pa opredelijo najvišji

⁶ Načela dobre kmetijske prakse pri gnojenju in tudi načela dobre kmetijske prakse varstva rastlin pomenijo odgovorno ravnanje, ki v skrbi za rodovitna tla, zdrave posevke in čisto okolje omogoča pridelavo kakovostne hrane. V precejšnji meri so ta načela tudi že ustaljena praksa dobrih slovenskih kmetij, ki dolgoročno ohranja rodovitnost zemljišč ter kmetom zagotavlja primeren in kakovosten pridelek.

možni skupni znesek podpor na kmetijo (Juvančič, 2001). Slovenija je začela izvajati svoj prvi Slovenski kmetijsko-okoljski program (SKOP) leta 2001 za obdobje 2001-2006.

Preglednica 1: Cilji kmetijsko-okoljskih ukrepov (Program ..., 2006: 129)

CILJI		INDIKATORJI	VREDNOSTI	
			Izhodiščna	Pričakovana (2013)
Splošni	Kmetijsko-okoljska plačila podpirajo sonaravne kmetijske prakse in prispevajo k izvajanju javnih funkcij kmetijstva, ki se nanašajo na vzdrževanje kulturne krajine, ohranjanje biotske raznovrstnosti ter varovanje voda in tal pred potencialnim onesnaženjem kmetijskega izvora. Cilj ukrepa je vzpostaviti ravnotežje med kmetijsko pridelavo ter varovanjem narave in okolja.	Ohranjanje sistemov visoke naravne vrednosti.		
		Izboljšanje kvalitete voda.		
		Zmanjšanje podnebnih sprememb.		
Posebni	Kmetijsko-okoljska plačila so namenjena: - zmanjševanju negativnih vplivov kmetijstva na okolje; - ohranjanju naravnih danosti, biotske raznovrstnosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine; - varovanju zavarovanih območij.	Izboljšana biotska raznovrstnost.		
		Izboljšana kvaliteta voda.		
		Pozitivne podnebne spremembe.		
		Izboljšana kvaliteta tal.		
		Odprava marginalizacije in opuščanja rabe zemljišč.		
Operativni	Kmetijsko-okoljska plačila so usmerjena v: - izboljšanje lastnosti in rodovitnosti tal; - zmanjševanje vnosa kemičnih sredstev v okolje; - zagotavljanje pridelave proizvodov/izdelkov višje kakovosti in zagotavljanje potencialnega zdravja potrošnikov; - ohranjanje tradicionalnih oblik kmetovanja; - ohranjanje značilne kulturne krajine, naravnih posebnosti in habitatov; - ohranjanje avtohtonih in tradicionalnih pasem domačih živali in sort kmetijskih rastlin; - vzdrževanje in ohranjanje obsega habitatov živalskih in rastlinskih vrst; - preprečevanje kmetijskega onesnaževanja virov pitne vode.	Število kmetijskih gospodarstev, vključenih v kmetijsko-okoljska plačila.	23.000	27.000
		Skupno število hektarjev, vključenih v kmetijsko-okoljska plačila.	177.000 ha	200.000 ha
		Delež površin, vključenih v ekološko pridelavo glede na KZU.	5%	10%
		Število hektarjev za ohranjanje rastlinskih genetskih virov.	5.000	10.000
		Število živali za ohranjanje živalskih genetskih virov.	11.000	20.000

5.1 SPLOŠNI POGOJI PRIDOBIVANJA NEPOSREDNIH PLAČIL

Podpore se izplačujejo na hektar obdelanih kmetijskih zemljišč oz. v nekaterih primerih na žival in so namenjene delnemu kritju stroškov dodatno vloženega dela zaradi okoljevarstvenih in krajinskih zahtev ter za ohranjanje tradicionalnih oblik kmetovanja. Imajo različne funkcije in namene, pri čemer lahko pridelovalec sam kombinira in uveljavlja več plačil. Da bi preprečili preplačila, nekatere kombinacije kmetijsko-okoljskih podukrepov niso možne. S tem namenom so omejeni tudi najvišji zneski plačil na hektar kmetijskih zemljišč upravičenca, ki jih je možno pridobiti s kombinacijo kmetijsko-okoljskih podukrepov. Če pri posameznem podukrepu ni drugače navedeno, je zahtevka za plačila v okviru kmetijsko-okoljskih podukrepov mogoče uveljavljati tudi za površine, za katere se uveljavlja izravnalno plačilo za OMD in/ali za površine, za katere se uveljavlja enotno plačilo.

Do kmetijsko-okoljskih plačil so upravičena kmetijska gospodarstva, ki izvajajo vsaj en kmetijsko-okoljski podukrep ter pri različnih načinih kmetovanja upoštevajo zahteve varovanja okolja in vzdržujejo življenjski prostor mnogih rastlinskih in živalskih vrst. S tem prispevajo k ohranjanju poseljenosti in obdelanosti podeželja. Pristop v shemo kmetijsko-okoljskih plačil je prostovoljen. Upravičenci sami izberejo podukrepe, ki jih izvajajo na delu ali celotni kmetiji, in se obvežejo, da bodo ves čas trajanja obveznosti (pet let) skladno s predpisanimi pogoji izvajali podukrepe, s katerimi so se vključili v shemo kmetijsko-okoljskih plačil. Pri izvajanju podukrepov morajo upravičenci dosledno izpolnjevati vse pogoje, ki jih določajo posamezni podukrepi ter ves čas trajanja obveznosti obvezno in sproti voditi evidenco o vseh delovnih opravilih, ki se izvajajo pri izbranih podukrepih. Prav tako morajo prejemniki podpor pri izvajanju ukrepov obvezno upoštevati načela dobre kmetijske prakse in načela dobrega gospodarja⁷ ob upoštevanju vse veljavne kmetijske zakonodaje in zakonodaje s področja varovanja okolja, zdravstva, veterine ter morajo izpolnjevati tudi vsa ostala zakonska določila, ki so veljavna ob vstopu v program.

Kmetijsko-okoljska plačila se dodelijo upravičencem na ravni cele države, z izjemo nekaterih podukrepov, ki so vezani na določena območja (npr. območja grbinastih travnikov, osrednje območje pojavljanja velikih zveri, ekološko pomembna območja, osrednje cone posebnih varstvenih območij Natura 2000, vodovarstvena območja). Plačila se izplačajo kot podpore v tekočem letu. Kmetijsko gospodarstvo, ki izvaja kmetijsko-okoljske podukrepe, mora izpolnjevati tudi zahteve navzkrižne skladnosti, kakor tudi minimalne zahteve glede uporabe mineralnih gnojil in fitofarmacevtskih sredstev ter izpolnjevati vse pogoje, ki jih zahteva Integrirani administrativni in kontrolni sistem za celoten čas trajanja obveznosti (Program ..., 2006).

Najmanjša velikost površine kmetijskega zemljišča iste rabe, za katero je mogoče pridobiti plačilo za en kmetijsko-okoljski podukrep, je 0,1 ha. Na kmetijskem gospodarstvu pa mora biti skupno vsaj 0,3 ha kmetijskih zemljišč za ta podukrep, razen če s pogoji za posamezne

⁷ Po Zakonu o kmetijskih zemljiščih mora lastnik, zakupnik ali drug uporabnik kmetijskih zemljišč le-ta obdelovati na predpisan način in kot dober gospodar, pri čemer mora kmetijsko proizvodnjo prilagoditi ekološkim in talnim razmeram, uporabljati zemljiščem in kraju primerne metode za preprečevanje zbitosti tal, erozije in onesnaževanja ter zagotavljati trajno rodovitnost zemljišč.

podukrepe ni drugače določeno (npr. integrirano sadjarstvo).

Obtežba z živino na kmetijskem gospodarstvu ne sme preseči 1,9 GVŽ/ha⁸. Količina uporabljenega organskega dušika pa mora biti manjša od 170 kg na hektar.

Višina plačil je določena na podlagi objektivnih kriterijev za vsak okoljski ukrep posebej. Pri izračunih so upoštevani: nižji dohodki zaradi nižjega obsega proizvodnje, dodatni stroški zaradi načina gospodarjenja, dodatne spodbude za preusmeritev v okolju prijaznejše oblike kmetovanja ter stroški del, potrebnih za izpolnjevanje standardov okolju prijaznejše pridelave. Spodbude v okviru kmetijsko-okoljskih ukrepov so izplačane enkrat na leto (Juvančič, 2001).

Za vsak posamezen ukrep so določena tudi kratkoročna (kontrolna) in dolgoročna merila, na podlagi katerih so ocenjeni učinki ukrepov.

5.2 UKREPI SLOVENSKEGA KMETIJSKO-OKOLJSKEGA PROGRAMA

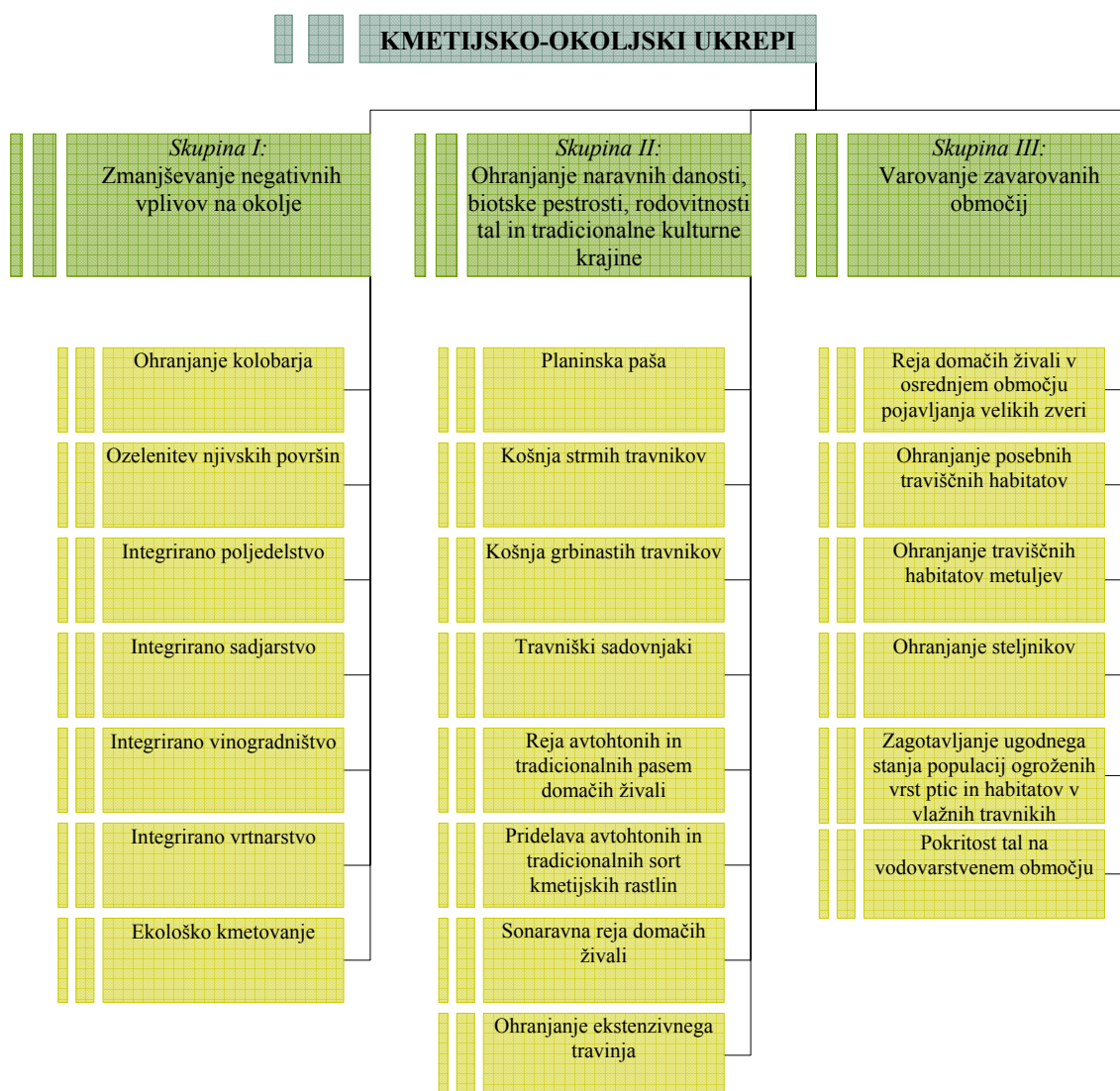
Slovenski kmetijsko-okoljski program s posebnim poudarkom na okoljski komponenti je razdeljen v tri osnovne skupine, ki določajo naravo in vsebino ukrepov (slika 3):

- I. skupina: zmanjševanje negativnih vplivov kmetijstva na okolje;
- II. skupina: ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine;
- III. skupina: varovanje zavarovanih območij.

Posebna pozornost je namenjena izobraževanju in promociji, ki sicer nista zasnovana kot poseben ukrep, vendar pa pomembno prispevata k dvigu izobrazbene ravni kmetov ter obveščanju potrošnikov o ukrepih programa in njihovem pomenu. Izobraževalni programi so namenjeni kmetom in uslužbencem državne uprave ter javnih zavodov. Sodelovanje pri procesu izobraževanja je obvezno za kmete, ki so vključeni v kmetijsko-okoljski program.

Obseg površin na katerih se izvajajo kmetijsko-okoljski ukrepi znaša 177 000 ha. Do leta 2013 pa naj bi bilo v SKOP vključenih 200 000 ha (Program ..., 2006).

⁸ GVŽ/ha - glav velike živine na hektar. Pri izračunu GVŽ se upoštevajo vsa obdelana kmetijska zemljišča, pri čemer mora biti izračunano število GVŽ zaokroženo na eno decimalko.

Slika 3: Delitev kmetijsko-okoljskih ukrepov (Program ..., 2006)

5.2.1 Skupina I: Zmanjševanje negativnih vplivov na okolje

Z intenziviranjem kmetijstva prihaja do povečanja negativnih vplivov kmetijstva na okolje. Neustrezna uporaba gnojil in fitofarmacevtskih sredstev pomembno vpliva na kakovost prsti in podtalnice. Nesmotna in nepravilna obdelava zemlje pa lahko vodi do erozije in zbitosti tal.

Naravi prijazni načini kmetovanja pozitivno vplivajo na okolje, kajti nadzorovana uporaba kemičnih sredstev zmanjšuje potencialno nevarnost onesnaževanja okolja, povečuje biotsko pestrost rastlinskih in živalskih vrst, ohranja rodovitnost ter strukturo tal in ravnovesje talnih mikroorganizmov, zmanjšuje izpiranje hranil. Zaradi manjše porabe energije zmanjšuje tudi odvisnost kmetij od zunanjih vnosov in prispeva k samozadostnosti (Program ..., 2006).

V tej skupini so naslednji podukrepi:

- ohranjanje kolobarja;
- ozelenitev njivskih površin;
- integrirano poljedelstvo;
- integrirano sadjarstvo;
- integrirano vinogradništvo;
- integrirano vrtnarstvo;
- ekološko kmetovanje.

5.2.2 Skupina II: Ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine

Da bi ohranili stanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine na določenem nivoju, ukrepi II. skupine predvidevajo uveljavljanje in ohranjanje ustreznega načina gospodarjenja v okviru tradicionalnih oblik kmetovanja. Pri tem se upošteva, da so naravne danosti specifična značilnost določenega območja, da biotska raznovrstnost določenega sistema temelji na biološki pestrosti ter variacijah znotraj vrst in med vrstami. Zato so ukrepi usmerjeni neposredno na ohranjanje ekosistemov in habitatov, ker je variabilnost vrst in habitatov močno odvisna tudi od načina kmetovanja (Program ..., 2006).

Kulturno krajino v pretežni meri oblikuje človekova dejavnost. Predvsem kmetijstvo, ki z načini kmetovanja in agrarnimi operacijami neposredno spreminja videz krajine. Ukrepi omogočajo vzpostaviti oziroma ohraniti določeno zatečeno stanje v krajini.

Poukrepi skupine II vključujejo:

- planinsko pašo;
- košnjo strmih travnikov;
- košnjo grbinastih travnikov;
- travniške sadovnjake;
- rejo avtohtonih in tradicionalnih pasem domačih živali;
- pridelavo avtohtonih in tradicionalnih sort kmetijskih rastlin;
- sonaravno rejo domačih živali;
- ohranjanje ekstenzivnega travinja.

5.2.3 Skupina III : Varovanje zavarovanih območij

Ukrepe iz Skupine III lahko upravičenci uveljavljajo samo za tiste enote rabe kmetijskih zemljišč, ki se nahajajo v različnih seznamih zavarovanih območjih, kot so vodovarstvena območja, ekološko pomembna območja, narodni, regionalni in krajinski parki, naravni rezervati in naravni spomeniki.

Podukrepi z izravnano stroškov zaradi posebnih okoljskih razmer prispevajo k ohranjanju krajinskih elementov in površin za razvijanje biotopov ter prispevajo tudi k ohranjanju poseljenosti in obdelanosti krajine (Program ..., 2006).

Podukrepi te skupine obsegajo:

- rejo domačih živali v osrednjem območju pojavljanja velikih zveri;
- ohranjanje posebnih traviščnih habitatov;
- ohranjanje traviščnih habitatov metuljev;
- ohranjanje steljnikov;
- zagotavljanje ugodnega stanja populacij ogroženih vrst ptic in habitatov v vlažnih travnikih;
- pokritost tal na vodovarstvenem območju.

Na kulturno krajino se neposredno nanašajo ukrepi II. skupine kmetijsko-okoljskega programa, t.i. ukrepi za ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine, ter nekateri ukrepi iz III. skupine, t.i. ukrepi za varovanje zavarovanih območij, vendar so slednji šele na začetku izvajanja kot npr. ohranjanje steljnikov. Tako je pozornost v nadaljevanju namenjena izključno ukrepom II. skupine.

6 ANALIZA UKREPOV ZA OHRANJANJE NARAVNIH DANOSTI, BIOTSKE PESTROSTI, RODOVITNOSTI TAL IN TRADICIONALNE KULTURNE KRAJINE

6.1 METODOLOGIJA

Smiselno bi bilo obravnavati vse načete ukrepe, ker tvorijo zaključeno celoto, vendar jih zaradi preobsežnosti naloge ni moč obravnavati v celoti. Izbor je bil narejen na osnovi ciljev ukrepov in strokovne presoje o tem, kateri ukrepi imajo najpomembnejše (najbolj neposredne) vplive na kulturno krajino. Sledil je opis izbranih ukrepov (cilji, vplivi, učinki, indikatorji), pri čemer sem indikatorje sprememb kulturne krajine določila na podlagi lastnega poznavanja problematike. Temu je sledil izbor testnih območij. Sledila je inventarizacija in analiza stanja kulturne krajine ter identifikacija vplivov in sprememb na testnih območjih. Spreminjanje pokritosti tal in deloma tudi rab (npr. preraščanje nekdanjega travinja z grmovjem/gozdom) sem ugotovila s primerjavo podatkov letalskih slik, posnetih pred začetkom uvajanja neposrednih plačil in v času uvajanj. Spremembe in morebitne nejasnosti na ortofotoposnetkih sem preverila na terenu. Da bi ugotovila, ali so spremembe v kulturni krajini res posledica kmetijsko-okoljskih plačil, sem naredila strukturirane intervjuje s kmeti s testnih območij. Na koncu je sledila ocena sprememb kulturne krajine zaradi vpliva kmetijsko-okoljskih ukrepov (slika 4).

Slika 4: Shema delovnega postopka

6.1.1 Merila za izbor ukrepov iz II. skupine SKOP-a

II. skupina kmetijsko-okoljskih ukrepov je namenjena ohranjanju naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine ter vključuje naslednje ukrepe:

- planinska paša;
- košnja strmih travnikov;
- košnja grbinastih travnikov;
- travniški sadovnjaki;
- reja avtohtonih in tradicionalnih pasem domačih živali;
- pridelava avtohtonih in tradicionalnih sort kmetijskih rastlin;
- sonaravna reja domačih živali;
- ohranjanje ekstenzivnega travinja.

V ospredju zanimanja so tisti ukrepi, ki imajo neposreden vpliv na kulturno krajino. Izločen dejavnik je tudi začetno leto uvajanja, saj se nekateri tipi ukrepov izvajajo šele od leta 2004 (preglednica 2) in morebitni vplivi na kulturno krajino še niso tako opazni.

Preglednica 2: Začetek izvajanja ukrepov II. skupine SKOP-a v obdobju 2001-2004 (Program ..., 2003: 39)

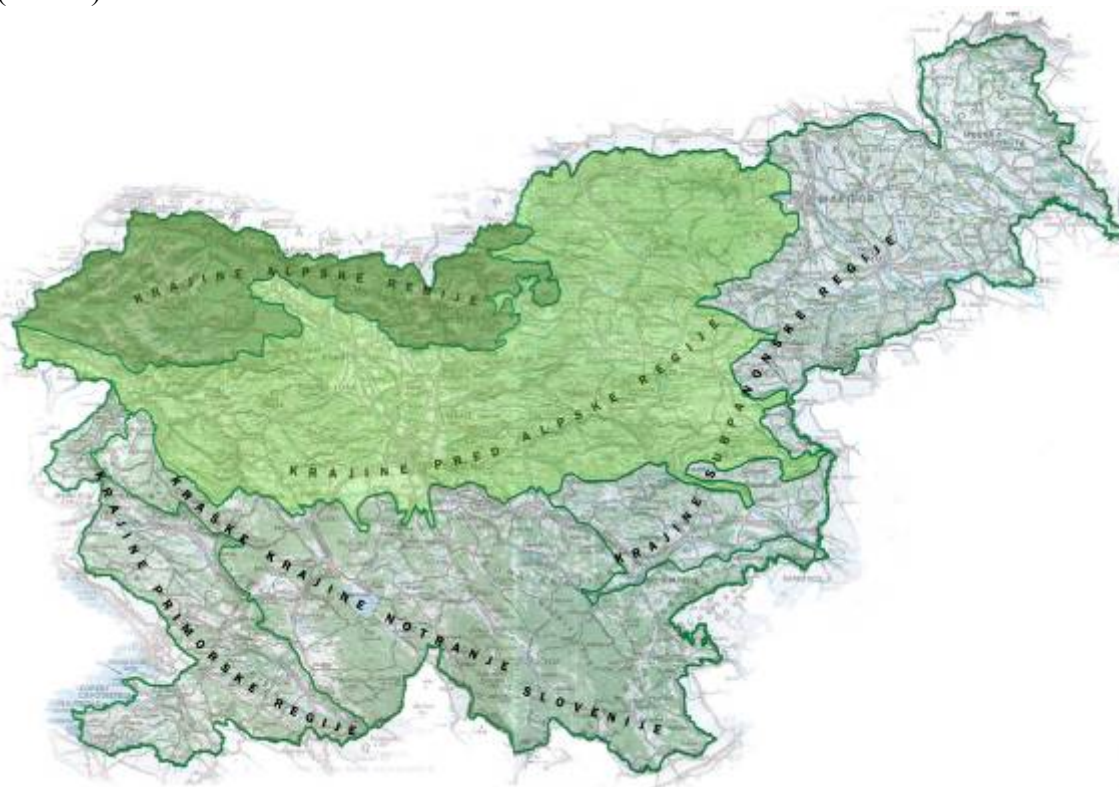
Skupina	Ukrep	2001	2002	2003	2004
II. Ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine	Planinska paša	+	+	+	+
	Košnja strmih travnikov	-	-	-	+
	Košnja grbinastih travnikov	-	-	-	+
	Travniški sadovnjaki	+	+	+	+
	Reja avtohtonih in tradicionalnih pasem domačih živali	-	-	-	+
	Pridelava avtohtonih in tradicionalnih sort kmetijskih rastlin	-	-	-	+
	Sonaravna reja domačih živali	+	+	+	+
	Ohranjanje ekstenzivnega travinja	-	-	+	+

+ : ukrep se je izvajal - : ukrep se ni izvajal

Izbrani so bili naslednji ukrepi: planinska paša in travniški sadovnjaki (leto prvega izvajanja 2001) ter ohranjanje ekstenzivnega travinja (2003). Izbrani ukrepi imajo največji vpliv na kulturno krajino, hkrati pa se najdlje izvajajo. Ukrepa košnja strmih travnikov in košnja grbinastih travnikov imata sicer neposreden vpliv na kulturno krajino, vendar se izvajata premalo časa. Ukrep košnja grbinastih travnikov je tudi prostorsko omejen. Sonaravna reja, reja avtohtonih in tradicionalnih pasem domačih živali ter pridelava avtohtonih in tradicionalnih sort kmetijskih rastlin so ukrepi, ki niso toliko pomembni za kulturno krajino.

6.1.2 Izhodišča za izbor testnih območij

Temeljno izhodišče so značilnosti posameznih ukrepov. Iskala sem območja, kjer so potrebni izbrani ukrepi zaradi naravnih in gospodarskih razmer (npr. planinska paša je prisotna le v hribovitih predelih Slovenije). Pri tem sem se opirala na tipološko klasifikacijo krajin, in sicer na Regionalno razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji (Marušič, 1998a, 1998b), kjer so navedene smernice za varovanje in razvoj krajine (odpravljanje zaraščanja, revitalizacija planinskih pašnikov ...), ter Program razvoja podeželja 2007-2013. V širši izbor območij sem vključila krajine alpske regije in krajine predalpske regije (slika 5).

Slika 5: Krajine alpske regije in krajine predalpske regije (kart. podloga: Marušič, 1998c)

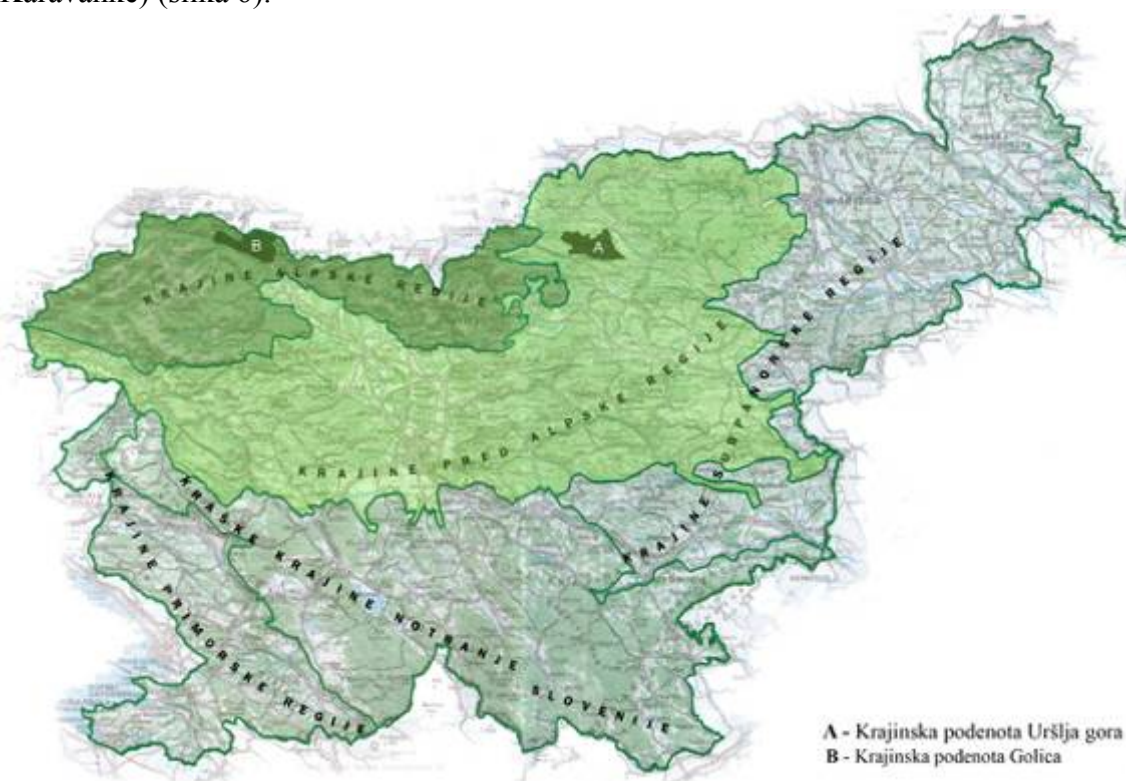
Merila za izbor testnih območij:

- značilnosti posameznih ukrepov in njihove prostorske zahteve;
- zastopanost vseh treh ukrepov;
- prostorska lokacija posameznih tipov kmetijsko-okoljskih ukrepov (kje v prostoru);
- podobna velikost testnih območij;
- dostopnost podatkov (Natančne podatke hrani Agencija za kmetijske trge in razvoj podeželja in so težko dostopni. Tako nisem imela celovitega pregleda nad razporeditvijo kmetijsko-okoljskih ukrepov in zato izbor območij ni optimalen).

Zanimivi merili za izbor območja obdelave bi bili tudi število kmetijsko-okoljskih ukrepov za izbrane ukrepe in koliko ha površin je pod temi ukrepi gledano za posamezna območja Slovenije. Ker ti podatki niso javno dostopni, na AKTRP pa jih tudi ni bilo mogoče dobiti, sem ti dve merili opustila. Prvotna zamisel je bila, da bi območja izbrala na podlagi

GERK-ov⁹, vendar se ukrepi ne ujemajo z rabo kmetijskih zemljišč (npr. ukrep planinska paša se ne izvaja nujno v kategoriji gorski pašniki, temveč v kategoriji z oznako trajno travinje).

Na podlagi navedenih meril sem se odločila za krajinsko podenoto Uršlja gora (predalpske krajine Koroške in doline Drave) in za krajinsko podenoto Golica (alpske krajine Karavanke) (slika 6).

Slika 6: Položaj izbranih krajinskih podenot v prostoru (kart. podloga: Marušič, 1998c)

6.2 PODROBNEJŠI OPIS IZBRANIH PODUKREPOV

6.2.1 Planinska paša (PP)

Planinsko pašništvo je posebna oblika gospodarjenja, ki se začne vsako leto s premikom živine iz doline na planinske pašnike in jeseni nazaj v hlev. Zaradi krajše vegetacijske dobe traja obdobje paše od 80 do 120 dni. Planinsko pašništvo ima bogato tradicijo v alpskem in predalpskem svetu, saj pisni viri že v 12. stoletju omenjajo planine pod Krnom. Za urejanje paše na planinah se je izoblikoval poseben pašni red, ki je bil v uradni obliki prvič odrejen v 19. stoletju. V pašnem redu so bile zapisane pravice in obveznosti kmetov do paše in dela (Program ..., 2006).

Planinski pašniki predstavljajo tradicionalno obliko individualne ali skupinske rabe kmetijskih zemljišč. Z gospodarjenjem na planinah se je izoblikovala določena raba

⁹ GERK - grafična enota rabe zemljišč

prostora (slika 7). Planinski pašniki tako prispevajo h krajinski pestrosti. Značilno krajino oblikujejo pašne površine, ki so porasle s travinjem, grmovjem in posameznim drevjem, ter arhitekturni vložki: koče za pastirje, hlevi, kali in zajetja. Stavbe so pogosto arhitekturni spomeniki in predstavljajo kulturno in stavbno dediščino podeželja. Celotno pašno območje je običajno omejeno z ograjami. Za nemoteno obratovanje so potrebne tudi dostopne poti in ostala infrastruktura (bolj ali manj urejena oskrba z elektriko in vodo). Vsakoletna raba omogoča vzdrževanje in ohranjanje infrastrukture na planinah, kar predstavlja tudi prispevek k razvoju ali ohranjanju gornišтва, pohodništva in gorskega kolesarjenja. Za pašne površine je značilna velika biotska raznovrstnost. Ustvarjeni so pogoji za habitate različnih živalskih in rastlinskih vrst. S samo pašo in dodatnim vzdrževanjem pašnih površin se preprečuje zaraščanje. Pogosto na planinskih pašnikih poteka predelava mleka v mlečne proizvode. Tradicionalna panoga je sirarstvo.

Slika 7: Planinski pašnik (Cortese, 2004)

Planinski pašniki se nahajajo predvsem v alpskem svetu (Julijske Alpe, Karavanke, Kamniško-Savinjske Alpe) in predalpskem svetu (Polhograjsko-Škofjeloško hribovje, Cerkljansko-Idrijsko hribovje, Tolminsko hribovje, Posavsko hribovje, Zgornja Savinjska dolina, Pohorje s Kozjanskim), nekaj pa tudi na Dinarsko kraškem svetu (visoke kraške planote, kraške planote južne Slovenije). Skupaj obsegajo okoli 12 000 ha, njihova velikost je različna: od 5 do 250 ha v povprečju pa okoli 27 ha (Program ..., 2006).

Pričakovani učinki

S poletno pašo na pašnikih v gorskem svetu se zagotavlja obdelanost gorskih območij, ohranja se naravna in kulturna dediščina, značilna kulturna krajina ter biotska raznovrstnost (ohranjanje habitatov za mnoge rastlinske in živalske vrste) in preprečuje se zaraščanje. Zagotavljajo se tudi zdrava in kakovostna živila živalskega izvora za zdrave potrošnikov (Program ..., 2006).

Pogoji za sprejem območja planine v planinske pašnike

Planina, na kateri se izvaja planinska paša, mora ustrezati naslednjim kriterijem (Program ..., 2006) (preglednica 3):

- tradicionalna oblika individualne ali skupinske rabe kmetijskih zemljišč v gorskem svetu Slovenije;
- geografsko zaokrožena posest z gospodarskimi objekti (hlevi, mlekarne), stanovanjskimi objekti (stanovi, pastirske koče), lastno oskrbo z vodo za ljudi in živali (zajetja, vodnjaki, kali);
- krajša vegetacijska doba, pestre klimatske in talne razmere, raznovrstni živalski in rastlinski svet;
- na njej je organizirana sezonska paša živali brez vsakodnevnega vračanja živali v domačo oskrbo;
- živali se na planini pasejo vsaj 80 dni in na minimalno 5 ha travnatih površinah v rabi.

Preglednica 3: Opis podukrepa planinska paša (Priloge ..., 2006: 25)

	Vsebina
Cilj	Planinska paša
Mehanizem	Plačilo na površino za kritje stroškov dodatno vloženega dela za ohranjanje tradicionalnih oblik kmetovanja
Izvedbeni ukrep	Paša na planinah v pašni sezoni
Pogoji	- vpis v register skupnih pašnikov; - označene živali; - pašni red; - obtežba v pašni sezoni 0,5-1,9 GVŽ/ha (ob upoštevanju vseh živali na paši); - če je navzoč pastir, je potrebno z njim skleniti pogodbo.
Indikatorji	<i>Kontrolni:</i> - površine na katerih se podukrep izvaja (ha); - število živali na paši; - pogodba s pastirjem. <i>Dolgoročni:</i> - ohranjanje obdelanosti gorskih območij; - ohranjanje značilne krajine in habitatov za mnoge rastlinske in živalske vrste; - zagotavljanje zdravih in kakovostnih živil živalskega izvora in potencialnega zdravja potrošnikov.

Indikatorji sprememb kulturne krajine

- sprememba velikosti pašne površine (se je ohranila, povečala, zmanjšala, nastala nova);
- nega pašne površine (se pasejo živali v predpisanem številu GVŽ/ha);
- prisotnost zaraščanja (pojav novega grmičevja in dreves);
- spremembe terestičnih oblik (nasutja, izkopi, nesanirani plazovi);
- pojav novih objektov ali odstranitvev starih.

6.2.2 Travniški sadovnjaki (TSA)

Travniški sadovnjak je ekstenzivni nasad visokodebelnih sadnih dreves, katerih najmanjša gostota je 51 dreves/ha, največja pa ne presega 200 dreves/ha (slika 8). Travniški sadovnjak lahko vključuje samo eno sadno vrsto ali pa več različnih (GERK 2006, 2006).

Travniški sadovnjaki predstavljajo tradicionalno obliko travniško-sadjarske rabe kmetijskih zemljišč. Zanje je značilna dvonamenska raba: paša ali košnja ob sočasni pridelavi sadja (plodovi za prehrano, mošt, kis, jabolčni sok, krljci). Zasajeni so na trajnem travinju na različnih talnih razmerah in vrstah tal. Zanje je značilna velika vrstna pestrost (živali v tleh, žuželke in ptice v krošnjah dreves, mahovi, lišaji in gobe na deblih dreves). Ta raznolikost omogoča, da travniški sadovnjaki oblikujejo edinstven življenjski prostor za vrste, ki so vezane na odprto kulturno krajino oziroma na ekstenzivne travnike in visokodebelne sadovnjake (ptice, ježi, jazbeci, divjad ...). Mednje sodijo tudi redke in ogrožene vrste.

Visokodebelna sadna drevesa in travniški sadovnjaki so del tradicionalne podeželske kulturne krajine. Predstavljajo estetsko vrednost krajine in prispevajo k vizualni pestrosti in členjenosti prostora (impresivna, stara in visoka drevesa; dva nivoja: plast dreves in trava pod njimi – volumen, ploskev). So razpoznavna in nepogrešljiva sestavina podeželske krajine, kar pomeni, da so dragoceni krajinski elementi, ki jih je vredno ohraniti. Obenem predstavljajo tudi identiteto slovenskega podeželja.

Slika 8: Visokodebelni travniški sadovnjak

Travniški sadovnjaki obsegajo 1,3 % kmetijskih zemljišč (Statistični urad ..., 2006). Površina kmečkih sadovnjakov se zmanjšuje, povečuje pa se površina intenzivnih sadovnjakov (Statistični urad ..., 2006), saj so visokodebelna drevesa manj ekonomična in nekonkurenčna. Zaradi tega so ostali neobdelani in neobnovljeni, drevesa pa nenegovana. V ekstenzivnih sadovnjakih so pridelki izpostavljeni izmenični rodnosti, zato so nihanja v obsegu pridelave občutna. V travniških sadovnjakih prevladujejo tradicionalne stare sorte

jabolk (bobovec, carjevič, jonatan, zlata pramena), v intenzivnih pa predvsem sodobne sorte (idared, jonagold, zlati delišes, gloster) (Program ..., 2006).

Pričakovani učinki

Plačila na površino so namenjena kritju dela stroškov za dodatno delo, ki je potrebno zaradi oživljanja in vzdrževanja travniških sadovnjakov. Tako se ohranjajo stare tradicionalne in avtohtone sorte sadnega drevja, ohranjajo se tradicionalne oblike travniških sadovnjakov z dvonamensko rabo, ohranja se značilna krajina in habitati za mnoge rastlinske in živalske vrste. Zmanjšana je tudi nevarnost za erozijo. Plodovi dreves prispevajo k pestrejši ponudbi proizvodov, ki temeljijo na starih, aromatičnih sortah (preglednica 4).

Preglednica 4: Opis podukrepa ohranjanje travniških sadovnjakov (Priloge ..., 2006: 29)

	Vsebina
Cilj	Ohranjanje travniških sadovnjakov
Mehanizem	Plačilo na površino za kritje stroškov dodatno vloženega dela za ohranjanje tradicionalnih oblik kmetovanja
Izvedbeni ukrep	Ohranjanje ekstenzivnih trajnih nasadov
Pogoji	- vpis v evidenco pridelovalca sadja v ekstenzivnih oz. travniških sadovnjakih, - najmanj 51 in največ 200 dreves/ha; - vzdrževanje visokodebelnih ekstenzivnih sadovnjakov, ki vključujejo tudi nego dreves in obnovo nasadov (dopolnjevanje praznih mest); - oživitvena rez mora biti opravljena v prvem. oz. drugem letu vključitve v ukrep; - pri obnovi nasadov ni dovoljeno uporabljati šibkih podlag; - zatravljenost sadovnjakov z negovano ledino; - kosna ali pašna raba zatravljenih površin, pri čemer zgornja meja obtežbe ne sme preseči 1,9 GVŽ/ha; - uporaba fitofarmacevtskih sredstev na osnovi prognoze.
Indikatorji	<i>Kontrolni:</i> - negovane površine travniških sadovnjakov (ha); - zmanjšana uporaba fitofarmacevtskih sredstev na osnovi prognoze; - evidentirana raba gnojil in fitofarmacevtskih sredstev. <i>Dolgoročni:</i> - zmanjšana nevarnost za erozijo; - ohranjanje starih tradicionalnih in avtohtonih sort sadnega drevja; - ohranjanje tradicionalnih oblik travniških sadovnjakov z eventuelno dvonamensko rabo; - ohranjanje značilne krajine in habitatov za mnoge vrste rastlin ter ptic in drugih živali; - pestrejša ponudba proizvodov, katerih osnova so stare, aromatične sorte sadja.

Indikatorji sprememb kulturne krajine

- vzdrževanje visokodebelnih dreves: nega dreves (odstranjevanje obolenih poganjkov, suhih vej, obrezovanje) in obnova nasadov (dopolnjevanje praznih mest, odstranitev starih, obolenih ali slabotnih dreves in nadomestitev z novimi);
- vzdrževanje negovane površine podlage (košnja ali paša) ob sočasni pridelavi sadja;
- primerna podlaga (travinje);
- stare in tradicionalne sorte;

- morebitna zaraščenost sadovnjakov;
- sprememba geomorfologije: pojav erozije;
- sprememba velikosti oziroma površine sadovnjakov.

6.2.3 Ohranjanje ekstenzivnega travinja (ETA)

Ekstenzivni travniki so travniki in pašniki, ki se uporabljajo za pridelavo zelene krme in ki niso v sistemu kolobarjenja kmetijskega gospodarstva. Gre za izvajanje sonaravnega načina kmetovanja, ki se izvaja pretežno na manjših površinah oziroma na manjših kmetijah. Zemljišča se lahko uporabljajo za pašo ali se kosijo za silažo ali seno v obdobju po polnem cvetenju glavnih vrst trav.

Tradicionalno kmetovanje na travinju je povzročilo nastanek določenih tipov drugotnih habitatov, ki imajo izreden pomen pri ohranjanju biotske raznovrstnosti. Značilno krajinsko pestrost ogroža opuščanje kmetijske rabe na nekaterih območjih in intenziviranje kmetijske proizvodnje na drugih. To spreminja videz krajine in negativno vpliva na biotsko raznovrstnost. Intenzivni načini gospodarjenja se odražajo tudi v neugodni botanični sestavi travne ruše in zmanjšanem številu živalskih vrst, ki so odvisne od določenih habitatov. Ekstenzivna raba travinja seveda nima pravega ekonomskega učinka, vendar vključuje naravovarstveni vidik, saj omogoča obogatiti floristično sestavo in povečati številčnost živalskih vrst na travnikih.

Pričakovani učinki

Z izvajanjem ukrepa ohranjanje ekstenzivnega travinja se preprečuje zaraščanje, ohranjajo se habitat in biotska raznovrstnost, krajina in mozaična struktura podeželskih območij, ohranjajo se tradicionalne oblike kmetovanja (preglednica 5). Zaradi omejenega obsega izvajanja tega ukrepa so pričakovani učinki le na omejenih površinah.

Preglednica 5: Opis podukrepa ohranjanje ekstenzivnega travinja (Priloge ..., 2006: 36)

	Vsebina
Cilj	Ohranjanje ekstenzivnega travinja
Mehanizem	Plačilo na površino za ohranjanje ekstenzivnih oblik kmetovanja
Izvedbeni ukrep	Gospodarna raba travinja z namenom preprečevanja zaraščanja
Pogoji	- obtežba v pašni sezoni 0-0,5 GVŽ/ha; - najmanj enkratna raba (paša ali košnja) in spravilo letno; - košnja v obdobju po polnem cvetenju glavnih vrst trav.
Indikatorji	<i>Kontrolni:</i> - površine, na katerih se podukrep izvaja (ha); - število živali; - količina pridelane voluminozne krme; - evidentirana raba gnojil. <i>Dolgoročni:</i> - preprečevanje zaraščanja; - ohranjanje habitatov in biotske raznovrstnosti; - ohranjanje krajine in mozaične strukture podeželskih območij; - ohranjanje tradicionalnih oblik kmetovanja.

Indikatorji sprememb kulturne krajine

- sprememba velikosti travnate površine (se je ohranila, povečala, zmanjšala, nastala nova);
- nega travnate površine (paša, košnja);
- prisotnost zaraščanja (pojav grmičevja in dreves).

6.2.4 Pričakovani učinki izbranih ukrepov na kulturno krajino - povzetek**Preglednica 6:** Izbrani ukrepi in njihovi pričakovani učinki na kulturno krajino

Ukrep	Pričakovani učinki na kulturno krajino
<u>Planinska paša</u>	- zagotavljanje obdelanosti gorskih območij; - ohranjanje naravne in kulturne dediščine; - ohranjanje značilne krajine; - ohranjanje biotske raznovrstnosti in ohranjanje habitatov za mnoge rastlinske in živalske vrste; - preprečevanje zaraščanja.
<u>Travniški sadovnjaki</u>	- ohranjanje tradicionalnih oblik travniških sadovnjakov z dvonamensko rabo; - ohranjanje značilne krajine; - ohranjanje biotske raznovrstnosti in ohranjanje habitatov za mnoge rastlinske in živalske vrste; - zmanjšana nevarnost za erozijo; - ohranjanje starih tradicionalnih in avtohtonih sort sadnega drevja.
<u>Ohranjanje ekstenzivnega travinja</u>	- preprečevanje zaraščanja; - ohranjanje krajine in mozaične strukture podeželskih območij; - ohranjanje habitatov in biotske raznovrstnosti.

7 INVENTARIZACIJA IN ANALIZA KULTURNE KRAJINE NA TESTNIH OBMOČJIH

7.1 OPIS IZBRANIH OBMOČIJ

7.1.1 Krajine predalpske regije - krajinska podenota Uršlja gora

Položaj v prostoru

Krajinska podenota Uršlja gora je del večje krajinske enote Koroška in dolina Drave, katera spada h krajinam predalpske regije. Celotno območje Koroške z dolino Drave meji na severu z Avstrijo, na zahodu in jugozahodu na Kamniško-Savinjske Alpe, na jugu na Vzhodnoslovensko predalpsko hribovje, na severu pa na subpanonski del Slovenije. Obravnavano območje se nahaja na jugozahodu enote. Na severu meji na porečje Meže, na vzhodu na Mislinjsko dolino, na zahodu na zgornji del Mežiške doline in na jugu se stika z Belimi vodami (slika 9).

Slika 9: Položaj krajinske podenote Uršlja gora v prostoru (kart. podloga: Marušič, 1998b)

Ključne značilnosti krajinske podenote

Ključne značilnosti so (slika 10):

- iglasti gozdovi;
- kopasto hribovje;
- slemenske uravnave;
- pobočja s kmetijsko krajino v strnjenem gozdu, celki;
- vodnatost, ohranjenost, odmaknjenost;
- cerkve na vrhovih (cerkev Sv. Uršole na Uršlji gori), kmečki turizem.

Slika 10: Ključne značilnosti: celek, iglasti gozdovi, kopasto hribovje ... (v ozadju Uršlja gora)

Opis posameznih krajinskih prvin

Pri opisu krajinskih prvin se opiram na podatke iz zbirke Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji, Krajine predalpske Slovenije (Marušič, 1998b).

Relief

Zaradi značilne geološke podlage (mešanja magmatske in apnenčasto-dolomitne podlage, pri čemer prevladuje apnenčasta) je relief dokaj neenakomerno oblikovan (slika 11). Uršlja gora je zgrajena iz apnenca, ki se proti zahodu obravnavanega območja zmeraj bolj meša z magmatskimi in metamorfnimi kamninami. Značilni so goli in pretežno kopasti vrhovi poraščeni z iglastim gozdom (Smrekovec, Kozji hrbet). Uršlja gora je kopast, gol vrh, ki ga tu in tam zaznamujejo skalovita in strma pobočja, ozka slemena in grape kot posledica apnenčaste podlage. Proti zahodu in jugu se nadmorske višine nižajo, relief zložno prehaja v vzvalovano, hribovito območje, ki ga sekajo manjše doline, katere so urezali potoki. Ni tako velikih strmin, slemena so širša in bolj prehodna. Območje nima glavne smeri. Najvišji vrh je na nadmorski višini 1699 m (Plešivec oziroma Uršlja gora), najnižje se območje spusti na vzhodu, kjer preide v Mislinjsko dolino (cca. 400 m n.m.v.).

Slika 11: Relief (pogled z Uršlje gore)

Vode

Območje je zelo dobro vodnato. Zelo veliko je izvirov, večjih in manjših potokov. Največja potoka sta Suhadolnica in Radušnica. Tu so tudi zajetja pitne vode (mestni vodovod Suhodol).

Rastje

Za območje je značilna precejšnja gozdnatost. Prevladujejo iglasti gozdovi, predvsem smrekove monokulture, ki so zamenjale nekoč značilni mešani gozd. Od listavcev prevladuje bukev. Skalovitost in višine nad gozdno mejo se pojavljajo na Plešivcu in Smrekovcu, kjer je značilna vegetacija gorskega sveta: ruševje, posamezni macesni, alpske trate ter skalovita, neporasla območja.

Primarna raba tal

Območje za kmetijstvo ni ravno najprimernejše, saj ima zelo malo ravnih površin, kjer bi bilo mogoče intenzivno kmetovanje. Glavna panoga je živinoreja, ki se izvaja na samotnih kmetijah. Njivskih površin je malo, pa še te se nenehno krčijo.

Poselitev

Glavna oblika agrarne naseljenosti in rabe tal so samotne kmetije (celki), ki segajo najvišje do 1300m nadmorske višine. Na obravnavanem območju je na vrhu slemen, kjer se kmetijske travnate površine razširijo, zaselek Zgornji Razbor (slika 12).

Slika 12: Poselitev: zaselek Zgornji Razbor

Stanje kulturne krajine

Zaradi opuščanja živinoreje se značilni celki ponekod zaraščajo ali pa se celo tudi pogozdujejo. S tem se spreminja razmerje med kmetijskimi površinami in gozdom. Drugje so celki s pripadajočimi kmetijskimi površinami lepo urejeni, prav tako tudi cestna infrastruktura.

7.1.2 Krajine predalpske regije - krajinska podenota Golica

Položaj v prostoru

Krajinska podenota Golica je del večje krajinske enote Karavanke. Karavanke so mejno gorovje med Slovenijo in Avstrijo oziroma med Zgornjesavsko in Celovško kotlino in hkrati prehodno območje kotlin in dolin, ki segajo globoko v gorske skupine Karavank in Kamniških Alp ter jih med seboj tudi ločujejo. Enota Golica sestavlja enoto Greben Karavank in zavzema njen osrednji del (slika 13). Na jugozahodu, jugu in jugovzhodu prehaja v Zgornjesavsko dolino, na zahodu meji na Zahodne Karavanke, na severu prehaja v območje Avstrije in na vzhodu meji na Stol.

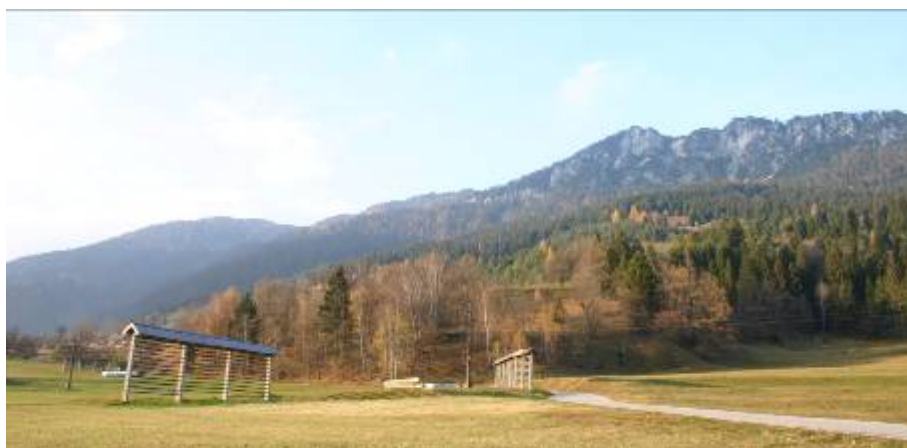

Slika 13: Položaj krajinske podenote Golica v prostoru (kart. podloga: Marušič, 1998a)

Ključne značilnosti krajinske podenote

Ključne značilnosti so (slika 14):

- gorski hrbet, zarezane ozke doline, vodnatost, geološke formacije;
- ekstenzivna kmetijska krajina (na prisojnih območjih);
- dominantna gorska poteza, razglednost;
- prvobitnost;
- gozdnatost;
- del grebena z izstopajočimi gorskimi skupinami in vrhovi.

Slika 14: Ključne značilnosti: gorski hrbet, gozdnatost, ekstenzivna kmetijska krajina ...

Opis posameznih krajinskih prvin

Pri opisu krajinskih prvin se opiram na podatke iz zbirke Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji, Krajine alpske Slovenije (Marušič, 1998a).

Relief

Golica je del gorskega grebena, ki se vleče od severozahoda proti jugovzhodu. Območje odlikuje zelo razgiban relief, ki kaže na pestro geološko osnovo in plastovitost, tektonske prelome in narive ter delovanje površinskih voda, ki so vrezale svoja korita skozi različne sklade. Značilna so nekoliko položnejša južna območja nasproti strmim severnim pobočjem. Povečana je prisotnost skladov zgornjetriasnih apnencev in dolomitov, zato izstopajo gore z relativno veliko nadmorsko višino ter strmejša pobočja s skalnatimi grebeni in vrhovi. V vznožju gorovja so paleozojske kamnine. Značilen je gorski relief, skalna pobočja, skalovit svet, melišča in krajinska razgledišča na vrhovih ter izpostavljenih grebenih. Veliko je vrhov. Najvišji je Golica, 1835 m. Prav tako je veliko planin. Najznamenitejša je planina Golica, ki je visok greben z razgaljenim zgornjim delom in z gozdovi poraščenimi južnimi pobočji. Najnižje se območje spusti na jugu, kjer prehaja v Zgornjesavsko dolino (cca 570 m n.m.v).

Vode

Območje je v porečju Save. Hidrografsko mrežo sestavljajo številni gorski hudourniški potoki (Jelenji potok, Beli potok, Črni potok ...) in ob vznožju pobočij že večji vodotoki (Jesenica), ki odvodnjavajo južna pobočja v Savo Dolinko. Veliko je slapov (Presušniški slap, Dobrniški slapovi, Javorniški slapovi), ki so nastali na prehodih trdnjših kamenim v mehkejši. V bližini planinskega doma Pristava sta dve manjši jezerci, na vodotoku Javornik pa je zajezeitev in HE Javorniški rovt.

Rastje

Površinski pokrov pod gozdno mejo oblikujejo prostrani gozdovi. Nad njo so, odvisno od matične podlage in reliefa, travnata pobočja in hrbti ali skalnati vršni deli gora, kjer je

značilna vegetacija gorskega sveta: ruševje, posamezni macesni, alpske trate ter skalovita, neporasla območja. Raznolikost matične osnove se kaže v pestrosti rastlinskih združb. V celoti je to pretežno gozdna krajina. Pojavljajo se tudi posamezna območja travnikov in pašnikov na planinah (slika 15).

Slika 15: Hruška planina (Planinska zveza Slovenije, 2006)

Primarna raba tal

Na prisojnih, položnejših in zavetrnih legah so bile ob prisotnosti permskih in karbonskih kamninskih osnovah v preteklosti urejene planine ob gozdni meji, rovti v gozdovih in košenice na nižjih legah. Te površine so dajale skromne možnosti za razvoj pašnokošnega sistema živinoreje, ki pa danes nazaduje, zato se travniške površine zaraščajo. Lesno-proizvodni in varovalni pomen gozdov sta velika.

Poselitev

Zaradi ostrega podnebja in značilnosti reliefa je poselitev na višjih nadmorskih višinah redka. Tu se poleg osamljenih planšarij pojavljajo le še planinske koče. Na prisojnih pobočjih se na terasnih izravninah na nadmorski višini med 800 in 1000 m pojavljajo posamezne kmetije. Najvišje ležeča je na Planini pod Golico. Nad Jesenicami na nižjih legah širšega Savskega predgorja je nekoliko bolj poseljeno območje (Javorniški rovt in Plavški rovt). V dolini Save Dolinke so Jesenice ter dva večja kraja; Dovje in Hrušica (slika 16).

Slika 16: Dovje

Stanje kulturne krajine

V vzpetem svetu je zaradi opuščanja planin in košenic prisotno zaraščanje. Po drugi strani pa je povečan interes za gradnjo počitniških objektov (slika 17) in izkoriščanje hudournikov v energetske namene. Med naravnimi procesi je v visokogorju prisotna erozija (številna melišča) in erozijska žarišča v povirjih. V hribovitih predelih je še dodatno odločilno človekovo upravljanje s prostorom. Zaradi opuščanja kmetijstva in paše se širi gozd. Kmetijske površine so ekološko neobremenjene, kar omogoča pridelavo zdrave hrane.

Slika 17: Počitniško naselje: Javorniški rovt

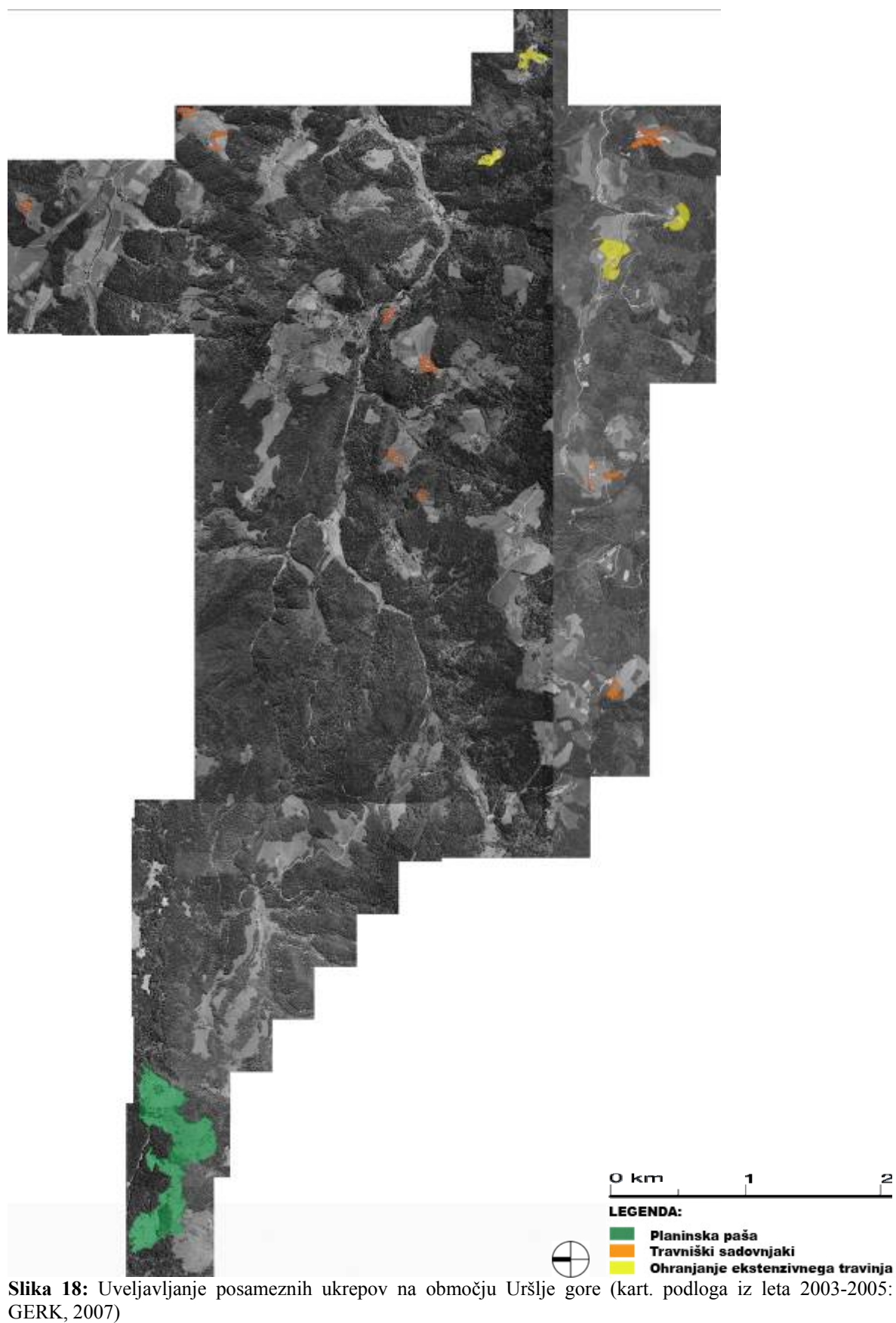
Izstopajo travnata pobočja nad gozdno mejo Golice (posebna floristična sestava – narcise v maju in juniju), ki pa se zaradi opuščanja kmetijstva zaraščajo.

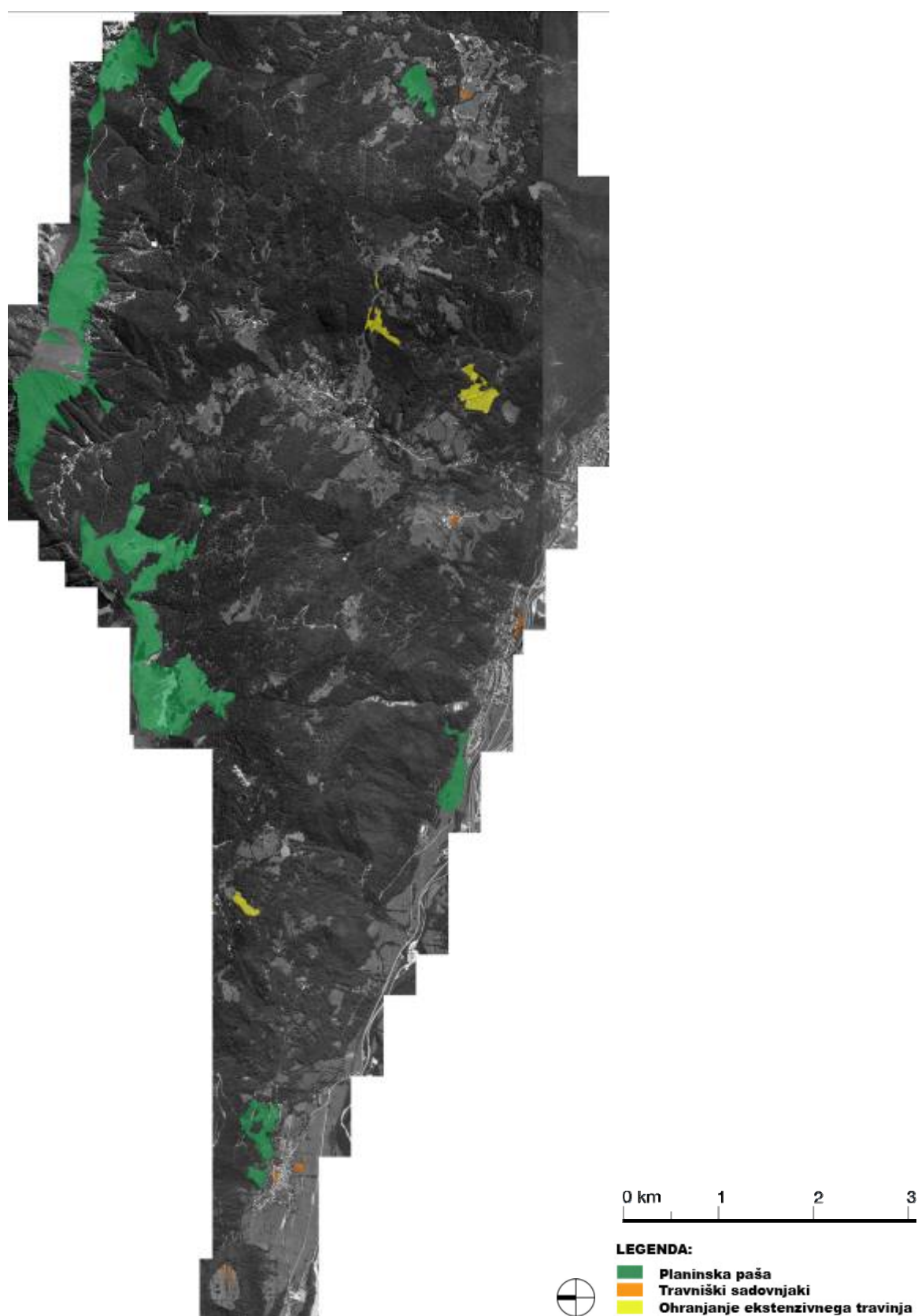
7.2 ANALIZA SPREMEMB KULTURNE KRAJINE NA TESTNIH OBMOČJIH

Analiza sprememb kulturne krajine je bila narejena s postopkom prekrivanja kart. Pri tem so bili uporabljeni digitalni ortofoto posnetki – DOF-i (GERK, 2007; NVAtlas, 2007) iz dveh različnih časovnih obdobj: pred začetkom izvajanja neposrednih plačil in v času izvajanja neposrednih plačil, torej najnovejše stanje. V Sloveniji poteka ciklično letalsko snemanje, kar pomeni, da se celotno ozemlje Slovenije preslika v petih letih. Zaradi tega izbrani krajinski enoti nista bili posneti v istem času. Posledica tega je tudi, da novejši posnetki še niso na voljo. Za območje Uršlje gore so bili tako uporabljeni DOF-i iz leta 1999 kot izhodišče, za primerjavo z novejšim stanjem pa iz let 2003, 2004 in 2005 (območje je razdeljeno na več kvadrantov, ki so posneti v različnem časovnem obdobju). Za območje Golice so bili uporabljeni letalski posnetki iz leta 1998 in iz leta 2005.

7.2.1 Prikaz območij izvajanja ukrepov

Na slikah 18 in 19 sta prikazani območji obdelave. Označene so kmetije, ki so v letu 2006 izvajale ukrep travniški sadovnjaki ali ukrep ohranjanje ekstenzivnega travinja. Prikazani so tudi planinski pašniki, ki so bili leta 2006 v skupni rabi.

Slika 19: Uveljavljanje posameznih ukrepov na območju Golice (kart. podloga iz leta 2005: GERK, 2007)

7.2.2 Analiza sprememb kulturne krajine

Glavni in najvidnejši pokazatelj sprememb v kulturni krajini je vsekakor proces zaraščanja. Pojem ima z vidika kmetijstva izrazito negativen predznak, saj pomeni krčenje kmetijskih zemljišč, pojav in širjenje drevnine, in s tem povezano spreminjanje kulturne krajine.

Pri primerjavi stanj kulturne krajine iz različnih časovnih obdobj in pri opredeljevanju sprememb kulturne krajine sem tako uporabila naslednje indikatorje:

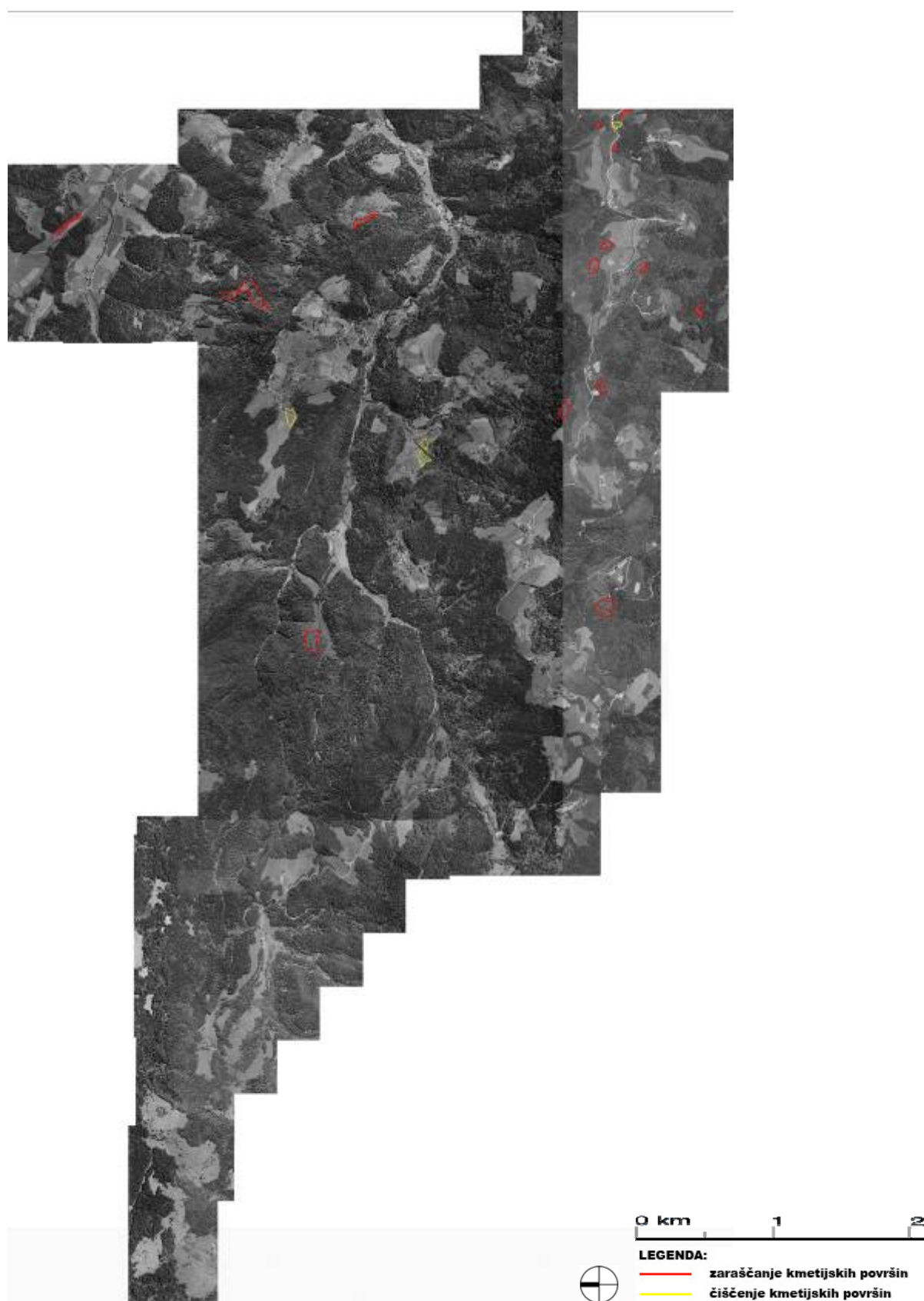
- sprememba gozdnega roba (umik, širjenje na kmetijske površine);
- pojav nove drevnine na kmetijskih zemljiščih;
- zgostitev obstoječe drevnine na kmetijskih površinah.

Pri tem sem upoštevala naravni razvoj in rast obstoječe drevnine (povečanje obsega krošenj).

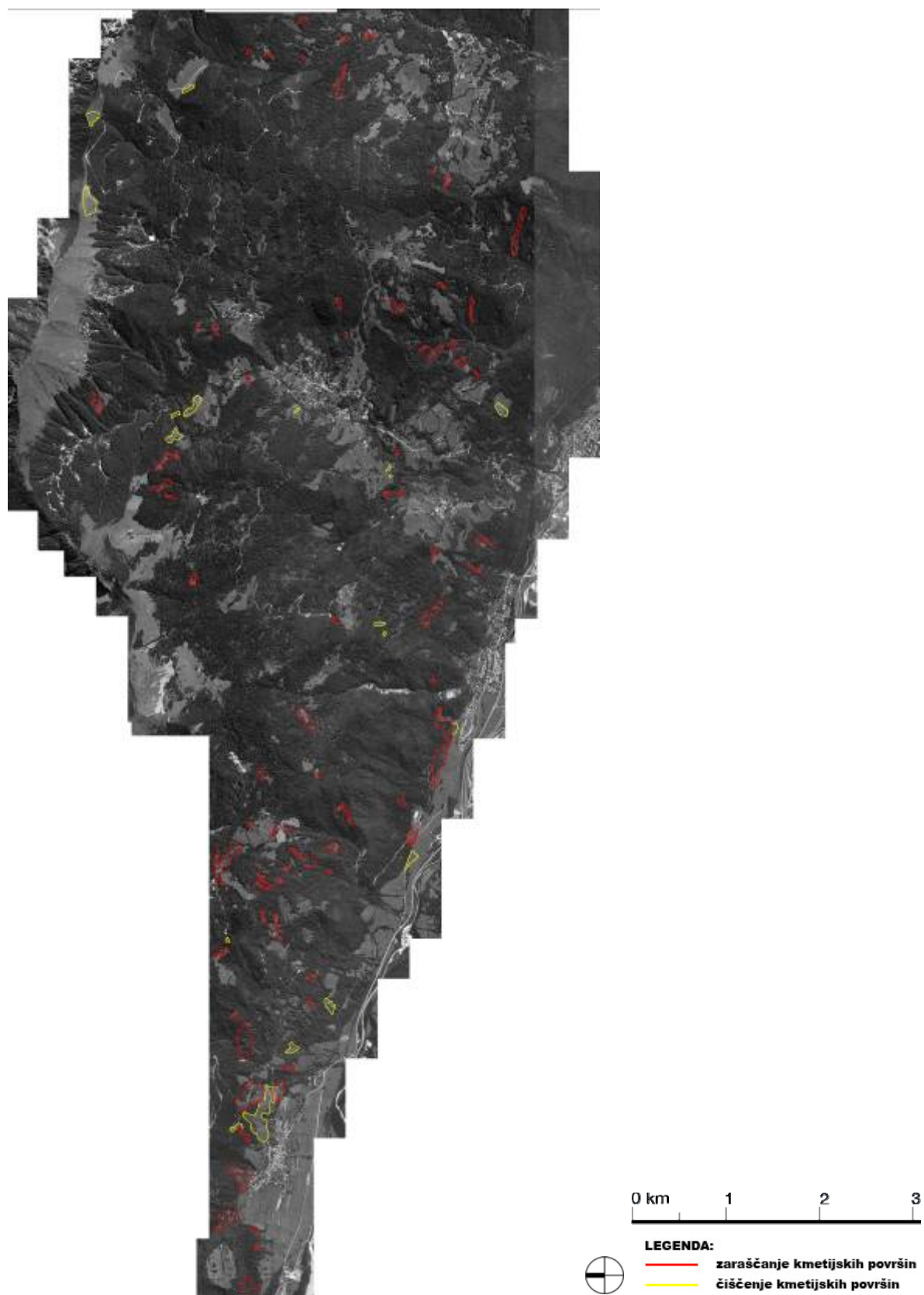
Pri izbranih kmetijsko-okoljskih ukrepih (PP, TSA in ETA), ki se izvajajo na določenih kmetijskih površinah, sem upoštevala tudi:

- spremembo velikosti površine, ki je pod določenim ukrepom (sklepanje posredno glede na spremembo gozdnega roba);
- pojav novih objektov na pašnih površinah;
- spremembe terestičnih oblik (večja nasutja, izkopi, nesanirani plazovi);
- zapolnitev praznih mest z novimi drevesi v visokodebelnih travniških sadovnjakih.

Na slikah 20 in 21 sta prikazani analizi sprememb kulturne krajine po posameznih območjih obdelave. Označena so območja, kjer so se kmetijska zemljišča zarasla in kjer so se počistila.

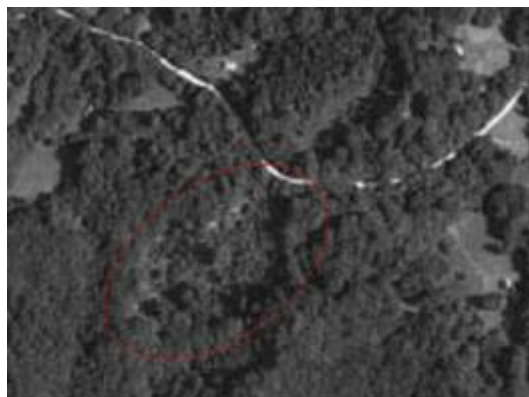
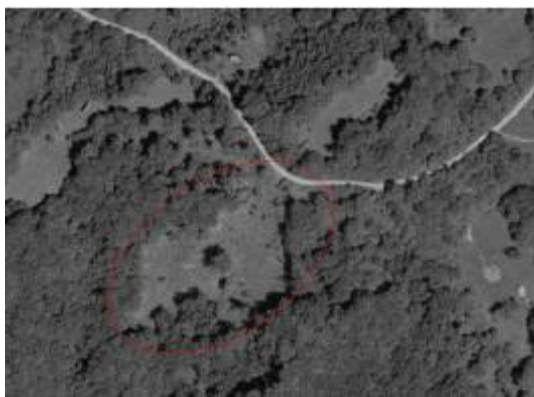
Slika 20: Analiza sprememb kulturne krajine na območju Uršlje gore (kart. podloga iz leta 2003-2005: GERK, 2007)

Slika 21: Analiza sprememb kulturne krajine na območju Golice (kart. podloga iz leta 2005: GERK, 2007)

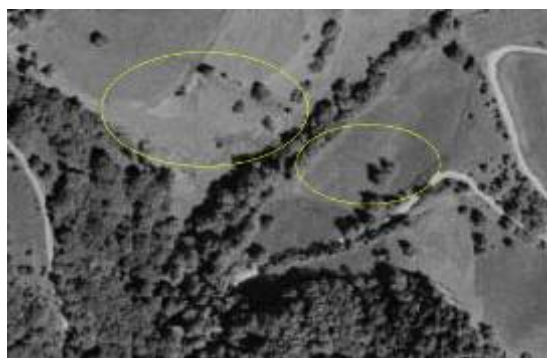
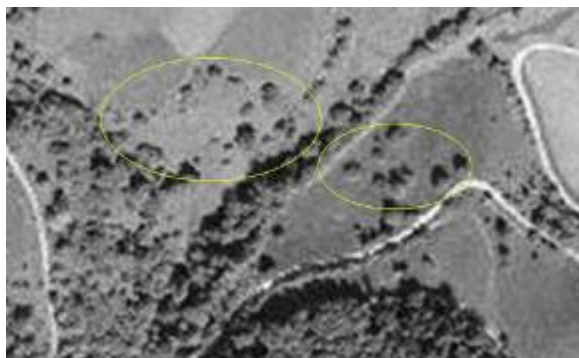
Iz rezultatov analize je razvidno, da se kulturna krajina v tem obdobju ni bistveno spremenila. Na DOF-ih je v večini primerov viden le naravni razvoj, razrast drevnine.

Negativne spremembe so vidne le na manjših kmetijskih površinah – travnikih, ki so bili v letih 1998 in 1999 v fazi zaraščanja oziroma kjer je bila relativno velika pokritost s krošnjami glede na velikost površine (slika 22). Te površine so se do leta 2004 oziroma 2005 še bolj zarasle. Gre za površine v manjšem obsegu, ki so odmaknjene, težje dostopne in so sredi gozda. Po vsej verjetnosti tudi niso vključene v SKOP. Je pa znatna razlika v številu takih površin med testnima območjema. V krajinski enoti Golica je teh površin veliko več kot pa v krajinski enoti Uršlja gora, kar lahko pripišemo večji razdrobljenosti posesti, strmejšemu reliefu in posledično tudi obdelavi ter težji dostopnosti. Hkrati pa je v krajinski enoti Golica tudi znatno več površin, kjer potekajo pozitivne spremembe (čiščenje travinja).

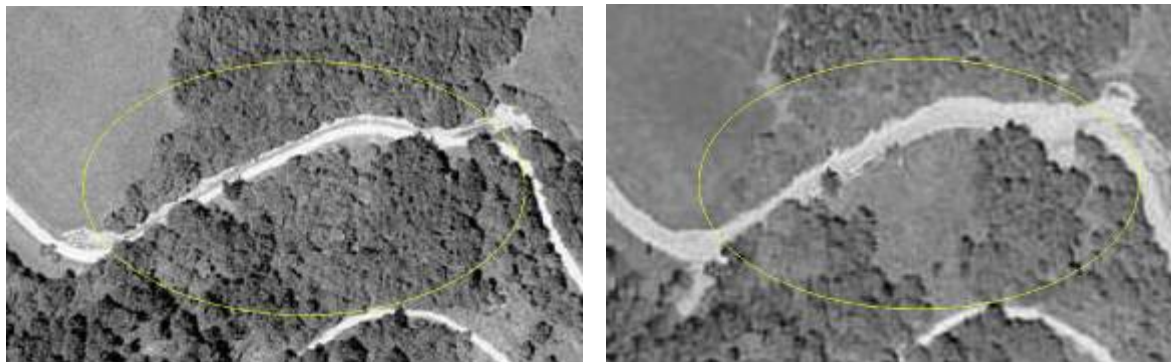
Slika 22: Travnik leta 1998 in isti travnik v zaraščanju leta 2005: Ravne (Golica) (kart. podloga: GERK, 2007)

Kmetijskih površin z rabo travniki, na katerih bi se opazile pozitivne spremembe, je v resnici na obeh območjih zelo malo. V večini primerov gre za redčenje obstoječe drevnine ali popoln posek na obstoječih travnatih površinah. Pri tem gre le za manjša območja. Še največ je tega na planinskih pašnikih. Sledijo robovi večjih travnatih površin (slika 23). Kmetje so odstranili predvsem mlajšo drevnino (grmovje), medtem ko so večje grme in drevesa ohranili. V krajinski enoti Golica se čistijo tudi manjše travnate zaplate sredi gozdov, ampak v zelo zanemarljivem številu. V velikosti in razporeditvi njivskih površin ni opaziti bistvenih sprememb.

Slika 23: Čiščenje travnatih površin, ista površina leta 1999 in leta 2004: Spodnji Razbor (Uršlja gora) (kart. podloga: GERK, 2007)

V posameznih primerih je bilo opaziti, da so lastniki zemljišč povečali obseg travinja. Počistili so zaraščen rastlinski pokrov na robovih obstoječe travne površine ali pa so počistili površino, ki je bila nekoč travnik, vendar jo je popolnoma prekrila drevnina, zdaj pa to površino spet koristijo kot travnik (slika 24). Vzroke temu gre iskati v želji po povečanju kmetijskih površin za pridelavo krme, za razbremenitev kmetijskih zemljišč z obtežbo živali in tudi v povečanju površin za prejemanje sredstev iz SKOP-a. Kjer prihaja do ponovne vzpostavitve kmetijskih površin, njihove robove določa obstoječe starejše drevje oziroma gozdni rob.

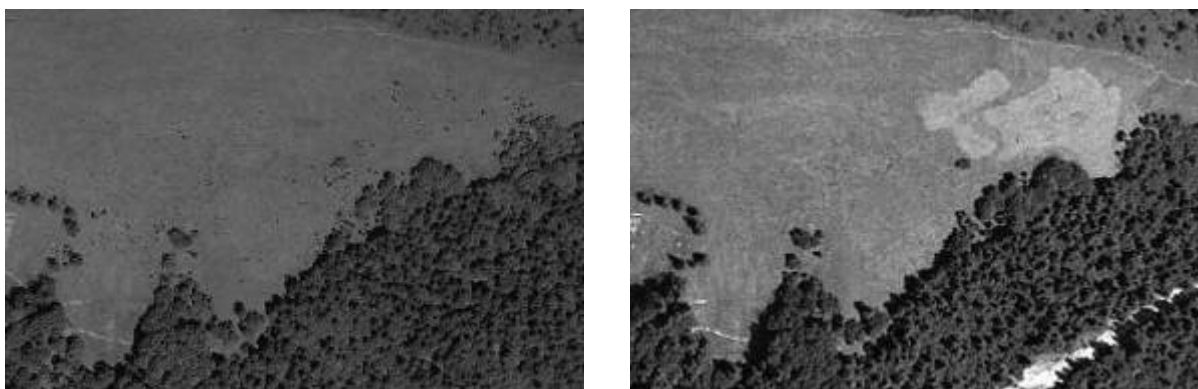

Slika 24: Odstranitev drevnine na območju nekdanjega travnika, ista površina leta 1999 in leta 2004: Spodnji Razbor (Uršlja gora) (kart. podloga: GERK, 2007)

Izmed vseh obravnavanih ukrepov SKOP-a je največ koristi za ohranjanje kulturne krajine prinesel ukrep planinska paša (slika 25). Na novejših DOF-ih so v primerjavi s starejšimi kartami lepo vidne spremembe v zmanjšanju pokritosti tal z grmovjem (slika 26). O spremembi velikosti površin, ki so pod tem ukrepom je težje govoriti. Meje površin pogosto določa gozdni rob, ki pa ostaja enak. Na novejših kartah ni opaziti novih stavb, ki bi morebiti prispevale k spremembi vrednosti kulturne krajine ali pa plazov, katerih nesanacija bi povečala nagnjenost k zaraščanju. So pa ponekod vidne na novo urejene dovozne poti.

Slika 25: Planinski pašnik na Uršlji gori

Slika 26: Isti planinski pašnik leta 1998 in leta 2005: pašnik na Golici (Golica) (kart. podloga: GERK, 2007)

Morebitne spremembe travniških sadovnjakov je na podlagi DOF-ov težje razbrati. Na podlagi terenskega ogleda nekaterih visokodebelnih sadovnjakov (slika 27) in po pogovoru z lastniki sklepam, da površina ostaja enaka (gre za starejša drevesa) in da lastniki zapolnjujejo prazna mesta z novimi sadikami.

Slika 27: Primer travniškega sadovnjaka: Javorniški rovt

Tudi kmetijske površine na katerih se izvaja ukrep ohranjanje ekstenzivnega travinja, ostajajo enake, kar pomeni da se vzdržujejo. Na eni kmetiji je opazno zmanjšanje velikosti travinja, saj se je na robovih travinje zaraslo z grmovjem, vendar je zaraščena površina že izvzeta iz ukrepa. V drugem primeru je celotna površina pod ukrepom ETA (razvidno z GERK-a), vendar DOF-i kažejo, da se površina na robu že precej zarašča. Toda slednjega ne moremo pripisati zgolj lastniku, saj je mogoča napaka tudi v samem GERK-u.

Iz navedenega lahko sklepam, da kmetijsko-okoljska plačila pozitivno vplivajo na ohranjanje kulturne krajine. Toda pozitivnih vplivov ne morem pripisati izključno neposrednim plačilom, saj nimam vpogleda na katerih izmed analiziranih površin se dejansko izvajajo vsi ukrepi SKOP-a. Lahko pa z gotovostjo trdim, da se na površinah, kjer se izvajajo ukrepi planinska paša, travniški sadovnjaki in ohranjanje ekstenzivnega travinja, kulturna krajina vzdržuje in ohranja.

8 INTERVJUJI S KMETI

Narejenih je bilo štiriindvajset intervjujev s kmeti, ki živijo na območju preučevanih enot. Gre za načrtno izbrane sogovornike, ki izvajajo bodisi ukrep planinska paša bodisi ukrep ohranjanje ekstenzivnega travinja ali pa ukrep ekstenzivni travniški sadovnjaki.

Namen raziskave je bil ugotoviti:

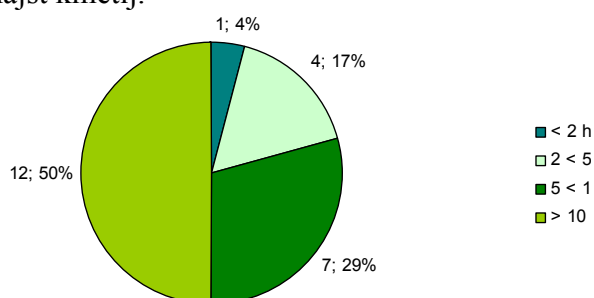
- mnenje kmetov o neposrednih plačilih na splošno;
- razloge za odločitev za izvajanje kmetijsko-okoljskih ukrepov in drugih tipov neposrednih plačil;
- ali jim neposredna plačila predstavljajo pomemben vir prihodka;
- kaj pomeni izvajanje posameznega kmetijsko-okoljskega ukrepa za kmeta;
- ali so seznanjeni s pojmom kulturna krajina;
- mnenje o vplivu neposrednih plačil na kmetijstvo in na kulturno krajino;
- ali zdaj, ko prejemajo kmetijsko-okoljska plačila, bolj skrbijo za kulturno krajino;
- katere dejavnosti bi bilo po njihovem smiselno subvencionirati v prihodnje.

Poleg tega sem želela še ugotoviti, če se je na kmetijah kaj bistveno spremenilo v zadnjih dvajsetih letih, če so kmetje zadovoljni z zdajšnjem stanjem njihove kmetije in kaj si želijo za kmetijo v prihodnje, saj ti podatki kažejo tudi njihov odnos do kmetije in kmetovanja.

8.1 VZOREC

V raziskavo je bilo zajetih štiriindvajset kmetov. Od tega jih dvanajst izvaja ukrep travniški sadovnjaki, pet jih izvaja ukrep ohranjanje ekstenzivnega travinja, deset kmetov pa ima nekatere svoje živali na planinski paši. Nekateri izvajajo tudi kombinacije ukrepov.

Velikostna struktura kmetij glede na vsa kmetijska zemljišča v uporabi (upoštevana so tudi vsa kmetijska zemljišča v najemu) je zelo raznolika (slika 28). V prvem velikostnem razredu, manj kot 2 ha, je ena kmetija. V drugem velikostnem razredu, od 2 do 5 ha, so štiri kmetije. V tretjem razredu, od 5 do 10 ha je sedem kmetij in v razredu nad 10 ha dvanajst kmetij.

Slika 28: Velikostna struktura kmetij glede na vsa zemljišča v uporabi, 2007

V intervjuju je sodelovalo enaindvajset moških in tri ženske. Vprašane sem glede na starost razdelila v tri skupine: od 18 do 35 let, od 35 let do 65 let in v skupino nad 65 let. Trije sogovorniki spadajo v prvo skupino, velika večina (devetnajst kmetov) je starih med 35 in 65, dva pa sta stara nad 65 let. Deset intervjuvancev ima osnovnošolsko izobrazbo,

štirinajst pa poklicno izobrazbo. Med slednjimi jih ima šest narejeno poklicno kmetijsko šolo.

Prevladujejo velike družine, saj na večini kmetij živi pet ali več družinskih članov. Sledijo družine s tremi do petimi člani; teh je osem. Pet družin je dvočlanskih, dva vprašana pa živita sama. Dvanajst vprašanih ima zagotovljenega naslednika, osem jih o nasledniku ni prepričanih (imajo otroke, ki pa so še premajhni ali pa jih še nimajo), štirje pa naslednika nimajo.

V desetih družinah ni nobeden izmed družinskih članov zaposlen v drugih dejavnostih. V šestih družinah je zaposlen eden. Prav tako v šestih družinah hodita po dva člana v službo. V eni družini so zaposleni trije, v drugi pa pet družinskih članov. Devetim (37,5 %) vprašanim kmetijstvo predstavlja 100 % dohodka, kar pomeni da živijo samo od kmetijstva. Preostalom sogovornikom kmetijstvo ne predstavlja glavnega vira dohodka. Od tega štirim vprašanim kmetijstvo predstavlja polovico vseh dohodkov, petim od 20 do 30 %, šestim kmetom pa zanemarljivo.

8.2 REZULTATI INTERVJUJEV

8.2.1 Dogodki s kmetijami v preteklosti

Dobra polovica sogovornikov je v zadnjih dvajsetih letih obnovila ali preuredila gospodarska poslopja, ostali niso vlagali vanje. Trije vprašani so hleve povsem na novo zgradili. Polovica jih je v tem obdobju obnovila stanovanjske stavbe, trije so jih postavili na novo. Prav tako je polovica vprašanih zgradila nove gnojne jame in silose. Posodabljali pa so tudi kmetijsko mehanizacijo. Tretjina kmetov je nabavila nove kmetijske stroje. Na nekaterih kmetijah se je v tem obdobju spremenil obseg kmetijskih površin. Četrtna vprašanih ima sedaj več najete zemlje, dva sta jo tudi dokupila. Dva kmeta sta kupila kmetijo, eden jo je ustvaril, medtem ko so ostali kmetijo podedovali. Eden izmed vprašanih je opustil kmetijske površine višje v hribih, ki so bile dostopne le s konji, danes pa ni potrebne infrastrukture za dostop s traktorjem.

Polovica kmetij se je proizvodno preusmerila in dala poudarek na samo določeno panogo živinoreje. Prej so redili mešano krave dojilje, krave molznice in pitance, imeli so tudi prašiče in nekateri konje. Sedaj so usmerjeni v samo eno panogo, rejo krav dojilj ali krav molznic. Opazen je večji stalež živali na večjih kmetijah v nasprotju z majhnimi kmetijami. Na teh so imeli včasih več živine, danes imajo dva do tri goveda ali pa se ljubiteljsko ukvarjajo z rejo drobnice, nekateri pa živine sploh nimajo. Pred leti so se vse kmetije bolj ukvarjale s poljedelstvom. Danes se hribovske kmetije s tem ne ukvarjajo več, saj se ne splača in ker nimajo takšnih naravnih pogojev kot kmetije v ravnini.

Kmetje, ki imajo v lasti kmetije, ki so vključene v ukrep ohranjanje ekstenzivnega travinja (teh je pet), nimajo večjih živali (govoda, drobnice ...) in dajejo travnike v najem drugim kmetom oziroma naredijo kompenzacijo za razne storitve (npr. pomoč pri spravilu lesa). Le eden izmed teh se ljubiteljsko ukvarja s kmetovanjem in z rejo drobnice.

Dva sogovornika sta dejala, da v zadnjih dvajsetih letih na kmetiji ni bilo bistvenih sprememb.

Nekatera izvršena dela, kot so izgradnja novih hlevov, novih gnojnih jam in silosov, lahko pripišemo zahtevam EU in pomoči iz predpristopnega programa SAPARD. Prav tako so spremembe v staležu živine posledica direktiv in uredb ter novih zakonov, ki jih je prinesel vstop v EU (npr. prepoved klanja živali doma). Pričakovano je bilo, da bodo v zadnjih dvajsetih letih vsi kmetje obnavljali in vlagali v kmetije, vendar ponekod tega ni bilo moč zaznati; predvsem ne na območju Karavank.

8.2.2 Želje in pričakovanja kmetov za njihove kmetije

Polovica vprašanih je zadovoljna z obstoječim stanjem in ga želijo tudi obdržati. Iz odgovorov nekaterih je bilo moč sklepati, da si želijo obstoječe stanje še izboljšati in tudi stremijo k temu.

Četrtna vprašanih je izrazila željo po povečanju obsega kmetijskih zemljišč. Želijo si dokupiti zemljo, vendar je ni na razpolago ali pa je občutno predraga. Trije sogovorniki bi radi vzeli v najem dodatne kmetijske površine. Trije so tudi izrazili željo po obnovi kmetijske mehanizacije in nakupu naprednejših in zmogljivejših kmetijskih strojev. Štirje vprašani si želijo naslednika, dva pa si želita partnerko. Trije izmed vprašanih nimajo posebnih želja.

Nekateri posamezniki so izrazili specifične želje: izgradnja bioplinske naprave (vir gnojevka), ekološka reja, dopolnilna dejavnost – lesarstvo, doseči zadan stalež živine, izgradnja koritastih silosov, zgraditi nov hlev, obnoviti hišo in hlev ter narediti ležišča za krave. Eden izmed sogovornikov pa si želi prodati kmetijo, saj je premajhna, da bi bilo moč živeti od nje, in ker ne živi na njej.

Opazila sem, da so želje odvisne predvsem od starosti kmetov, nekoliko pa tudi od velikosti kmetije, ki jo imajo v lasti. Tako si mlajši kmetje, ki imajo v lasti večje kmetije, želijo posodobiti načine kmetovanja na svojih kmetijah in uvajati nove tehnologije ter širiti proizvodnjo. Starejši ljudje pa si želijo zgolj obdržati obstoječe stanje.

8.2.3 Pojem kulturna krajina

Pet sogovornikov je že slišalo za pojem kulturna krajina, vendar si ne predstavljajo kaj bi pomenil. Trije še niso nikoli slišali zanj, medtem ko jih petnajst (62,5 %) ta pojem kar dobro pozna.

Odgovori na to vprašanje so si bili precej podobni. V osnovi imajo vsi isto izhodišče – obdelanost krajine – z nekaj odstopanji. Kmetje so kulturno krajino povezovali in opisovali z naslednjimi pojmi: obdelanost, nezaraščenost, urejenost, poseljenost, privlačnost za ljudi in lepota.

Navajam nekaj najpogostejših in najzanimivejših odgovorov:

- nezaraščena, obdelana in vzdrževana zemlja;
- urejena, obdelana in poseljena krajina, ki je lepa na pogled in je privlačna za ljudi in turiste;
- urejena krajina, ki ima določen videz obdelanih površin in urbanega, urejenega naselja ter cestnih površin, kjer lahko ljudje zadostijo svojim potrebam;
- obdelanost in urejenost krajine skupaj s kmetijami in naselji;
- obdelane površine, ki nas obdajajo, urejena infrastruktura ter kraju primerna arhitektura.

Kmetje so kulturno krajino opredelili s kmetijskega in estetskega stališča. Dojemajo jo kot kmetijsko krajino, kjer je odločilna raba prostora, torej kmetijstvo in z njim posledično povezana obdelanost in urejenost krajine. Estetski vidik se kaže v tem, da so kulturno krajino opredelili kot urejeno, lepo in privlačno. Pozitiven odziv na to vprašanje je bil kar presenetljiv.

8.2.4 Vzroki za odločitev za izvajanje in prejemanje kmetijsko-okoljskih plačil

Kmetje so se odločili za kmetijske podpore zaradi financ. Neposredna plačila jim pomenijo dodaten vir dohodka, ki pokrije izpad dohodka zaradi čedalje manjših odkupnih cen pridelkov. Obenem jim neposredna plačila predstavljajo finančno stimulacijo za gospodarjenje na kmetiji in obdelovanje kmetijskih zemljišč. Posameznikom je prejemanje neposrednih plačil omogočilo dokup živine in novih strojev. Kot dodaten razlog so navajali, da so izkoristili možnost pridobivanja denarnih sredstev in s strani države ponujene pomoči. Nekateri pa so tudi rekli, da je to edini način, da se še da kmetovati.

8.2.5 Pomembnost neposrednih plačil kot vir prihodka

Več kot polovici sogovornikov predstavljajo kmetijske podpore pomemben vir prihodka. Ugotavljam, da pomembnost neposrednih plačil kot vir prihodka ni pogojena z velikostjo kmetije, temveč je odvisna od zaposlenosti družinskih članov, dodatnih prihodkov iz kmetijstva (npr. mlečna premija) in seveda od vrste neposrednih plačil in višine zneska, ki je določen za posamezni ukrep.

8.2.6 Koristi, ki jih prinaša izvajanje določenega ukrepa kmetu

Planinska paša (PP)

Živina (predvsem telice), ki je na paši, je preskrbljena čez poletje. Za njih ni potrebno skrbeti doma, kar pomeni manj dela. Kmet privarčuje na krmi in pridobi prostor v hlevu. Tudi za živino je bolje, da je v gibanju in ima večjo prirast. Je pa paša na planini povezana z velikim tveganjem (bolezni, pogini).

Ekstenzivni travniški sadovnjaki (TSA)

Vključenost v ukrep TSA kmetom predstavlja določeno finančno stimulacijo in dodaten vir prihodka. Travniške sadovnjake vzdržujejo (obrezujejo, pomlajujejo) enako kot pred uvedbo ukrepa. Nekateri samo kosijo ali pasejo, ostali kombinirajo. V vzdrževanju sadovnjakov je opazna razlika med manjšimi in večjimi kmetijami. Kmetje na majhnih kmetijah se z vzdrževanjem travniških sadovnjakov ukvarjajo intenzivneje in ljubiteljsko ter jim posvečajo več časa, medtem ko večji kmetje zaradi pomanjkanja prostega časa opravijo samo najnujnejša dela. Kot glavne koristi so kmetje navedli sadje za domačo uporabo, za ozimnico, za pridelavo jabolčnika, mošta, kisa in žganja.

Ohranjanje ekstenzivnega travinja (ETA)

Z izvajanjem ukrepa ETA kmetje sicer dobijo nekaj denarja, vendar količina skoraj ni omembe vredna; razen pri tistih, ki imajo nizke ostale prihodke. Štirje sogovorniki dajejo površine v najem oziroma kompenzirajo z drugimi storitvami in uslugami, le eden sam kosi in pase drobnico. Kot korist so navajali obdelanost travnih površin.

8.2.7 Splošno mnenje o neposrednih plačilih in njihovem vplivu na kmetijstvo in kulturno krajino

Kmetje so izrazili nezadovoljstvo nad delovanjem Agencije za razvoj podeželja in kmetijske trge. Celotna Agencija po njihovem mnenju deluje prepočasi in preokorno. Vsako leto se spreminjajo pogoji prejemanja neposrednih plačil in vse več je pogojev, ki jih mora kmet izpolnjevati. Prav tako je potrebno vse več birokracije in vse več je dodatnih stroškov. Po drugi strani pa izplačevanje ni urejeno. Kmetje so najemali kredite, da so lahko uredili gnojne jame in silose ali jih obnovili, sedaj pa ne prejmejo denarja. Mediji dajejo napačen vtis, ker ne poročajo realno. Prikazujejo samo to, koliko denarja lahko dobi kmet izplačanega, ne prikažejo pa, da morajo kmetje izpolnjevati določene pogoje in spoštovati posamezne zahteve.

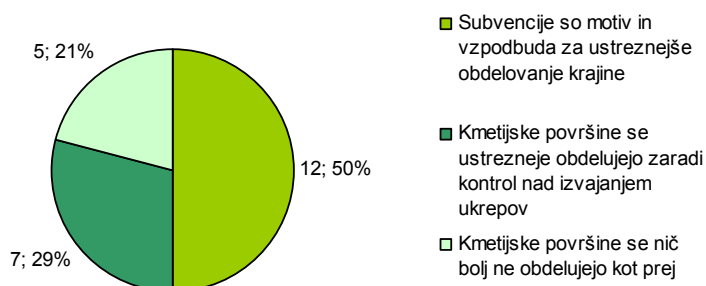
Polovica vprašanih je bila mnjenja, da bi se morala pri neposrednih plačilih delati razlika med nižinskimi in hribovskimi kmetijami. Gre za drugačne naravne in prostorske pogoje. Hribovski kmetje porabijo več goriva, stroji imajo krajšo življenjsko dobo (niso prilagojeni takšnim razmeram), večja je ogroženost, za enako stvar porabijo več časa in vložijo več ročnega dela, pridelajo manj in manjkrat kosijo. Nižinski kmetje pa bogatijo na račun neposrednih plačil, kar se kaže v nakupih novih strojev in avtomobilov.

Nekateri so dejali, da kmetijske podpore predstavljajo denar, ki ga ni potrebno prislužiti z golimi rokami. Nekdo je dejal, da neposredna plačila v obliki denarja ne morejo in tudi ne bodo spremenila mišljenja ljudi. Dva sta dejala, da ni prav, da neposredna plačila dobi vsak. Moral bi jih dobiti tisti, ki se ukvarja s kmetijstvom in ima minimalno obremenitev (določeno število glav živine na hektar površine). Štirje sogovorniki so mnjenja, da neposredna plačila niso potrebna in bi se morala ukiniti ali pa bi morala biti proizvodno vezana. Bolje bi bilo, če bi bil pridelek bolje plačan na trgu. Eden meni, da neposredna plačila povečujejo življenjski standard ljudi. Kmetije so se bolj uredile, kmetje vlagajo v

kmetijstvo in kupujejo nove stroje. Če bodo ukinjena, bo standard padel, obdelovalo se bo še naprej, kmetije ne bodo propadle, ker bodo iskale nove, druge vire (npr. gozd). Dva menita, da je pravilno, da so določeni pogoji in kontrola nad izvajanjem in prejemanjem neposrednih plačil. Prav tako sta dve osebi mnenja, da bi morala slovenska kmetijska politika izbrati drugačen pristop in za prihodnost izbrati drugačno politiko. Ni enakopravno, da so za slovenskega kmeta in kmeta iz EU enaki pogoji. Pri nas so kmetije, ki so v primerjavi s kmetijami v EU premajhne in preveč razdrobljene. Veliko časa kmet porabi že za sam premik strojev z ene parcele na drugo. Neprimerljivost z ostalimi članicami EU in hkrati omejenost našega kmetijstva povzročajo tudi manjši hektarski donosi, preveč časa je potrebnega za samo delo, ni primernih strojev. Sogovornik je dejal, da je problem tudi v prostorskem načrtovanju in v prostorskih planih. Najboljša zemlja je namenjena pozidavi, gradnja avtocest povzroča razdvojitev parcel ...

Večina se je strinjala, da imajo neposredna plačila na kmetijstvo pozitiven in odločilen vpliv, saj spodbujajo h kmetovanju. Tako se kmetijstvo ohranja in pospešuje se njegov razvoj. Trije so mnenja, da neposredna plačila predstavljajo edini način, da se še da kmetovati. Če jih ne bi bilo, bi mnogi prenehali s kmetovanjem, ostale bi samo velike in močne kmetije. Kmetje s podporami lažje finančno shajajo in se preživljajo. Prav tako so trije mnenja, da so se s pomočjo kmetijskih podpor uredile okolice kmetij, gnojne jame in silosi. Pet jih je izpostavilo problem nasledstva. V hribovskih območjih je veliko ročnega dela. Na kmetijah dela ostarelo prebivalstvo, ki dela za prosti čas, medtem ko mladina odhaja od doma, nima interesa in stremi k zaslužku. Pojavi se vprašanje, kdo bo delal ko njih več ne bo. Zato bi bilo potrebno kmetovanje približati ljudem in začeti že z vzgojo v šolah.

Namen kmetijsko-okoljskih plačil je obdržati kulturno krajino obdelano in poseljeno. Če obdržiš ljudi na podeželju, bo s tem krajina ostala obdelana. Devetnajst vprašanih kmetov (79,2 %) meni, da kmetje zdaj bolj obdelujejo kmetijska zemljišča in da se s pomočjo kmetijsko-okoljskih plačil kulturna krajina ohranja, sploh v hribih. Od tega jih sedem meni, da drugi obdelujejo zaradi kontrol (slika 29). Pet jih je mnenja, da se za kulturno krajino ne skrbi nič bolj kot prej. Nekateri obdelujejo kmetijska zemljišča enako kot prej, drugi zdaj bolj obdelujejo. Kot pozitiven vpliv na kulturno krajino so kmetje izpostavili naslednje: kmetijsko-okoljska plačila imajo največji vpliv v hribih, preprečujejo zaraščanje, zagotavljajo večjo obdelanost predvsem ekstenzivnih kmetijskih zemljišč, z njihovo pomočjo se ohranjajo kmetije, poselitev, stalež živine, tradicija in kulturna dediščina. Pogoj pa je njihova ustrezna ciljna naravnost.

Slika 29: Vpliv kmetijsko-okoljskih plačil na ohranjanje kulturne krajine, 2007

8.2.8 Dejavnosti, ki bi jih bilo smiselno subvencionirati v prihodnje

Polovica vprašanih meni, da bi morali delati razlike med hribovskimi in nižinskimi kmetijami in da bi morale hribovske kmetije prejemati več podpor. Devet vprašanih meni, da bi se morale pospeševati dejavnosti, ki bi se določile glede na prostorske pogoje. Se pravi tisto, kar najbolj uspeva na določenih višinah, območjih in kar dopušča narava, saj je kmetijstvo v osnovi vezano na naravo in odvisno od naravnih razmer. Tako bi moral biti v hribih večji poudarek na mesni proizvodnji, na reji pitancev in krav dojlj, mlečna proizvodnja pa samo na večjih kmetijah. V nižinah bi se moralo pospeševati poljedelstvo in mlečna živinoreja.

Pet ljudi je dalo poudarek na ohranjanju gozda (pogozdovanje, čiščenje). Trije bi dali večjo pomembnost ekološkemu kmetovanju in neintenzivni pridelavi na majhnih kmetijah. Štirje so mnenja, da bi se morala neposredna plačila ukiniti in da bi morali biti pridelki (poljščine, meso, mleko, živali, les) boljše plačani – gre za povečanje njihove tržne vrednosti.

Posamezniki so navedli tudi:

- odpravljanje zaraščanja na že obstoječih kmetijskih površinah;
- vpeljava neposrednih plačil, ki bi temeljila na gozdarstvu (proizvodnja in finalizacija lesa ter druge obrti, ki so s tem povezane);
- reja drobnice na določenih strmih površinah (drobnica kot obvezni spremljevalec v boju proti zaraščanju);
- večji poudarek na vrtnarstvu;
- večji poudarek na reji avtohtonih domačih živali in rastlin;
- pomoč pri prodaji pridelkov z ekoloških kmetij;
- promoviranje in trženje tradicionalnih, starih obrti;
- poudarek na varstvu okolja;
- zmanjšati višino neposrednih plačil za obdelovalne površine v ravnini in zmanjšati višino neposrednih plačil za hmelj;
- uvedba kmetijsko-okoljskih izplačil v nadenarni obliki (svetovanje, pomoč pri prodaji pridelkov);
- vpeljava neposrednih plačil, ki bi bila vezana na proizvodnjo;
- uvedba hektarskih neposrednih plačil: na ha površine enako neposredno plačilo ne glede na to, kar je tam; kdor bo sejal žito, bo pač več pridelal in imel več od tega. Zmanjšala bi se birokracija, država s tem ne bi imela večjih stroškov, moral pa bi biti nadzor nad obdelovanjem;
- neposredna plačila samo za ljudi s statusom kmeta;
- vezanost plačil na prodajo, trg: država bi morala zagotoviti odkup saj če omogočiš neposredna plačila, moraš omogočiti tudi prodajo. Sistem več narediš, več dobiš. Tako bi dobil tudi tisti, ki se trudi (prav tako tudi majhne kmetije), država bi pa pomagala tržiti.

Intervjuji so pokazali, da imajo kmetje izdelana stališča do neposrednih plačil. Prav tako so o njih razmeroma dobro informirani in redno spremljajo dogajanje v kmetijski politiki. Toda glede njihove smiselnosti in učinkovitosti imajo deljeno mnenje in različne predloge za večjo učinkovitost. Nekateri bi raje imeli neposredna plačila, ki bi pokrila razliko do

tržne cene pridelkov, drugi bi še dodatno zaostрили pogoje za pridobivanje neposrednih plačil, nekateri pa so celo mnenja, da so neposredna plačila v sedanji obliki neučinkovita, zato bi jih bilo smiselno ukiniti. Kljub vsemu pa se je iz odgovorov večine razbralo, da denar ni edini razlog za kmetovanje, ki ustreza pogojem za prejemanje kmetijsko-okoljskih plačil, s čimer se tudi ohranja kulturna krajina.

9 OCENA MOŽNIH SPREMEMB KULTURNE KRAJINE ZARADI VPLIVA KMETIJSKO-OKOLJSKIH PLAČIL

Ocena možnih sprememb kulturne krajine zaradi vpliva kmetijsko-okoljskih plačil je bila narejena na podlagi ocene učinkov kmetijskih podpor glede na smernice za varovanje kulturne krajine kot so opredeljene v Regionalni razdelitvi krajinskih tipov v Sloveniji (Marušič, 1998a, 1998b) za posamezno izbrano krajinsko enoto.

Smernice za varovanje predalpskih krajin v povezavi s kmetijstvom, ki zadevajo krajinske podenote Uršlja gora (Marušič, 1998b):

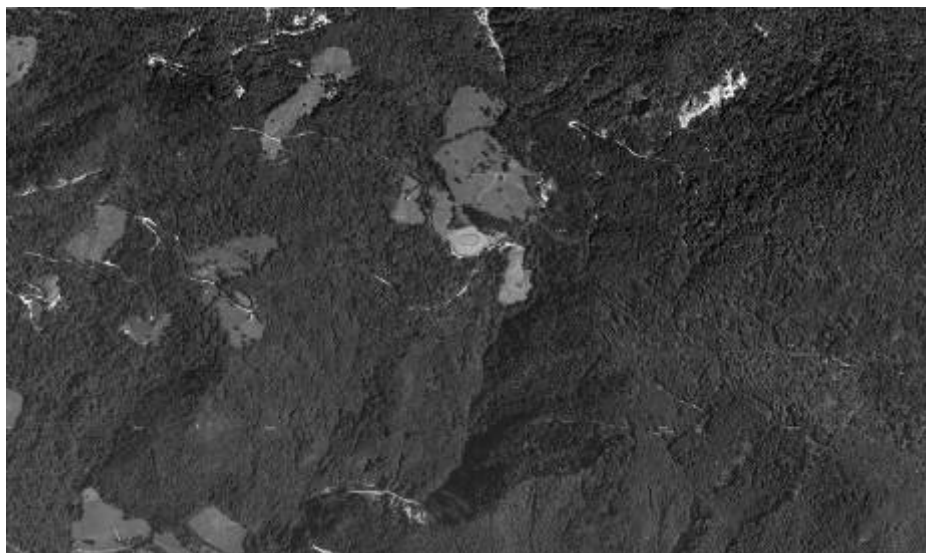
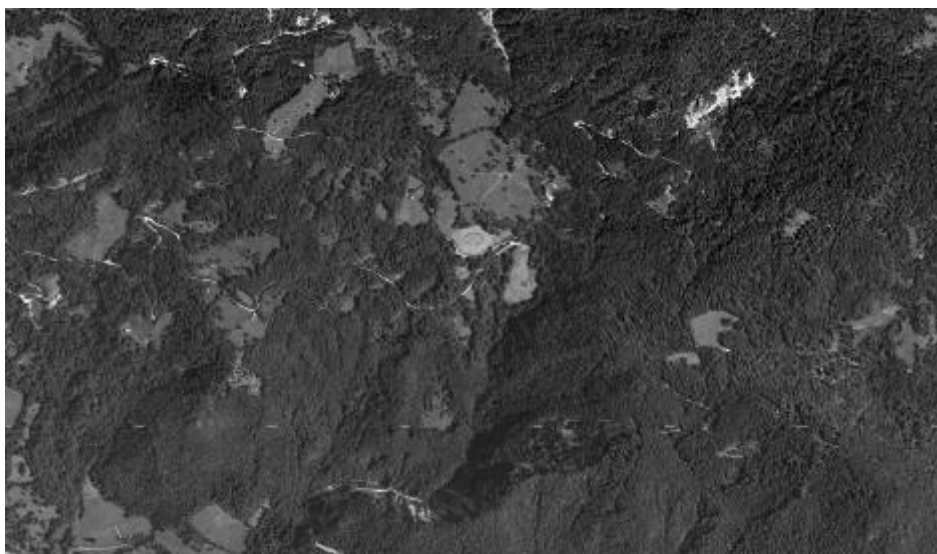
- za celovito podobo predalpskih krajin je pomembno ohranjati krajinsko strukturo celkov, njihovo velikost, prostorsko razporeditev, tipično rabo in arhitekturno identiteto;
- ohranjati je treba pestrost in tipološko raznovrstnost, vse oblike osnovnih (vse podvzorce strnjenih gozdov, celkov, ravnin) in prehodnih predalpskih krajinskih vzorcev;
- proces vračanja narave zadrževati samo tam, kjer je to ekonomsko upravičeno, ali pa tam, kjer želimo ohranjati celovito podobo predalpskih krajin;
- ohranjati je treba prostorska razmerja med gozdom, kmetijskimi zemljišči ter poselitvijo, še zlasti pa krajinske elemente, ki gradijo predalpski značaj (strnjeni gozd, gozdni rob, drobna parcelacija, mozaičnost kmetijske kot preostale rabe, osamljene vegetacijske člene, naravne in kulturne reliefne poteze, vodne in obvodne habitate, značilne arhitekturne člene - kozolce, skednje, znamenja, cerkve na izpostavljenih mestih).

V obdobju petih let kolikor se izvajajo kmetijsko-okoljska plačila kmetijske površine (predvsem travinje) na območju Uršlje gore, za katere lahko predvidevamo, da se na njih izvajajo ukrepi kmetijsko-okoljskega programa, ostajajo enake. Pri tako zastavljenih ciljeh obravnavanih kmetijsko-okoljskih ukrepov (PP, TSA in ETA) bistvenih sprememb kulturne krajine na tem območju ni pričakovati. Kmetijsko-okoljska plačila prispevajo k ohranjanju kulturne krajine tako, da se ohranjajo samotne kmetije, njihov funkcionalni odprti prostor, razmerje med gozdom in kmetijskimi površinami, ohranjajo se tudi tipični krajinski vzorci.

Smernice za varovanje alpskih krajin v povezavi s kmetijstvom, ki zadevajo krajinske podenote Golica (Marušič, 1998a):

- izvajati Alpsko konvencijo na področju urejanja prostora in trajnostnega razvoja, varstva narave in urejanja krajine, hribovskega kmetijstva, gorskega gozda, turizma, prometa, varstva tal, energetike, voda, ozračja in odpadkov zaradi ogroženosti naravnega in življenjskega okolja (vse večje izkoriščanje gozdnih površin, trajna izguba zemljišč zaradi posegov v prostor, izguba biotopov in krajinskih značilnosti);
- omejiti proces naravnega sukcesivnega zaraščanja travniških površin na pobočnih delih območja vsaj v obsegu, ki bo prispeval k ohranitvi značilne krajinske slike;
- revitalizirati planinske pašnike (finančne vzpodbude).

Tudi na območju Golice kmetijsko-okoljska plačila prispevajo k ohranjanju kulturne krajine, vendar ne v tolikšni meri. Največji učinek neposrednih plačil na tem območju je opazen na planinskih pašnikih, ki so se ponovno vzpostavili in uredili. Analiza sprememb kulturne krajine pod vplivi kmetijsko-okoljskih plačil je pokazala, da se kulturna krajina na tem območju na nekaterih predelih spreminja; prisotno je zaraščanje. Pričakovati je, da se bo gozd še nadaljnje širil, predvsem na strmih, manjših zemljiščih, ki so slabo dostopna in nedonosna (slika 30). Tako se bodo obdelovala le najugodnejša zemljišča za kmetijstvo, izginjale pa bodo manjše zaplate travinja, ki dajejo alpskemu svetu razpoznavnost. Zaradi širjenja gozda in zaradi narave posameznih ukrepov, ki ne vključujejo prostorskih meril, bi se lahko raznolikost krajin zmanjšala.

Slika 30: Simulacija sprememb kulturne krajine na izbranem odseku. Prva slika prikazuje stanje leta 2005, druga stanje čez dvajset let, Ravne (Golice) (kart. podloga: GERK, 2007)

10 RAZPRAVA IN SKLEPI

Kmetijstvo je kot največji porabnik prostora ključno pri vzdrževanju kulturne krajine. Je orodje za njeno ohranjanje, varstvo in razvoj. Pregled kmetijske politike je pokazal, da je kulturna krajina vključena v kmetijsko-okoljske ukrepe. Neposredno se nanjo nanaša druga skupina kmetijsko-okoljskih ukrepov Ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine. Ti ukrepi predvidevajo uveljavljanje in ohranjanje ustreznega načina gospodarjenja v okviru tradicionalnih oblik kmetovanja. Pri tem naj bi se upoštevalo (kot navaja SKOP), da so naravne danosti specifična značilnost določenega območja, vendar se v praksi to ni pokazalo, sploh pri ukrepu ohranjanje ekstenzivnega travinja. Pri obravnavanih ukrepih planinska paša, travniški sadovnjaki in ohranjanje ekstenzivnega travinja, se je izkazalo, da manjkajo prostorska merila oziroma, da ta niso jasno opredeljena. Posamezni ukrepi bi morali biti bolj odvisni od značilnosti 'mikro' prostora (npr. ohranjanje ekstenzivnega travinja na posameznih parcelah) in značilnosti 'makro' prostora (na ravni krajinskih enot, ki že same po sebi upoštevajo tako naravne kot družbene značilnosti posameznega območja in kjer so že vključena merila kakovosti krajine). Tako pa je slovenska kmetijska politika zgolj prenesena iz Evropske kmetijske politike in premalo upošteva specifičnost slovenskega kmetijstva in naravnih razmer. Vsak kmet si sam izbere in določi na kateri parceli bo izvajal določen ukrep. Ni prostorskih meril oziroma so premalo izpostavljena, kar lahko v daljšem časovnem obdobju privede do izginjanja določenih krajin, njihove pestrosti in privede do poenotenja krajin.

Pri pregledu posameznih skupin kmetijsko-okoljskih ukrepov (Zmanjševanje negativnih vplivov na okolje, Ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine, Varovanje zavarovanih območij) sem ugotovila, da se pri različnih ukrepih znotraj skupin ponavljajo isti cilji, kar je pravilno, saj to pomeni, da vsi ukrepi ene skupine stremijo k istim ciljem. Tako posamezna skupina zastopa svoje cilje, ki skupaj z ostalima skupinama tvorijo celoto, pri kateri se posamezni cilji združujejo, nadgrajujejo in tako ustvarjajo zaključen sklop ukrepov.

Analiza kmetijsko-okoljskih ukrepov je potrdila hipotezo, da neposredna plačila ne le predstavljajo denarno pomoč kmetom, temveč tudi vplivajo na kulturno krajino. Toda ti vplivi niso tako izraziti. Poleg ohranjanja obstoječih kmetijskih zemljišč so vplivi vidni predvsem na nekaterih manjših površinah v obliki odstranjenega grmičevja na kmetijskih površinah, na travnikih v pasu ob gozdnem robu ali na robovih travnatih površin, kjer se naklon zemljišč naglo spremeni. Torej na mestih, ki se ob prenehanju kmetijske rabe najprej zarastejo z drevnino. Tudi kmetje so mnenja, da se kulturna krajina v primerjavi s stanjem pred začetkom izvajanja neposrednih plačil (leta 2001 oziroma 2004) zaradi prejetja kmetijskih podpor bolj vzdržuje in s tem ohranja. Če želi kmet izvajati določen kmetijsko-okoljski ukrep in zanj prejemati podporo, mora ustrezati pogojem in jih tudi izpolnjevati.

Pričakovani učinki izbranih ukrepov na kulturno krajino: planinska paša, travniški sadovnjaki in ohranjanje ekstenzivnega travinja, ki sem jih zastavila v teoretičnem delu diplomske naloge in kot jih navaja Kmetijsko-okoljski program, so se potrdili. Le nekatere učinke, kot so na primer ohranjanje biotske raznovrstnosti, ohranjanje habitatov za mnoge

rastlinske in živalske vrste, lahko potrdim le posredno, preko ostalih učinkov. Če se ohranja kulturna krajina, lahko sklepam, da se ohranjajo z njo tudi biotska raznovrstnost in habitati za različne živalske in rastlinske vrste.

Ukrep planinska paša zagotavlja obdelanost gorskih območij, ohranja se naravna in kulturna dediščina (planšarije), ohranja se značilna krajina (značilen videz gorskih pašnikov) in preprečuje se zaraščanje pašnih površin. Kot najučinkovitejši ukrep za varstvo in ohranjanje kulturnih krajin, se je izmed vseh obravnavanih ukrepov izkazal ravno ukrep planinska paša. Gre za oživljanje sistema pašnih planin, kjer se na začetku sezone živino prižene na pašo in konec sezone odžene. Pašne površine so se tekom zadnjih let uredile in očistile (odstranjeno grmičevje, ki se je že začelo pojavljati in širiti). Uredile so se tudi nove dovozne poti. Vzroke za to gre iskati predvsem v dodatnih finančnih sredstvih (uvredba in izvajanje ukrepa planinska paša). Planinski pašniki predstavljajo eno izmed najlažjih in nezahtevnih oblik izvajanja ukrepa. V večini primerov gre za skupinske pašnike, kjer ima pašnik v upravljanju pašna skupnost. Njej tudi pripada skrb za živino. Kmet zgolj pripelje žival na planino. Doma tako pridobi prostor v hlevu in prihrani na krmi ter času. Živali so na pašniku preskrbljene čez leto in za njih ni potrebno dosti skrbeti. So tudi bolj zdrave, čemur dajeta današnji potrošnik in tudi sama kmetijska politika (kjer je eden izmed ciljev zagotavljanje zdravih in kakovostnih živil živalskega izvora in potencialnega zdravja potrošnikov) vse večjo težo. Planinski pašniki imajo pri nas dolgo tradicijo.

Z ukrepom travniški sadovnjaki se ohranjajo tradicionalne oblike visokodebelnih sadovnjakov, ki prispevajo k razpoznavnosti in identiteti podeželja. Predstavljajo obliko travniško-sadjarske rabe kmetijskih zemljišč: paša ali košnja ob sočasni pridelavi sadja. Ohranja se značilna krajina (dostikrat impozantna drevesa, ki tvorijo skupaj s bivalnimi in gospodarskimi poslopji zaključeno celoto kmetije). Travniški sadovnjaki prispevajo k zmanjšanju nevarnosti za erozijo, saj so dostikrat osnovani na legah v naklonu. V visokodebelnih sadovnjakih se uporabljajo stare tradicionalne in avtohtone sorte, ki se tako ohranjajo za prihodnje rodove. Ukrep travniški sadovnjaki je ukrep, pri katerem so možne precejšnje razlike v sami skrbi za visokodebelne sadovnjake, kar je odvisno predvsem od velikosti kmetije in potrebnega časa za njeno upravljanje. Kmetje, ki imajo majhne kmetije in njihovo življenje ni odvisno samo od kmetije, se s sadovnjaki ukvarjajo veliko več v primerjavi s kmeti, ki so polno zaposleni na kmetiji. Prvim predstavljajo travniški sadovnjaki ljubiteljsko dejavnost in jim zato namenjajo več časa. Jih bolj vzdržujejo, obrezujejo in pomlajujejo. Nekateri celo zbirajo in vzgajajo stare avtohtone sorte. Vsi pa izvajajo najnujnejša dela (večina v enaki meri kot pred prejemanjem podpore za izvajanje tega ukrepa) in tako prispevajo k njihovi ohranitvi. Kot glavne koristi kmetje navajajo sadje za ozimnico, za pridelavo kisa, jabolčnika in žganja za domačo uporabo.

Ukrep ohranjanje ekstenzivnega travinja je najbolj univerzalen ukrep in je ukrep, s katerim se lahko tudi največ manipulira. Kmetijsko-okoljski program ga ne določa podrobno. Ni odvisen od prostorskih pogojev (kot je na primer odločilna strmina naklona pri ukrepu košnja strmih travnikov) in tudi nima nekega univerzalnega videza, oblike. Kmetje si lahko sami izberejo in določijo na katerem travniku bodo izvajali določen ukrep ne glede na značilnosti prostora. Za ta ukrep se v večini primerov odločijo ostareli kmetje, ki nimajo potomcev ali pa le-ti nimajo želje po kmetovanju in kmetje, ki nimajo živine, ki bi porabila

pridobljeno krmo s travnih površin. Pogosto ekstenzivno travinje vzdržujejo (kosijo) sosedje, ki lastnikom pridobljeno krmo povrnejo z raznimi uslugami. Omenjeni ukrep se izvaja tudi na zelo majhnih kmetijah, ki so pravzaprav vikendi. Izvajanje ukrepa ohranjanje ekstenzivnega ukrepa zagotovo prispeva k preprečevanju zaraščanja travinja in ohranjanju kulturne krajine, kajti zahtevana je najmanj enkratna košnja. Koliko pa prispeva k ohranjanju habitatov in biotske raznovrstnosti, je seveda odvisno od tega koliko košenj in gnojenj se letno izvrši.

Kot je pokazala analiza zatečenega stanja kulturne krajine na obravnavanih območjih Uršlja gora in Golica, se kulturna krajina res ohranja, vendar bi bilo potrebno razlikovati ukrepe tudi glede na značilnosti prostora in jih ne kar univerzalno izvajati povsod. Na primeru Golice se je izkazalo, da je na tem območju v primerjavi z krajinsko enoto Uršlja gora več manjših kmetijskih površin (tu bi lahko govorili o mozaični strukturi podeželskih območij), kar daje tej enoti večjo razpoznavnost. Se pa te površine zaraščajo, kar je posledica nedostopnosti in težje obdelave zaradi reliefa in nadmorske višine ter z njima povezanih klimatskih razmer. Te površine niso zajete v ukrep ETA. Če se smatra, da gre za kulturno krajino, ki je drugačna od drugih in bi jo bilo zaradi drugačnosti smiselno ohraniti, bi bilo potrebno kmetijsko-okoljske ukrepe predrugačiti oziroma podrobneje opredeliti njihove pogoje. Pogoje bi bilo potrebno prirediti določenemu prostoru, kar bi pripomoglo k ohranjanju raznolikosti in ne k poenotenju, kar bi se lahko zgodilo, če bi se izkazalo, da so cilji ukrepov dolgoročno neustrezno naravnani. Za natančno analizo tega pa se izvajajo še premalo časa. Obstajajo tudi ukrepi za zavarovana območja, vendar je to drugačen sklop ukrepov, ki ga v nalogi nisem obravnavala.

Intervjuji so omogočili kmetom, da predstavijo svoje poglede na kmetijsko-okoljske ukrepe, kulturno krajino in kmetijsko politiko. Kmetje so potrdili predvidene vplive kmetijsko-okoljskih ukrepov na kulturno krajino. Vsi si želijo ohranjati obdelano krajino, vendar poudarjajo, da je potrebno upoštevati prostorske pogoje posameznega območja. Spodbujati je potrebno aktivnosti, ki so primerne določenemu območju (npr. mesna živinoreja ali ekološko kmetijstvo na hribovskih kmetijah, izkoriščanje gozda). Gre za različne prostorske in naravne pogoje, ki omogočajo lažjo/težjo, manj/bolj učinkovito pridelavo. Potrebno bi bilo uvesti različne vrste ukrepov ali drugačne načine izplačil (subvencionirana prodaja, zagotovljen odkup po zagotovljenih cenah, svetovanje ...). Problem neposrednih plačil v denarni obliki je v tem, da dajejo neke vrste potuho in vodijo v pasivnost nekaterih kmetov; seveda v odvisnosti od ambicioznosti posameznega kmeta. Nekateri namreč samo čakajo na denar iz državne blagajne in nergajo, ne naredijo pa ničesar. Drugi dodaten denar vlagajo v nakup novih strojev in težijo k izboljševanju tehnologije pridelave, kar bo pripomoglo k povečanju konkurenčnosti njihove kmetije. Tretji samo povečujejo svoj življenjski standard.

Kmetje so se odločili za izvajanje kmetijskih ukrepov predvsem zaradi dodatnega vira denarja. Več kot polovici sogovornikom predstavljajo kmetijske podpore pomemben vir prihodka. Za ostale lahko rečem, da jim izboljšujejo življenjski standard. Pomen neposrednih plačil ni pogojen z velikostjo kmetije; v precejšnji meri je odvisen od zaposlenosti družinskih članov, dodatnih virov iz kmetijstva (npr. mlečna premija) in od vrste ukrepa ter višine zneska zanj. Večina jih tudi meni, da predvsem majhni kmetje vztrajajo pri obdelovanju in vzdrževanju kmetijskih površin samo zato, ker če hočejo

obdržati neposredna plačila, morajo zadostiti določenim pogojem in zahtevam. Zelo malo je takih, ki zemljo še obdelujejo zaradi ljubezni in navezanosti nanjo. Na tovrstnih majhnih kmetijah ne morejo živeti samo od kmetovanja. Tukaj so kmetijsko-okoljska plačila skoraj nujna, saj bi brez njih te kmetije že davno propadle. Povsem drugačna zgodba je pri večjih kmetijah, na primer pri tistih, ki se ukvarjajo s kravami molznicami, kjer jim dodatek za mleko pomeni precej več kot izplačilo za posamezen kmetijsko-okoljski ukrep. Vprašanje, ki sledi je, kaj se bo zgodilo s majhnimi kmetijami, ko kmetijskih podpor več ne bo. Mladi ne bodo delali samo zaradi veselja, saj so življenjski slogi drugačni. Nekatere znajo propasti, nekatere bodo vztrajale.

Nekateri kmetje, ki imajo v občini Jesenice svoje kmetijske površine v dolini Save Dolinke, so kot razlog za neučinkovitost svoje kmetije navajali tudi razdrobljenost svojih parcel, kar zahteva dodaten čas za premik kmetijskih strojev in obdelavo teh parcel. Izpostavi se problem konkurenčnosti slovenskega kmetijstva, ki zaradi naravnih razmer in agrarne politike v preteklosti, ne more tekMOVATI z ostalimi državami članicami EU. Ker slovensko kmetijstvo ne bo nikoli dovolj konkurenčno, je prav da kmetijska politika teži k večnamenskosti kmetijstva in išče druge rešitve, ki se skrivajo v ohranjenosti slovenskega kmetijskega prostora oziroma kulturne krajine (npr. ekološko pridelana hrana, razvoj dopolnilnih dejavnosti - kmečki turizem). Pri tem je zelo pomembna zasnovanost kmetijsko-okoljskih ukrepov in ostalih neposrednih plačil.

Če bi kmetijstvo prepustili samo trgu, bi se kulturna krajina zagotovo precej spreminjala. Kmetje bi pridelovali samo tisto, kar bi se trenutno na trgu najbolj splačalo, zemljiške operacije bi spremenile krajinsko podobo posameznih območij, kmetijstvo bi se bolj intenziviralo in s tem bi se povečale dodatne obremenitve in škodljivi vplivi na okolje. Nastala bi dva skrajna pola: intenzifikacija in opuščanje kmetijstva. Ravninska območja bi se razvijala in se naglo spreminjala, prišlo bi do homogenizacije, medtem ko bi se hribovska območja še bolj opuščala in tako bi bilo na teh območjih prisotnega še več zaraščanja. V ravninskih območjih bi nastali novi tipi kulturnih krajin, hribovska območja pa bi bila prepuščena naravni sukcesiji in izgubljanju kulturnosti krajine. Kmetijstvo bi se vsekakor ohranilo v omejenih območjih z dobrimi pogoji in dobro dostopnostjo. Na manj privlačnih zemljiščih pa bi se nadaljevalo zaraščanje. Kmetijstvo bi moralo biti zasnovano kot gospodarsko uspešna dejavnost in ne v odvisnosti od neposrednih plačil. Tako pa bo delež opuščanja kmetijstva tudi v prihodnje odvisen od državnih podpor, saj le kmetijsko-okoljska plačila spodbujajo h kmetovanju tudi na manj primernih območjih za kmetijstvo in posledično k ohranjanju kulturne krajine. Kmetje sedaj obdelujejo več kmetijskih površin, ampak manj intenzivno, kar je dobro za kulturno krajino, naravo in okolje. Bi pa morali biti kmetijsko-okoljski ukrepi prostorsko bolj opredeljeni in pogojeni, kar bi prispevalo k ohranjanju in razlikovanju tipičnih kulturnih krajin. Bati se je, da se bo krajinska raznolikost in s tem lokalne značilnosti zaradi neupoštevanja prostorskih meril začele izgubljati. Krajine bodo postajale po videzu podobne.

Potrebno bi bilo preučiti krajinske značilnosti posameznih območij ter zasnovati ukrepe, ki so prilagojeni tem območjem oziroma omejiti izvajanje ukrepov glede na značilnosti mikro in makro prostora. Ne samo za zavarovana območja, kjer je že takšen način izvajanja, temveč za vse. Da pa specifični cilji posameznih ukrepov in prostorska opredelitev ukrepov ne bi še bolj zapletla in zbirokratizirala postopkov pridobivanja in izvajanja

kmetijskih podpor, vidim rešitev v označevanju možnih ukrepov (zgolj tistih, ki imajo neposreden vpliv na kulturno krajino) na konkretnih območjih že na samih GERK-ih, kot je sedaj to urejeno za ukrepe iz Skupine III: Varovanje zavarovanih območij. Skupina krajinskih arhitektov v sodelovanju z interdisciplinarnim krogom strokovnjakov mora določiti kaj dela katero krajino posebno in kaj je zanj najustreznejše ter le-to tudi konkretno opredeliti. To je v precejšnji meri že narejeno z zbirko Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji, avtorja Ivana Marušiča. Te informacije mora kmetijska politika upoštevati in vključiti v samo zasnovo ukrepov in v razpise neposrednih plačil. Glede na to, da so vsi podatki že v digitalni obliki, uvedba takšnega načina ne bi smela biti problem.

Za korektnije rezultate o tem, kakšni so učinki kmetijsko-okoljskih plačil na kulturno krajino, bi bilo potrebno imeti celovit pregled po posameznih ukrepih nad celotnim ozemljem Slovenije. To zaradi problemov s pridobivanjem podatkov, kdo, kje in kateri ukrep se izvaja, v mojem primeru žal ni bilo možno. Izbor območij obdelave zato ni nujno najboljši. Območji obdelave, krajinska podenota Uršlja gora kot del enote krajin predalpskega sveta ter krajinska podenota Golica kot predstavnica enote krajin alpskega sveta, sta bili izbrani na podlagi predpostavljjanja, da so tam ukrepi PP, ETA in TSA najbolj zastopani zaradi naravnih značilnosti, in ne na podlagi dejstev o tem koliko se jih v resnici izvaja. To je bilo ugotovljeno šele kasneje. Verjetno bi se lahko na podlagi celotnega pregleda kje se izvajajo kmetijski ukrepi in v kolikšnem številu, določila optimalnejša območja za preučevanje vplivov. Prav tako bi bilo pri analizi testnih območij in ugotavljanju, če so spremembe kulturne krajine res posledica neposrednih plačil, potrebno razpolagati še s podatki o tem na katerih površinah se izvajajo še ostali tipi kmetijsko-okoljskih ukrepov in ne le ukrepi ETA, TSA in PP. V veliki meri je bilo prisotno zgolj predvidevanje (razen za tiste površine, kjer se izvajajo ukrepi ETA, TSA in PP) ali so spremembe kulturne krajine res posledica ukrepov. Nekateri ukrepi se lahko tudi kombinirajo med seboj, kar privede do prekrivanja ukrepov na istih površinah. Posledica tega je, da je težko razpoznati točne vplive določenega ukrepa. Za vidnejše spremembe v kulturni krajini, ki so posledica izvajanja kmetijsko-okoljskih ukrepov, je ključno trajanje izvajanja. Kmetijsko-okoljski ukrepi se v celoti izvajajo šele od leta 2004 naprej. Od takrat je preteklo le dve leti, kar je občutno premalo za vidne spremembe v krajini, katerih vzroke bi lahko pripisali izključno tem ukrepom.

Ker kmetijsko-okoljska plačila predstavljajo kmetom finančno pomoč, nekateri sedaj obdelujejo kmetijska zemljišča samo zaradi denarja in ne toliko zaradi sebe oziroma vednosti o tem, da s kmetovanjem prispevajo za širše dobro. Vsak kmet z obdelovanjem kmetijskih zemljišč prispeva k ohranjanju kulturne krajine v kateri človek uresničuje svoje potrebe in za kar jo tudi potrebuje. Kulturna krajina je del človeka/človek je del kulturne krajine. Eden brez drugega ne moreta obstajati. Kmetijsko-okoljski ukrepi vsekakor pripomorejo k ohranjanju kulturne krajine dokler ostajajo v takšni obliki kot so (izplačila v obliki denarja) in dokler se izvajajo kontrole. Potrebno pa bo narediti korak več. Koncept kulturne krajine, ki je uporabljen v kmetijski politiki, temelji le na vzdrževanju in ohranjanju kulturne krajine, skladno s tem izhodiščem so tudi ukrepi tako zastavljeni. Ne upošteva pa se razvojni vidik krajine. Potrebno se bo zamisliti o ciljih, kajti ohranjanje kulturne krajine ne pomeni nujno ohranjanje raznolikosti.

11 POVZETEK

Kulturno krajino v največji meri oblikuje kmetijstvo kot največji porabnik prostora. Za svoje delovanje potrebuje naravne vire. Naravne razmere so neke bolj primerne za kmetijsko rabo, druge manj. Posledično se na območjih s primernejšimi pogoji za kmetovanje kmetijstvo intenzivira, na manj primernih pa prihaja do opuščanja kmetijske rabe, kar privede do zaraščanja kmetijskih zemljišč in izginjanja kulturne krajine. Da bi se preprečilo opuščanje kmetijske rabe na manj primernih območjih za kmetijstvo in da bi se ohranila tradicionalna kulturna krajina, so se vpeljala določena kmetijsko-okoljska plačila. Tako država s kmetijskimi podporami v obliki denarnih izplačil podpira kmetovanje.

Na kulturno krajino najbolj vplivajo kmetijsko-okoljski ukrepi, najbolj neposredno Skupina II: Ohranjanje naravnih danosti, biotske pestrosti, rodovitnosti tal in tradicionalne kulturne krajine. Ugotoviti, kakšni so učinki teh ukrepov na kulturno krajino je bil glavni cilj te naloge. Predstaviti sem želela tudi ostale vrste kmetijsko-okoljskih plačil in njihove možne vplive na kulturno krajino. Na podlagi analize izbranih testnih območij sem preverila vplive nekaterih kmetijsko-okoljskih ukrepov na kulturno krajino in nato skušala oceniti spremembe kulturnih krajin zaradi vpliva kmetijsko-okoljskih plačil. Pri tem sem v prvi fazi zbirala in proučevala obstoječo literaturo na to temo, spletne vire in zakonodajo. Sledil je izbor in podrobnejši opis ukrepov ter njihovih možnih učinkov na kulturno krajino. Izbrani so bili ukrepi planinska paša, travniški sadovnjaki in ohranjanje ekstenzivnega travinja, ker imajo izmed vseh ukrepov Skupine II najbolj neposreden vpliv na kulturno krajino in ker se časovno izvajajo že najdlje. Izbrala sem dve območji za preverjanje vplivov izbranih ukrepov. V širši izbor sem zaradi značilnosti posameznih ukrepov in njihovih prostorskih zahtev vključila krajine alpske regije in krajine predalpske regije. Podrobnejši območji obdelave sem določila na podlagi zastopanosti vseh treh ukrepov in podobne velikosti območij. Izbrala sem krajinsko podenoto Uršlja gora (krajine predalpskega sveta) in krajinsko podenoto Golica (krajine alpskega sveta). Sledila je inventarizacija in analiza kulturne krajine na testnih območjih na podlagi ortofoto posnetkov iz različnih let; iz obdobja pred izvajanjem neposrednih plačil in v času izvajanja (najnovejši DOF-i). Da bi dobila povratno informacijo o kmetijsko-okoljskih ukrepih in ostalih neposrednih plačilih, sem izvedla štiriindvajset intervjujev s kmeti, ki živijo na območju preučevanih enot. Pri tem so kmetje predstavili svoja mnenja o neposrednih plačilih in njihovih vplivih na kmetijstvo in kulturno krajino. Na podlagi zbranih ugotovitev sem naredila oceno sprememb kulturne krajine zaradi vpliva izbranih kmetijsko-okoljskih plačil.

Analiza izbranih ukrepov je potrdila hipotezo, da kmetijsko-okoljska plačila predstavljajo denarno pomoč kmetom in vplivajo na kulturno krajino. Če želi kmet izvajati določen ukrep in za izvajanje prejemati denarno izplačilo, mora izpolnjevati pogoje, ki jih zahteva posamezen ukrep. Kmetje so mnenja, da so kontrole izpolnjevanja pogojev odločilne za izvajanje ukrepov in posledično za ohranjanje kulturne krajine. Analiza testnih območij je potrdila, da se kulturna krajina ohranja, vendar učinki ukrepov nanjo niso zelo izraziti. Poleg ohranjanja obstoječih kmetijskih površin je bilo opaziti, da se je odstranilo grmovje na posameznih odsekih travnatih površin, predvsem na reliefnih robovih in na površinah neposredno ob gozdu. Vendar je očiščenih površin v primerjavi s površinami, ki so v fazi zaraščanja, relativno malo. Zaraščajo se manjše travnate površine na katerih je zaradi

reliefa težja obdelava in dostopnost. Največkrat gre za manjše travnate zaplate sredi gozda. Sprememb kulturne krajine ne morem pripisati izključno kmetijsko-okoljskih ukrepom zaradi pomanjkljivega vpogleda na katerih površinah se izvajajo ostali ukrepi. Vsekakor pa ukrepi planinska paša, travniški sadovnjaki in ohranjanje ekstenzivnega travinja pripomorejo k ohranjanju kulturne krajine. Pokazale so se razlike med testnima območjema. Krajinsko enoto Golica zaznamujejo manjše kmetijske površine sredi gozdov. To daje krajinski enoti posebno razpoznavnost. Primerjava DOF-ov iz različnih let je pokazala, da so te zaplate v fazi zaraščanja in izginjajo, kar vodi do izgubljanja raznolikosti slovenskih krajin. Pogoje kmetijsko-okoljskih ukrepov bi bilo zato smiselno prirediti posamezni krajinski enoti in jih ne kar univerzalno izvajati povsod. Kmetijska politika je prenesena iz Evropske kmetijske politike in pri tem ne upošteva prostorskih značilnosti. Kmetje si lahko sami izberejo kateri ukrep in kje ga bodo izvajali. Seveda je to tudi pravilno, vendar bi bilo potrebno bolje opredeliti pogoje izvajanja posameznega ukrepa, ki bi temeljili na značilnostih prostora. Izkazalo se je, da je ohranjanje ekstenzivnega travinja eden izmed takšnih ukrepov, ki se lahko praktično izvaja povsod, ne glede na prostorske karakteristike.

Kmetom kulturna krajina predstavlja pomembno vrednoto, ki jo je smiselno ohraniti. Vsi si želijo ohraniti obdelano krajino, pri tem pa poudarjajo, da je potrebno upoštevati prostorske pogoje posameznega območja in posamezne kmetijske dejavnosti prilagajati prostoru (npr. mesna živinoreja ali ekološko kmetijstvo na hribovskih kmetijah, izkoriščanje gozda). Mnenja so, da bi bilo potrebno uvesti različne vrste ukrepov za različna območja. Ugotovila sem, da neposredna plačila mnogim kmetom predstavljajo pomemben finančni vir, kar po drugi strani vodi v pasivnost nekaterih kmetov. Nekateri vlagajo v svoje kmetijsko gospodarstvo, drugi samo zvišujejo svoj življenjski standard ali pa životarijo na račun kmetijskih podpor. Potrebno bi bilo uvesti drugačne načine izplačil (subvencionirana prodaja, zagotovljen odkup po zagotovljenih cenah, svetovanje ...).

Obravnavani kmetijsko-okoljski ukrepi vsekakor prispevajo k ohranjanju kulturne krajine. Vendar večina majhnih kmetov obdeluje samo še zaradi denarnih podpor. Pričakovati je, da dokler bodo denarna izplačila, bodo kmetje obdelovali svoja kmetijska zemljišča in s tem zagotavljali obdelanost kulturne krajine. Tak način spodbujanja kmetijstva ne vodi v gospodarsko uspešnost, temveč v odvisnost od državnih podpor. Koncept kulturne krajine v kmetijski politiki temelji na njenem ohranjanju in vzdrževanju, ne upoštevajo pa se še drugi vidiki kulturne krajine. Ukrepi se prenašajo neposredno iz Evropske kmetijske politike, pri tem pa so značilnosti prostora premalo upoštevane. Tako se utegne zgoditi, da se bo zmanjšala krajinska pestrost.

12 VIRI

- Bartol B. 1999. Varstvo kulturnih in naravnih vrednot v kulturni krajini. V: Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva. Zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije, Portorož, november 1999. Mlakar A., Marinček P., Matjašec D. (ur.). Ljubljana, Društvo krajinskih arhitektov Slovenije: 78-82
- Cortese D. 2004. Planine – preteklost ali prihodnost. Planinski vestnik, 10: 7-12
<http://www.planinskivestnik.com/arhiv> (maj 2006)
- Demšar J. 2006. Neposredna plačila v letih 2007-2013. Zelena dežela, Glasilo Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije, 47: 2
- Dermulc S., Iljaš U., Kutin B., Orešnik I., Cunder T., Golež M., Juvančič L. 2002. Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2000. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije: 256 str.
- GERK. Grafične enote rabe kmetijskih zemljišč, 2007.
<http://rkg.gov.si/GERK/viewer.jsp> (september 2006-marec 2007)
- GERK 2006. Grafične enote rabe kmetijskih zemljišč. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. ČZD Kmečki glas. 2006
<http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/Gerki-internet.pdf> (maj 2006)
- Juvančič L. 2001. Politika razvoja podeželja. V: Pregled skupne kmetijske politike. Erjavec E., Volk T. (ur.). Domžale, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko in Zadružna zveza Slovenije: 216-217
- Kmetijstvo. 2005. V: Slovenija v Evropski uniji: 169 vprašanj in odgovorov o Evropski uniji. Čebular A. (ur.). Ljubljana, Urad vlade za informiranje: 68-95
- Kovačič M. 1999. Razvojne tendence v kmetijstvu Slovenije in vpliv na kulturno krajino. V: Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva. Zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije, Portorož, november 1999. Mlakar A., Marinček P., Matjašec D. (ur.). Ljubljana, Društvo krajinskih arhitektov Slovenije: 53-60
- Kovačič M., Udovč A. 2003. Razvojni trendi v slovenskem kmetijstvu. Zbornik Biotehniške fakultete v Ljubljani. Kmetijstvo, 81, 2: 297-311
- Marušič I. 1998a. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji: Krajine alpske regije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje: 91 str.
- Marušič I. 1998b. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji: Krajine predalpske regije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje: 136 str.

Marušič I. 1998c. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji: Metodološke osnove. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje: 9-30

MKGP. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 2006
<http://www.mkgp.gov.si> (maj 2006)

Novak J., Hladnik J. 1999. Kulturna krajina v sistemu prostorskega načrtovanja. V: Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva. Zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije, Portorož, november 1999. Mlakar A., Marinček P., Matjašec D. (ur.). Ljubljana, Društvo krajinskih arhitektov Slovenije: 101-108

NVatlas. Interaktivni naravovarstveni atlas, 2007.
<http://kremen.arso.gov.si/NVatlas> (september 2006-marec 2007)

Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije. Ur.l. RS št. 76/04

Ogrin D. 1997. Slovenske krajine. Ljubljana, DZS, d.d.: 303 str.

Perpar A. 2003. Primerjava ekonomsko-socialnih, demografskih in socioloških značilnosti slovenskega podeželja. V: Slovensko kmetijstvo in Evropska unija. 2. konferenca DAES, Ljubljana, 14. april 2003. Kavčič S., Erjavec E., Kuhar A. (ur.). Domžale, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: 191-206

Planinska zveza Slovenije. 2006.
<http://www.pzs.si> (december 2006)

Pregled kmetijske politike: Slovenija. 2001. Ljubljana, OECD-Center za sodelovanje z nečlanici: 184 str.

Priloge k programu razvoja podeželja Republike Slovenije 2007-2013. 2006.
http://www.mkgp.gov.si/si/splosno/vstopna_stran/prp_2007_2013/ (december 2006)

Program razvoja podeželja Republike Slovenije 2004-2006. 2003
http://www.arsktrp.gov.si/fileadmin/arsktrp.gov.si/pageuploads/Publikacije_gradiva/PRP-program-spremembe-konsolidirano.pdf (april 2006)

Program razvoja podeželja Republike Slovenije 2007-2013. 2006.
http://www.mkgp.gov.si/si/splosno/vstopna_stran/prp_2007_2013/ (december 2006)

Rejec Brancelj I. 2003. Kmetijstvo v Sloveniji z vidika obremenjevanja okolja. Geografski vestnik, 75, 2: 53-64

Senegačnik A. 2007. »Odgovori na vprašanja v zvezi s Programom razvoja podeželja 2004-2006«. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (osebni vir, marec, 2007)

Slovenski kmetijsko okoljski program 2001-2006. 2001. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: 71 str.

Statistični urad Republike Slovenije, 2006.
www.stat.si (maj 2006)

Udovč A. 2001. Kmetijsko okoljska problematika in reforma kmetijske politike v Sloveniji. V: Učinki reforme slovenske kmetijske politike, 1. konferenca Društva agrarnih ekonomistov Slovenije - DAES. Erjavec E, Juvančič L. (ur.). Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije: 101-111

UREDBA KOMISIJE (ES) št. 1444/2002 o spremembi Odločbe Komisije 2000/115/ES o opredelitvah značilnosti, izjemah od opredelitev ter regijah in okoliših v zvezi z raziskovanji strukture kmetijskih gospodarstev

Zakon o kmetijskih zemljiščih. Ur.l. RS št. 59/96

Zakon o kmetijstvu. Ur.l. RS št. 54/00

Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o krajini. Ur.l. RS št. MP 19/03

PRILOGA

Priloga A

VPRAŠALNIK

1. Približna velikost kmetije? Koliko površine predstavlja gozd in koliko kmetijske površine (ha, %)?
2. Kaj se je dogajalo z vašo kmetijo/posestvom v preteklih dvajsetih letih?
Se je kaj bistveno spremenilo? Ste kaj na novo zgradili ali prenovili? Se je obseg posestva povečal oziroma zmanjšal? Ste vlagali več v določeno obliko rabe (npr. sadovnjaki)? Ste se proizvodno preusmerili (reja govedi, drobnice,... preusmeritev, opustitev...)?
3. Kaj si želite za kmetijo v prihodnje?
Želje, pričakovanja ...
4. Poznate pojem kulturna krajina? Kaj si predstavljate pod tem pojmom?
5. Zakaj ste se odločili za kmetijsko-okoljska plačila?
6. Vam predstavljajo kmetijsko-okoljska plačila pomemben vir prihodka?
7. Kakšne koristi vam prinaša izvajanje naslednjih ukrepov:
Zakaj je dober ukrep?
 - A. planinska paša
 - B. travniški sadovnjaki
 - C. ohranjanje ekstenzivnega travinja
8. Kaj na splošno menite o neposrednih plačilih - kakšen vpliv imajo na kmetijstvo in kulturno krajino? Menite, da kmetje zaradi prejemanja kmetijskih podpor bolj skrbijo za kulturno krajino?
9. Kaj menite, katere kmetijske dejavnosti bi bilo smiselno subvencionirati v prihodnje?
Zakaj?
10. Spol: M Ž
11. Starost: A. 18-35
 B. 35-65
 C. nad 65
12. Dosežena stopnja izobrazbe:
 - A. osnovnošolska izobrazba
 - B. poklicna izobrazba
 - C. višje ali visokošolska izobrazba
 - D. univerzitetna izobrazba

E. magisterij, specializacija, doktorat

F. drugo:

13. Število članov družine:

14. Ima kdo od vaših potomcev interes po prevzemu kmetije?

15. Koliko družinskih članov je zaposlenih izven kmetije, v drugih dejavnostih - koliko članov hodi v službo?

16. Ali vaša družina živi samo od kmetijstva?

17. Kolikšen delež dohodka vam predstavlja kmetijstvo in koliko druge dejavnosti (približno)?